

Základy sociologie

Jaroslav Kořa

Studijní opora

pro bakalářské studium oboru pedagogika FF UK v Praze

Kontakt (emailová adresa): Jaroslav.Kota@ff.cuni.cz

© Jaroslav Kořa 2018

Vážené kolegyně, vážení kolegové,
studijní opora, kterou právě studujete, je koncipována jako průvodce studiem a pomocník pro předmět *Základy sociologie*

Předmět *Základy sociologie* byl zařazen do studia budoucích odborných pedagogů i učitelů jako vstup do přemýšlení o společnosti. Jelikož pedagogika je vědní disciplína zabývající se tradičně výchovou a vzděláváním dětí a dospívajících a její součástí je tudíž i výchova budoucích občanů, je potřebné znát společnost, která stanovuje cíle výchovy, ale má vliv i na metody a každodenní provoz výchovně vzdělávacích zařízení. Znalost sociologie je důležitá i z toho důvodu, že přináší vědění o životních, tedy kulturních a sociálních podmínkách, v nichž ti, kdo jsou předmětem výchovného působení, nejen vyrůstají, ale i nadále sdílejí žité hodnoty, normy a postoje tohoto společenství. Tyto vědomosti jsou důležité pro porozumění pestrosti a odlišnosti životních naladění, tradic a návyků, jakož i v omezení, které určité typy societ mohou klást životnímu růstu a uplatnění jedinců z různých sociálních vrstev či společenství.

Následující text je věnován úvodu do tzv. vědecké sociologie, zabývá se protosociologií, založením sociologie u A. Comta, významnými sociology vstupujícími do diskuse o vědním profilu této disciplíny. Druhá část je věnována úvodu po pojmosloví, zvláště pak to té terminologie, která bude tvořit jádro studia následujícího předmětu, kterým bude Sociologie výchovy.

Kontaktní setkání budou u kombinovaného studia zaměřena na popis těch témat, kterým by studující mohli obtížně porozumět při samostudiu; soubor konzultací bude rovněž zaměřen na diskuse a vhled do studované problematiky. Pro efektivní výuku je proto doporučováno, aby studující věnovali pozornost tématům probíraným tématům, nastudovali si je a připravili si odborné dotazy ke konzultativní výuce.

V případě potřeby a jakýchkoliv nejasností se obraťte na vyučujícího předmětu:
doc. PhDr. Jaroslava Koťu, konzultovat lze osobně i po emailu

Definice předmětu sociologie

Sociologie je vědní disciplína, která se zabývá studiem sociálního dění, života skupin a společností. Předmětem sociologie se může stát lidské chování a člověk jako společenská bytost. Zorný úhel náhledu sociologie je značně rozsáhlý, lze v něm zaměřit na specifické kontakty a jednorázová mezilidské interakce až po zkoumání celospolečenských procesů.

Zakladatel vědecké sociologie Auguste Comte tvrdil, že: “sociologie neobdivuje a ani nezlořečí politickým faktům, nýbrž vidí v nich jako v každé jiné vědě prosté předměty pro pozorování. Každý jev pozoruje dle jeho shody s jevy koexistujícími a dle jeho uclánkování s předchozím a následným stavem sociálního rozvoje. Snaží se jen za tím neb oním účelem objeviti vztahy, které vzájemně svazují všechna sociální fakta, Každý jev jest pro ni vyložen ve vědeckém smyslu tohoto slova, když mohl být připojen buď k soudobé situaci nebo k předchozímu pohyb.... Vede konečně s přesností, jaké jest schopna k předvídání událostí...” (Sociologie, s. 120.) Comte v definici sociologického zkoumání neopomenul podtrhnout její „prognostickou“ funkci spočívající ve vědění pro předvídání.

Název sociologie A. Comte vyhradil pro vědu o společnosti. O politických a sociálních záležitostech lidé uvažovali dávno před 19. stoletím. Platón, Campanella, Hobbes, Rousseau se lišili od dnešních sociologů. Jejich cílem nebylo vysvětlit, jaké společnosti jsou nebo jaké byly, nýbrž zkoumat, jaké mají být, jak se mají organizovat, aby byly co možná nejdokonalejší. Sociolog studuje společnost, aby ji poznal a porozuměl jí. Tato věda se nemohla objevit dříve, než se dospělo k pochopení, že společnosti jsou stejně jako ostatní svět podrobeny vnitřním zákonitostem.

Teprve na konci 18. století se rodí myšlenka, že sociální svět má tak jako příroda své vlastní zákony. Montesquieu prohlásil, že “zákony jsou nutné vztahy, které plynou z povahy věcí”. V *Duchu zákonů* vyhlášoval, že veškeré právní instituce mají základ v povaze lidí a v prostředí, v němž žijí. Condorcet si vzal za úkol rozpoznat řád, podle kterého se ubíral pokrok lidstva. Tito myslitelé připravovali cestu sociologii. Počátkem 19. století se objevuje nová koncepce, spojovaná se Saint-Simonem a Comtem.

Comte hovořil o sociální fyzice, aby ukázal spojení nové vědy s ostatními pozitivními vědami.

Mágové a čaroději věřili, že mohou přeměňovat těla v jiné. Doneslé se také věřilo, že zákonodárci a vládcí mohou dle libosti měnit společnost. Ale to je iluzorní. “Sociologie nám tím, že odhaluje zákony sociální reality, naopak umožňuje řídit dějinný vývoj s větší mírou rozvahy než v minulosti, protože my lidé můžeme měnit přírodu, jak fyzickou, tak morální, jen podrobíme-li se jejím zákonům.” Princip determinismu sám o sobě nestačil k založení sociologie. Bylo ještě zapotřebí, aby předmět, kterým se zabývá, nebyl směřován s žádným z těch, kterými se zabývají jiné vědy.

Comte se domníval, že sociologii může vytvořit najednou, tak jako se vytváří metafyzický systém. Ale sociologii jako vědu lze budovat jen postupně, tak, že se zkoumá jedna otázka po druhé. Již tento zakladatel vědecké sociologie cítil, že je třeba vnitřní členění sociologie – a dělil ji na dvě části: sociální

statiku a dynamiku.

Na cestě k založení sociologie jako nové vědy o společnosti

V novověku dosáhla věda v lidských očích mimořádný význam. Začala být považována za společenskou sílu, za surogát a výraz nejlepších a nejdůležitějších lidských schopností. V epoše osvícenství se výrazně posílila víra v univerzální záběr vědeckého přístupu ke světu a rostlo přesvědčení, že vědecké myšlení jako takové může nejen sloužit k ovládnutí přírody, ale je schopné i napomoci při reformování lidských či společenských záležitostí.

Jestliže se jednoho dne věda měla stát významnou silou, byla nucena se nejprve osamostatnit a emancipovat od filosofie (z jejíhož corpusu se postupně jednotlivé vědy odlučovaly), na druhé straně byla nucena se zbavit i podřízenosti teologii. Od počátku formování novověkých vědních disciplín lze sledovat, jak nově utvářející se formy vědění vedou nejen apologetiku vlastního způsobu bádání a zaměření na určité stránky předmětné a společenské skutečnosti, ale současně vedou polemiku navenek vůči všem reziduím myšlení, které by mohlo zasahovat do jejího vývoje a nepříznivě či lépe mocensky jej ovlivňovat.

Ve vývoji jednotlivých vědních disciplín lze stopovat řadu stádií, obecně lze hovořit u většiny věd: 1) o stádiu předcházejícím vznik vědní disciplíny, kdy se objevují nástiny problémů, které bude později věda zařazovat do svého badatelského programu; 2) o stádiu založení vědní disciplíny, kdy dochází k pojmenování vědy, k zpřesnění předmětu jejího výzkumu, ke stanovení programu a poslání vědní disciplíny a objevují se pokusy o formování (či popisy) základů badatelského programu dané vědy; 3) o období prudkého rozvoje, které bývá spojováno s formováním, ale i štěpením, specializacemi a vyhraňováním řady směrů a škol; 4) většina věd po prvním rozmachu procházela stádiem vývojových krizí, kdy bývají otřeseny samotné základy vědy; 5) po otřesech zpravidla dochází k úpravám v metodologii vědy (někdy i ke změně paradigma), k redefinici metod, k hledání a k formulacím nového poslání vědy. Takovouto cestou vývoje prošla i sociologie.

Sociologie je disciplína s řadou vrstev, a ti, kdo se zabývají „sociální genealogií! Se mohou zabývat následujícími:

- rovinou úrovně sociologie jakožto celku,
- sociology jakožto lidmi,
- školami nebo kohezivními skupinami sociologů,
- metodami sociologického výzkumu,
- sociologickými teoriemi,
- základními oblastmi, v nichž se sociologie specializuje,

- specifickými sociologickými koncepty.

Vývoj společenského myšlení do začátku 19. století: nástin protosociologie

Základy vědecké sociologie, té sociologie, která si dala do vínku poznání zákonitostí vývoje a struktury lidské společnosti, byly položeny počátkem 19. století. Ale úvahy o problémech skupinového či společenského života, pokusy o různá zobecnění společenských fakt, jsou tak v podstatě staré jako lidstvo samo.

Již v archaických dobách se objevovaly pravidla, příkazy a zákazy magického a náboženského charakteru, které tvořily základy vzorů a norem pro chování členů pospolitosti. Také přísloví, ponaučení a rady mudrců lze číst jako prastaré formy zobecněných zkušeností ze soužití lidí.

Formování antických společností, vznik polis se systémem svobodných občanů a otroků, znamená také utváření nového typu městského státu, v němž myslitelé na rozdíl od despotických společností postupně radikalizovali úvahy nad podstatou obce, jejích zákonů, pravidel soužití, války a míru, ale i například rodinného soužití a vedení domácnosti. Pro potřeby každodenního provozu těchto společenství bylo třeba věnovat pozornost rozvoji právních systémů, jejichž utváření, formulování a provoz trvale provázena řada úvah o podstatě státu a práva. Zvláštní pozornost byla věnována veřejným záležitostem, problému moci a regulacím lidského života (které v antickém Řecku byly spjaty s rozvojem péče o lidskou duši). Objevily se i úvahy o podstatě moci, o tom, jakými metodami ji získat a udržet, úvahy o etice, morálce, o lidských ctnostech. Vznikali i velké teorie státu u filosofů, kteří bývají v současných učebnicích sociologie zařazováni mezi předchůdce společenské vědy, tedy u Platóna, Aristotela, ale i stoiků a dalších filosofů.

Rozpad antického světa a nástup křesťanství daly úvahám o společnosti nový směr. Předmětem úvah se staly stát, církev, politika a morálka. Jak vlastně vypadaly teorie státu a práva, které se postupně vydělovaly z teologie a nabývali světský ráz? Byli to především právníci a filosofové, kteří od 13. století postupně podkopávali teologické nauky, brojili proti jejich nárokům na nadvládu a obraceli se i proti církevním teoriím člověka, společnosti a státu. Nemalou inspiraci jim v tomto zápasu poskytovali i heretici, kteří se stávali nejen kritiky, ale často i tvůrci alternativních utopických programů spásy člověka. Dějiny církve a dogmatu jsou do značné míry i dějinami celé řady herezí. Z plejády teoretiků, zabývajících se úvahami o člověku, společnosti a státu lze uvést Pierra Duboise, Marsiglia z Padovy, Mikuláše Kusánského,

Aenease Silviu a další. Na přelomu 15. a 16. století nelze vynechat světského teoretika státu a práva, vynikajícího jasnými a břitkými formulacemi, tedy Nicolu Machiavelliho.

Stručně řečeno vypadala Machiavelliho teorie státu zhruba takto: vnitřním cílem státu je blahobyt obyvatel, vnějším cíle je expanze. Prostředkem realizace obou těchto cílů je síla, a síla je podstatou i práva. Machiavelliho teorie přitom radikálně oddělila do té doby tradiční svazky mezi morálkou a politikou, které byly zkoumány již v antice, ale byly obsaženy ještě v samotných základech teologického pojetí státu.

Reformace, jako velké hnutí měnící charakter náboženského života v Evropě, přinesla s sebou nový jev, který poté provází lidstvo až do dnešní doby, totiž vědomí, že *veřejné mínění* tvoří aktivní společenskou sílu. Reformační proud byl již v 16. století orientován na vytvoření nového činitele: *publicistiky*, která se neobrací již ani na církev a její hodnostáře, ani na stát a jeho aparát, ale přímo na lid, na národní společenství nebo na společnost jako celek.

V dějinách evropského myšlení sehrálo neobyčejně významnou úlohu právně politické myšlení 16. a 17. století (Alhusius, Hugo Grotius, Thomas Hobbes, John Locke a další), které bylo orientováno na pojetí "přirozeného práva" a soustředilo se na analýzu přirozeného běhu věcí, společenských procesů a historických jevů. Pořádek ve státě byl interpretován jako pořádek odvozený ze samotné "přirozenosti člověka", či ze smlouvy. (Pojem "smlouvy" je chápán velice široce a jeho předobraz tvořil starozákonní příběh o uzavření smlouvy mezi člověkem a Bohem; v novověku je pojem "smlouvy" byl značně zesvětštěn, či sekularizován - a sloužil jako univerzální představa o pořádání mezilidských vztahů.)

Stát, podle smluvních teorií, odpovídá určitému rozumovému uspořádání, které mu vtiskují jednotliví účastníci smlouvy, kterými jsou lidé žijící v dané společnosti. Odtud byl pak již jen krok k revoluční myšlence Johna Locka, kterou přebírá i Rousseau a další, že jednou uzavřenou smlouvu lze vypovědět; a Velká francouzská revoluce proběhla ve znamení vypovězení smlouvy mezi panovníkem a lidem.¹

Podle Johna Locka je společnost organizována na smluvních principech, které lze pojímat jako delegaci pravomocí svobodných občanů na stát. Veškeré smluvní vztahy mají filosofický základ, který zakládá *nezcizitelné právo každého jedince na svobodu a na vlastnictví*. To jsou dvě hesla, která si vepsala do svého štítu buržoazie. V základech společenských vztahů leží smluvní vztahy, které trvale garantují nezcizitelnost práva na svobodu a právo na vlastnictví. To ústí posléze i v ideu, že pro udržení svobody je třeba dosáhnout toho, aby se oddělil stát od

---

¹ Teorie smlouvy připravila půdu ke svržení panovníka, protože jej bezděčně zbavila božských atributů, resp. s nimi vůbec nepočítala, a postavila jej do nového světla: byl nahlížen pouze jako jeden z účastníků smluvního vztahu.

církve. Teoretici smlouvy vyhlášovali, že stát se nemá míchat do náboženských věcí, které jsou záležitostí svobodného výběru každého jedince, což obráceně značí, že ani církve si nemůže nárokovat ovládnutí státu, jejího aparátu a ideologie.

Novověký rozmach přírodovědného bádání, nástup reformace usilující o obnovu a prohloubení zbožnosti a osobní odpovědnosti, formování humanismu, spoléhajícího na síly samotného člověka, obrat náboženství k prohloubené niternosti a filosofie k otázkám subjektivity; to vše se postupně odráželo v prohloubeném vědomí narůstajících rozdílů mezi občanem a státem. S osvícenstvím se prudce radikalizovala kritika státu a jeho představitelů, jakož i církve a jejich hodnostářů. Společenská kritika poté připravila prostor k jedné z největších světodějných událostí nové éry: k Velké francouzské revoluci. Nová kritika se přitom opírala o vědu, zvláště o proud přírodovědného myšlení, která tíhnul k materialismu a k ateismu. Pod vlivem matematické přírodovědy se i ve filosofii 18. století začíná formovat tendence k pozitivistickému pojetí vědy. A tyto tendence pak měly rozhodující vliv při vzniku sociologie v 19. století.

Je vhodné zmínit, že již v 18. století se objevily (byť značně schematické, naivní a někdy apologetické) snahy odhalit zákonitosti historických procesů; za tím účelem byly rozvíjeny nové podoby dějepisectví a filosofie dějin. Také ekonomie se postupně začínala měnit na vědu. Vznikla statistika, která usilovala o zobrazení zákonitostí v náhodných procesech, přesněji řečeno v procesech na první pohled zdánlivě zcela náhodných. A nelze zapomenout, že 18. století bylo stoletím pohybu, vznikla v něm řada mechanických objevů včetně konstrukce parních motorů a toto století se stalo věkem nastupující průmyslové revoluce. Posléze pak se stalo stoletím i revoluce politické. Bylo to století, v němž se vyhrotila a znovuzrodila "sociální otázka" jako jedna z nejpálčivějších otázek lidstva.

Připomínáme si tyto skutečnosti při příležitosti pojednání o formování počátku sociologie, abychom její vznik nechápali jenom jako otázku nástupu a rozvoje nějaké teorie, která se zabývá tradičními otázkami (pojetí státu, práva, svobody jedince apod.), ale tato nová teorie byla koncipována jako *odpověď na velké společenské proměny doby*, byla to odpověď na předcházející velké události a byla od počátku i určitou obranou proti excesům, které doba přinášela v teoretickém myšlení; do vínku si dala i ochranu společnosti před revoluční praxí (před brutalitou a ničivostí revolučního kvasu a teroru). Vznik sociologie tak byl podmíněn nejen rozvojem státoprávního myšlení, vývojem ekonomie, pokusy o řešení sociálních otázek,

snahami o řešení otázek pokroku a filosofie dějin vůbec, ale byl formován pod tlakem praktických problémů, které nastolila epocha nastupujícího třetího stavu - buržoazie.

Claude Henri de Rouvroy de Saint Simon

V některých (i když ne ve většině) učebnic sociologie bývá Saint Simon uváděn buď jako přímý předchůdce, spoluzakladatel nebo dokonce jako zakladatel sociologie. Claude Henri de Rouvroy de Saint-Simon se narodil 17. 10. 1760 v Paříži. Jeho strýcem byl slavný státník, vévoda Saint-Simon. Rodová genealogie vypovídala o původu sahajícím až ke Karlu Velikému. Říká se, že rodinná legenda posilovala v mladém Saint-Simonovi sklony k velikášství, k vytvoření celoživotní fixní ideje, že právě on náleží mezi vyvolené, kterým je přisouzeno stvořit něco neobyčejného tak, aby i jeho jméno bylo nesmazatelným inkoustem zapsáno do návštěvní knihy klubu historických osobností.

Mládí prožil zčásti v kraji svých předků na zámku Berny v Picardii, zčásti v Paříži. Zde se setkal i se slavným encyklopedistou d'Alembertem. Saint-Simon v *Pamětech* uvedl,

že právě ten řídil jeho první vychování. Záhy prý projevil značnou samostatnost v myšlení: odmítl ve 13 letech přijít k prvnímu přijímání a byl za to otcem potrestán domácím vězením. Podle svědectví současníků se mladý Saint-Simon nechával budit slovy: "Vstávejte, pane hrabě, máte veliké věci před sebou."

Saint-Simon v 17 letech, věren rodinné tradici, nastoupil do armády. Již za rok byl povýšen na kapitána jezdeckého pluku. Poté se rozhořel boj Američanů za nezávislost a Francie podporovala boj amerických osad proti Angličanům. Saint-Simon se vyznamenal v r. 1782 bitvě u Briston-Hillu; následně byl těžce raněn a upadl do zajetí. Na svobodu se dostal po uzavření míru. Byl pro udatnost vyznamenán křížem sv. Ludvíka a obdržel diplom Cincinnatovy společnosti, které v té době předsedal George Washington.

Seznámení se s demokratickým řádem a životem v Americe mělo na Saint-Somina zásadní vliv. V *Amerických listech* z r. 1816 napsal: „Tužil jsem, že americká revoluce znamenala počátek nové politické éry, že tato revoluce zcela jistě rozhodla o významném pokroku v celé civilizaci a že zakrátko způsobila velké změny ve společenském řádu, který existoval v Evropě.“ D'Alembert mu zprostředkoval poznání, že právě věda se stává novou velkou hybnou silou dějin; americká zkušenost mu otevřela smysl pro hospodářský pokrok. Zjistil, že stát může být silný, aniž by k tomu potřeboval velkou armádu. Ocítl se v zemi, kde si vážili lidí práce a

opovrhovali parasity a příživníky. Poznal zem praktických orientovaných jedinců, která k růstu blahobytu nepotřebovala ani krále, ani šlechtice. Ozřejmil si fakt, že moderní politika je úzce provázána s hospodářským děním. Ačkoliv Saint Simon nikdy vlastně netoužil po tom stát se vojákem, teprve r. 1785 se mu podařilo odejít z armády. Před návratem do Francie navštívil Mexiko, kde přesvědčoval místokrále, že by bylo velice prospěšné spojit Atlantický oceán s Tichým oceánem průplavem.

Na stránkách *Historie mého života* Saint-Simon stručně popsal svou činnost za Velké revoluce. I když ji přivítal, nechtěl v ní hrát žádnou významnou roli, protože zastával přesvědčení, že šlechtici se nemají míchat do stranických sporů. Ale r. 1790 byl spoluobčanem v obci Falvy, kde měl panství, zvolen předsedou volebního shromáždění. To mělo jmenovat novou obecní správu. Tehdy se vzdal šlechtického titulu a 20. září 1790 přijal občanské jméno Claude-Henri Bonhomme. Tím vlastně předešel o tři roky zákon konventu, který připouštěl tyto změny. Jako občan Bonhomme se také vzdal všech vojenských a vyznamenání, aby demonstroval, že všichni občané si mají být rovni. V květnu 1791 redigoval adresu Národnímu shromáždění, v níž formuloval požadavek zrušení veškerých "nedůstojných" rodových rozdílů. Pro své příkré postoje k revoluci si získal důvěru spoluobčanů. Protože se jako bývalý šlechtic nechtěl plést do politiky, zaměřil se na spekulativní aktivity a zabýval se nákupy a prodejem národních statků. Tyto jeho transakce kapitálově založil pruský vyslanec v Londýně (hrabě Reden), který mu dal k dispozici 500.000 franků. Saint-Simon později uváděl, že v rozšiřování majetku viděl příležitost, jak založit "školu vědeckého zdokonalování". Leč, nepřehlédnutelné kontakty s hrabětem s Redenem jej učinily pochybného pro jakobíny, kteří jej zatkli (17. prosince 1793), protože jej podezřívali z účasti na spiknutí vedené z ciziny. To se naštěstí pro vyslýchaného nepodařilo prokázat. Přesto byl nějakou dobu vězněn v Luxemburku, v "předsíni smrti". Později napsal, že v nejkřutějších chvílích Revoluce se mu zjevil Karel Veliký, který mu zvěstoval, že jeho úspěchy filosofa se vyrovnají jeho úspěchům vojenským a politickým. Zachovaná akta jeho případu ukazují, že Saint-Simon se hájil tím, že od počátku byly jeho zájmy a existence spjaty s revolucí.

Na svobodu byl propuštěn až 9. října 1794, záhy po pádu Robespiera. Nejprve upravil své hospodářské záležitosti a poté pokračoval ve finančních transakcích na kterých zbohatl tak, že již v r. 1796 měl k dispozici 150.000 franků ročního důchodu. Je však nutno uvést, že ani obchodní podnikání jej zdaleka neuspokojovalo. Jeho fixní ideou bylo, že je povolán, aby se provedl reorganizaci společnosti. Uvědomoval si však, že v této oblasti dosud nezískal dostatek zkušeností, proto zřídil ve svém domě ulici de Chabanis salón, do něhož zval největší

francouzské vědecké kapacity, umělce a spisovatele. S nimi se bavil převážně o filosofických otázkách.

S bývalým společníkem, hrabětem Redenem se v té době rozešel ve zlém. Reden si ponechal většinu prostředků a Saint-Simonovi vyplatil 150.000 franků, což byla poměrně malá částka vzhledem k předchozím příjmům. Přestože se musel uskromnit, žil v té době velmi šťastně. V autobiografii uvádí, jak v té době navázal přátelství s mnoha profesory polytechniky, která rozvíjel po celá následující tři léta. V r. 1797 dokonce financoval kursy pro mladé uchazeče studium na polytechnice. Poté, co se seznámil s taji technických věd, přestěhoval se do blízkosti lékařské fakulty a navázal i kontakty s popředními fyziology. Zřejmě v r. 1797 se stal členem *sekty theofilantropů*, kteří se pokoušeli o vytvoření přirozeného racionálního náboženství. Do této sekty vstoupila řada spisovatelů a umělců. Byli to především ti, kteří opovrhovali dogmaty, ale vyznávali kult hrdinů, jejichž vzor jim ztělesňoval George Washington. Když k stáru Saint Simon zkoušel formulovat své nové křesťanství, vycházel zřejmě z činnosti této sekty.² V r. 1801 se oženil, ale již po roce manželství skončilo rozvodem. Rozvedl se zřejmě i z toho důvodu, že se hroutila jeho hospodářská situace a Saint Simon nechtěl, aby manželka sdílela jeho strastiplný osud.

Dříve než se ocitl ve složité hospodářské situaci, navštívil v Coppetu u Ženevského jezera paní de Stael, která krátce předtím ovdověla. Traduje se, že jí nabídl sňatek slovy: "Paní, jste nejneobyčejnější žena na světě, jako já jsem nejneobyčejnější muž. My dva bychom nepochybně měli ještě neobyčejnější dítě." Pan de Stael jeho svéráznou nabídku zřejmě odmítla. Ale důležité bylo, že za Ženevského pobytu Saint-Simon napsal svůj první spis, který vydal v r. 1803, kdy se vrátil zklamán z Německa. Tato zem jej neuspokojila, neboť její věda se mu zdála být stále "ještě ve stádiu dětství, protože se opírá o mystické zásady".

Saint-Simon začal sepsávat své dílo poměrně pozdě, ve věku 43 let. Od počátku se kriticky vyjadřoval o feudalismu, odsuzoval zahálčivé třídy, a psal o potřebě vyrvat politickou moc společenským příživníkům a dát ji do rukou vědců, spisovatelů a umělců. Opovrhoval zřejmě šlechtou, vojáky, ale i Napoleonem. Píše: "Žádné pocty pro Alexandry, ať žijí Archimédové." V r. 1805 žije v bídě, ale nehodlal lichotit ani Napoleonovi, který byl ochoten podporovat řadu pochlebníků. Z nouze začal pracovat jako opisovač za 1000 franků ročně. Přes den devět hodin práce, poté se svému vlastnímu dílu věnoval po nocích. Poté, co začal kašlat krev, byl nucen ze

---

² Je zajímavé poznamenat, že také Aguste Comte na tuto sektu později navazoval

zaměstnání odejít. V té době jej potkal jeho bývalý sluha, který se jej ujal a přispěl mu značnou částkou vydávání jeho spisů.

V letech 1807-08 sepsal spis *L'Introduction aux travaux scientifiques du XIXe siecle*, který vyšel ve velice malém nákladu. Spisek byl určen vědecké elitě a obsahoval nástin tehdy tzv. "sociální fyziky". Vlažně přijetí tohoto i dvou dalších spisků jej neodradily. V té době zemřel jeho dobrodinec a Saint-Simon se znovu ocitl ve velké bídě. Pokusil se o narovnání s hrabětem Redenem, ale to se mu nezdařilo. Celou situaci pojímal se stoickým klidem a toužil pokračovat ve spisovatelské dráze. Ale r. 1813 znovu vážně onemocněl a po uzdravení mu příbuzní přiřkli skromnou pensi. Z ní hradil především vydávání svých děl. Vydal své paměti v několika svazcích a rozesílal jej učencům s prosbou o podporu. *Paměti* Saint-Simona jsou v každém případě pozoruhodné čtení a jsou považovány za text, který v jistém smyslu inspiroval i formování psychologie.

Vše další v jeho životopise bývá označováno za historii stupňujícího se snílkovství. Napoleonovi poslal dopis, kde mu radil, jak má uspořádat poměry mezi národy. Sepsal spisek o reorganizaci evropského kontinentu. Zabýval se myšlenkou na vytvoření Svazu evropských národů. Po Napoleonově pádu upadl v nemilost Bourbonů a ocitl se opět v hmotné nouzi. Přesto promýšlel sociální přeměnu společnosti a zabýval se tím, jak zruinovanou Francii povznést rozvojem průmyslu a zvýšením hospodářské produktivity.

V r. 1816 se na Saint-Simona opět usmálo štěstí. Podařilo se mu navázat styky s několika významnými členy liberální strany, z nich část byla vysoce aktivní v hospodářském životě Francie. Saint-Simon dospíval k přesvědčení, že hospodářský vývoj země spějící k industrializaci mu dává za pravdu. Rozvoj industrializace³ přece přesvědčivě vytlačoval pozůstatky feudalismu. On sám upoutal pozornost bankéře Laffitta, guvernéra francouzské banky (Banque de France), který mu začal poskytovat 10.000 franků měsíčně na vydávání revue *L'industrie*. Ta v letech 1816-18 přinášela, jak uváděl její podtitul "rozpravy politické, morální a filosofické, v zájmu všech lidí vykonávajících užitečné a nezávislé práce".

Mottem sešitů nové revue bylo: "Vše průmyslem, vše pro něj." V té době se okruh přátel opět značně rozšířil o podnikatele, vědce a umělce; Saint Simon se cítil opět velice šťastný a měl pocit, že zakládá novou školu. Silnou stránkou Saint-Simona bylo, že vždy dokázal nacházet spolupracovníky mezi mladými lidmi, i když většina těchto spoluprací později končila rozchodem. Tak se v r. 1818 seznámil i s mladým Augustem Comtem, pozdějším zakladatelem sociologie a pozitivismu. Z tehdejší Comtovy korespondence lze vysledovat značný obdiv "k

---

³ Industrious v jeho pojetí značil totéž co pilný, činný

otci Simonovi". Psal o něm v superlativech. Comte také sepsal celé tři svazky průmyslové revue, i když vyšly nakonec pod jménem Saint-Simona. Někteří předplatitelé však nebyli spokojeni s obsahem revue a přestávali ji již v r. 1817 financovat.

V r. 1819 Saint-Simon vydal sborník *Politique*, v listopadu 1819 počal vydávat *L'Organisateur*. Již v prvním čísle napsal jednu ze svých typických nadsázek. Vyjádřil v ní mínění, že kdyby jednoho dne Francie přišla o veškeré příživníky a zahaleče, počítaje v to i příbuzné krále, nebyla by to taková rána, jako kdyby ztratila nejlepší vědce, umělce a dělníky. Bylo svým způsobem osudové, že téměř vzápětí došlo k zavraždění vévody de Berry. A Saint-Simon byl označen za intelektuálního inspirátora atentátu. Byl odsouzen na tři měsíce do vězení a k pokutě 500 fr. Hájil se tím, že "království musí zrušit zcela své zaslepené spojenectví s oběma aristokraciemi, že se musí spojit s lidem a postavit v čelo civilizačního hnutí. Jestliže jsem vinen nedostatečnou úctou, pak ne k principům královské rodiny, nýbrž k nynější politické soustavě." Obhajoba tak byla založena na myšlence, že autor podezřelého výroku chtěl ve skutečnosti otevřít cestu k lepšímu společenskému zřízení. Saint-Simon byl sice nakonec zproštěn obžaloby, ale pozbyl část svých příznivců. Ti v něm začínali vidět nebezpečného buřiče. Tím pádem se zúžila i finanční základna jeho podnikání a bylo nutné apelovat na předplatitele, aby byl zachráněn list. Ale i *L'Organisateur* nakonec zanikl. Saint-Simon začal psát další spisky, které šířil v dopisech. Psal o dokončení revoluce, které spatřoval v urychleném přístupu všech výrobců a učenců k moci. Od toho si sliboval zmírnění zápasů politických stran. Za tímto zápasem se ale již rýsovaly třídní a hospodářské konflikty.

V r. 1820 uvedl:

"Hlavní příčina nynější krize, v níž je již třicet let politické zřízení, je celková změna společenské soustavy, která směřuje dnes u nejcivilizovanějších národů v konečné výslednici všech proměn, které prožíval dřívější politický řád postupně. Přesněji vyjádřeno tato krize v podstatě spočívá v přechodu od feudální a theologické soustavy k soustavě průmyslové a vědecké. Potrvá nevyhnutelně až do příchodu nové soustavy."

Domníval se, že se nakonec podaří vytvořit ideál společnosti, kde nebudou vládnout příživníci, nýbrž výrobci. Celou Francii nahlížel jako budoucí velikou manufakturu a francouzský národ jako velikou dílnou. Národní manufaktura musí být zřízena stejným způsobem jako jednotlivé továrny. Jeho dopisy byly publikovány ve svazku *Industriální systém*. V r. 1822 vydal spisek *Bourboni a Stuartovci*, který byl však zabaven policií, protože v něm předpovídal pád bourbonské dynastie, jestliže se bude snažit zachránit zbytky feudálních výsad a bude bránit vzniku společnosti výrobců. Jeho rostoucí radikalismus děsil nové měšťanské podnikatele, kteří se od něj distancovali. A tak se Saint-Simon opět ocitl bez prostředků. Jeden z jeho žáků později

uvedl, že opuštěn těmi, které nejvíce miloval a kteří k němu měli velké povinnosti, vida se zbaven všech hmotných prostředků, nemohl ani propagovat své názory. Tehdy se odhodlal k sebevraždě. 19. března 1823 se střelil do hlavy. Vyvázl však životem, ale přišel o oko.

Nepodařenou sebevraždu si vyložil jako vůli Prozřetelnosti, která opět zasáhla, aby mohl dokončit své dílo pod názvem *Systém pozitivní politiky*, na kterém spolupracoval s A. Comtem. Vrátili se k němu někteří dřívější přátelé a začali jej opět podporovat. Nového spojence získal i v Olindovi Rodriguesovi, jednomu se spoluzakladatelů hypoteční banky. Ten se stal nejen jeho finančním podporovatelem, ale i horlivým stoupencem a strážcem jeho myšlenkového odkazu. Ze spolupráce s Augustem Comtem vzešly ještě v letech 1822-23 čtyři sešity "průmyslového katechismu"; ale po redakci třetího svazku se s Comtem rozešel. Comte se tehdy nabyt přesvědčení, že Saint-Simon jej chtěl připravit o zaslouženou slávu, a navíc jej názorově omezoval. John Stuart Mill později napsal, že v dopise jednomu ze svých přátel, že "Comte byl nespravedlivý k Saint-Simonovi, jako vcelku ke všem, kteří se mu přestali líbit."⁴

S řadou dalších přátel Saint-Simon vydal v r. 1825 sborník *Mínění literátů a filosofů o průmyslu*, jehož motto znělo "Zlatý věk, který zaslepená tradice umisťovala až dosud do minulosti, je před námi." Poslední Saint-Simonovo dílo *Nové křesťanství* vyšlo v dubnu 1825. V tomto díle založeném na hesle "milovat budeš bližního jako sám sebe" vyhlásil, že "všechny společenské instituce musí usilovat o fyzické a mravní zlepšení třídy nejpočetnější a nejchudší" - totiž pracujícího dělnictva.

Saint-Simon naplánoval vydávání další revue, ale náhle onemocněl a 19. května 1825 nečekaně skonal. Před smrtí sdělil ještě Rodriguesovi:

"Jablko dozrálo. Moje poslední práce "Nové křesťanství bude brzy pochopena. Domníval jsem se, že náboženství musí zaniknout, protože katolicismus se přežil. To je omyl. Náboženství nemůže zaniknout ve světě, toliko se přeměňuje. Rodriguesi, nezapomínejte na to... A pamatujte, že pro velké činy je zapotřebí nadšení. Celý můj život je obsažen v jediné myšlence, a to zabezpečit všem lidem co možná největší rozvoj schopností. Dva dny po naší první publikaci se zorganizuje dělnická strana. Budoucnost patří nám."

Saint-Simon žil ve vzrušující době plné společensko politických, ekonomických a sociálních proměn. Byl ovlivněn myšlením francouzských encyklopedistů. Osobně se udatně účastnil bojů za americkou nezávislost. Prožil Velkou francouzskou revoluci, období revolučního teroru, zvratu za thermidoru a za Napoleona, ale i návrat Bourbonů na trůn. Byl svědkem, jak se moc

---

⁴ V korespondenci Gustavu d'Eichthalovi z r. 1864

přesouvá z feudálních vrstev do rukou buržoasie. Viděl před sebou chaotický vzestup prvních průmyslníků. Právě díky chaosu a nedostatkům nastupující výroby si uvědomoval, že ani nový nadcházející výrobní řád nemá zdaleka ideální podobu. Proto nabýval dojem, že evropské lidstvo prochází velkou duchovní krizí. Aby z ní bylo možné vyjít, je, podle něj, třeba provést syntézu nové vědecké filosofie, vědeckého světového názoru a vědeckého poznání.

Ve středověku přece existovala myšlenková jednota. Ale k té již nelze dospět, protože se historicky vyčerpalo náboženství a dostalo se do přímého sporu s vědou. Encyklopedisté, zastávající se vědy, měli především negativní cíle: chtěli rozložit starou feudální soustavu. Ale před lidstvem je vytyčen nový úkol: je třeba pracovat na stavbě nové společnosti. Saint-Simon byl přesvědčen, že společnost lze stále zdokonalovat. Celý civilizační pokrok je podmíněn intelektuálním vzestupem, rozvojem kultury a lidského rozumu. Nesdílel pesimismus J. J. Rousseaua, podle kterého bylo lidstvo nejšťastnější v minulosti. To mu příliš připomínalo mýtus o ztracené "rajské blaženosti" a o "dědičném hříchu". Saint-Simon naopak jako své životní krédo formuloval slogan, že "zlatý věk je před námi."

Auguste Comte a založení sociologie

Auguste Comte (1789 - 1854) se narodil v Montpellier v rodině úředníka. Prožil život v době, která byla pro Francii jak přelomová, tak neobyčejně významná. V porevoluční Francii se utvářely nové společenské struktury, což byl proces provázený častým střídáním politické moci. Comte zažil direktoriát, konzulát, císařství, restauraci, revoluci 1830, červencovou monarchii, revoluci 1848, druhou republiku, druhé císařství.

V době po Velké francouzské revoluci, se ve Francii šířilo se obecné přesvědčení, že cesta poznání je především cestou vědy. Ostatní formy poznání byly považovány za méně dokonalé, a proto byly označovány za předvědecké nebo rovnou za nevědecké. Zdálo se, že úkolem dne je celé poznání postupně krok za krokem zvědečtit, protože nevědecké se současně stalo synonymem pro nesprávné. Také celá školní výuka začínala být pojímána jako postupný přechod od předvědeckého poznání (tj. elementárně zkušenostního) ke stále vědečtějšímu (podle toho, jak jen to dovoluje věk dítěte). Do předvědeckého poznání byla zařazována nejen běžná lidská zkušenost, ale i ostře odsuzované formy nevědeckého myšlení jako byly předsudky, pověry a či náboženské postoje. Současně se objevovaly snahy zbavit

vědy zátěže různých nevědeckých prvků a zpřesnit jejich vědecký profil.

Comte byl vychován v katolické rodině s monarchistickým smýšlením. Na pařížské Polytechnice získával přírodovědné vzdělání, ale ze školy byl pro volnomyšlenkářství vyloučen. Poté se stal domácím učitelem matematiky, a také jeho první nevelké texty byly věnovány matematickým problémům. Ale záhy se začal zabývat základy filosofických věd. Ovlivnil jej Montesquieu, (který jej poučil o závislosti politických a právních jevů na přírodních podmínkách) a Concorcet (u něhož jej zaujala formulace zákona progresivního vývoje lidstva a koncepce dějin, v nichž velice důležité postavení zaujímal evoluční proces sociálních idejí, institucí a vztahů). Comte se zabýval i politickou ekonomikou a zaujímal kritické postoje k buržoasním liberálům, kteří hlásali svobodu konkurence vytvářející údajnou harmonii svobodných a nezávislých jedinců. (Comtovi se prostě zdálo, že je to tak naivní a hloupá myšlenka asi jako kdyby někdo myslel vážně, že všechno nakonec zreguluje svobodný trh.) Proti těmto liberálům stavěl své ideje politické jednoty, politické integrace tříd a individuí, čímž navazoval na koncepce tzv. tradicionalistů.

V letech 1817 - 1824 spolupracoval se Saint-Simonem od něhož převzal řadu myšlenek, ale rozešel se s ním pro odlišnosti v teoretických a politických názorech. Zajímavé je, že v dílech obou těchto myslitelů můžeme nalézt i jisté vizionářské prvky, oba také věřili, že jsou předurčení k tomu, aby na tomto světě naplnili významné poslání. Saint-Simon začal v té době prosazovat společnost rovných a svobodných výrobců, ale Comte snil o státě s hierarchickou strukturou; Saint-Simon promýšlel ideu společenského pokroku, ale Comte zdůrazňoval význam společenské statiky. Přestože jeho koncepce obsahovala některé Saint-Simonovy myšlenky, celkový ráz jeho myšlení byl značně odlišný.

Comte v letech 1830 - 1842 publikoval postupně *šestisvazkový Kurz pozitivní sociologie*, v němž se zabýval základy klasifikace věd a vztahy pozitivní filosofie a sociologie. Do r. 1839 používal názvu "*sociální statika*" (termín, který užíval i Saint-Simon), ale po tomto roce se u něj objevuje název "*sociologie*". Další práce, vydaná pod názvem *Systém pozitivní politiky aneb Traktát ustanovující náboženství lidstva* byla zasvěcena základům politiky a náboženství budoucnosti. Vyšla v letech 1851 - 1854 ve čtyřech svazcích. Z jeho prací byly za jeho života vydány ještě *Filosofický traktát o populární astronomii* (1844), *Pojednání o duchu pozitivní filosofie* (1844), *Pojednání o celku pozitivismu* (1848 - 1851), *Pozitivistický katechismus* (1851), *Výzva konzervativcům* (1855) a *Subjektivní syntéza* (1856). Posmrtně pak vyšla ještě čtyřsvazková *Závěť Augusta Comta*.

Comte nebyl pouze zakladatelem sociologie, ale i pozitivismu, který se stal významným filosofickým směrem. K jeho odkazu se dodnes někteří badatelé stále hlásí. Positivismus

představoval formu *scientismu*, což je přesvědčení, že veškerá cesta poznání se ubírá cestou vědy, resp. k vědě směřuje a v ní se završuje. Jakékoliv poznání se nakonec přece musí zbavit nevědeckých prvků, pověr a předsudků, a poté se teprve stane se čistě vědeckým.

Positivismus se zastával fakt a obracel se proti všem, kdo by chtěli zkreslovat. V dějinách pozitivismu se tak velice často setkáváme s jistou dávkou radikálnosti, bojovnosti, ale i se snahami popularizovat vědění, zabývat se osvětou a propagováním nových myšlenek. Vztah k náboženství byl u většiny pozitivistů skeptický a tíhli živelně k ateismu, i když za určitých okolností byli schopni náboženským idejím přiznat i jistou užitečnost.

Pozitivistickou se v polovině devatenáctého století nestala pouze filosofie, ale i věda, dobová kultura, myšlení lidí a jejich nazírání na svět. Již jeho označení mělo od začátku více významů. Pozitivní znamenalo přijmout vědecký program přístupu ke skutečnosti. A pozitivní v tomto smyslu znamenalo vědecký zjištěný, a to na rozdíl od vyspekulovaného, či přejatého z tradice. Pozitivní znamenalo také společenský postoj: v podstatě protirevoluční, zaměřený proti všem negativistickým společenským idejím. A takto de facto adjektivum pozitivistický znamenalo rovněž identifikující se se stávajícím společenským pořádkem.⁵ V dalším smyslu pozitivní znamenalo také praktický.

Positivisté se také snažili vytvořit takovou sociální teorii, která by se zbavila prvků spekulativní filosofie. Společnost byla považována za víceméně uzavřený soubor fakt, které jsou ovládány víceméně obecnými zákony. Byla to tedy sféra, která měla být zkoumána jako všechny jiné oblasti, kterými se zabývá věda. A vzorem vědy v té době byla jediné přírodověda.

Jestliže se pozitivistická sociologie ztotožňovala s existujícím společenským řádem, neznamená to, že zcela odmítala nápravu a zlepšení společnosti. Ale podstatné je, že odmítala změny, které by přesahovaly společenský řád. Proto plnila od počátků, které ji vtiskl Auguste Comte, i výrazně apologetickou funkci, měla daný stav společnosti obhajovat a ospravedlňovat; vedle toho postupně propracovávala *evolucionistický model společenského pokroku*, tj. takové série postupných kroků nebo zlepšení, které by společnost vyvarovaly hlubších otřesů. Pokrok byl něčím, co se jako záblesk objevilo již u křesťanů, Pascal o něm nejasné tušení, ale více o něm snili lidé jako Montesquie, a dále jeho hlasatel Concordet. Také socialisté se domáhají pokroku, uváděl Comte, ale zapomínají na to, že každá revoluce ve společnosti je v principu patologický jev. Positivismus byl ve své první fázi v jádru konzervativní reakcí na Velkou

---

⁵ Termín pozitivní byl v principu polemickým termínem, který měl označovat opuštění filosofické teorie ve prospěch vědecké. V teorii poznání se positivismus obracel proti všem destruktivním učení, které se snažily ukázat, že současnost je jen momentem pohybu, který ji zneuguje. Proto trvá na tom, že rozum se musí především podřídit faktům.

francouzskou revoluci, zvláště pak na její krajnosti a nepřehlédnutelné excesy.

Ke scientistnímu ladění patřilo i to, že velmi často byl pozitivismus uvádět jako antimetafyzický postoj; spekulativní filosofování měla nahradit věda. Věda dostala poslání poznávat střízlivě svět a společnost, a pracovat na vylepšení životních podmínek. Filosofii byla v tomto procesu poznání přisouzena pouze druhořadá úloha. Jestliže věda je pojata jako privilegované poznání reality, pak filosofii je nakonec přidělována úloha pouhého pořadatele vědeckých poznatků, což sice hezky zní, ale ve skutečnosti jde o iluzorní úkol, protože nelze sjednotit něco, co je z podstaty věcí samotných nesjednotitelné.

Pro vývoj pozitivismu byla typická úcta k faktům. A odmítnutí metafyzické filosofie znamenalo, že sám pozitivismus usiloval o zaujetí ideologicky neutrální pozice, aspiroval na pozici středu.⁶ Úcta k faktům a vyhlašování vědeckosti poznávacího programu v pozitivismu vedlo nakonec i k preferování té reality, která byla vědecky poznatelná, rozuměj měřitelná a experimentálně zkoumatelná. Obráceně však lze říci, že pozitivistům byly vždy podezřelé skutečnosti, které se vzpíraly takto pojatému vědeckému poznání; ty pak označila za podezřelé a irrelevantní pro poznání. Pro teorii a praxi se to, co nebylo uchopitelné prostředky vědy, jevílo jako druhořadé, pokud to vůbec bylo uznáno za realitu. Krajní scientismus tak mohl být vždy završen chybným závěrem, že to, co není vědecky uchopitelné, nemusí ani nutně existovat. Pozitivistům se tak z výzkumného programu ztratily celé velké oblasti reality, protože ve vědeckém pojetí světa a společnosti se s nimi přestalo počítat. Jednalo se vlastně o určitý pohyb v kruhu: fakt je zpravidla odvozován z empirické metody a podle empirických kritérií, která jsou vyvozována z určitého pojetí vědy. Ale věda sama by měla být vytvořena teprve na základě určitých fakt a jejich povahy.

Je pozoruhodné, že čím více se v pozitivismu šířila úcta k faktům, tím mlhavější se stávalo samo pojetí fakticity. Například historie, která tzv. operuje pouze s fakty, ztrácí záhy kritéria pro stanovení toho, co vlastně za historický fakt považovat. To, co se pak označuje za historická fakta (kterých je stále nedostatek) bývají často i fakta nehistorické povahy. Pozitivistické nepochopení povahy fakt vedlo již mnohokrát k tomu, že za jeho objektivismem byla ukryta obrovská dávka subjektivismu a schematismu, který fakta hrubě zkresluje.

Na druhé straně úcta k faktům utvářela v pozitivismu zvláštní étos. Etickým aspektem se totiž stal odpor k neprokázaným a neprokazatelným tvrzením, sílil odpor k iracionálním důvodům

---

⁶ Ale i neutrální pozice je určitou metafyzickou pozicí, což si pozitivisté odmítali připustit, jakož i to, že pozice středu je stále ještě jistou pozicí.

lidského jednání a ostrý odpor ke všem falzifikátorským snahám.⁷

Jelikož pozitivismus byl po celá desetiletí ostře kritizován, je vhodné, se zmínit i o některých jeho přednostech. Scientismus přispěl k tomu, že věda byla stále více angažována při řešení každodenních lidských záležitostí. Vědecké řešení mělo vyloučit různá tabu, pověry a předsudky. Což se týká například mnohé problematiky lidského zdraví.⁸ Orientace na statistická šetření vedla k obratu: namísto úvah o povaze a funkcích vládců ve společnosti, se začal provádět výzkum tzv. *veřejného mínění*, které se stalo novou politickou a společenskou silou. V tomto smyslu lze hovořit i o demokratizační tendenci v pozitivních společenských vědách. Aplikace vědeckosti do lidských záležitostí také sloužila k prolomení pasivity v řadě záležitostí, neboť mnohé věci již nebyly ponechány náhodám či živelnosti, nebo politickým vášním.

Positivismus přispěl nepochybně k zpřesnění metod vědeckého poznání, k přesnosti v myšlení a k pořádku v pojmech. Aplikace vědeckosti znamenala také redukci bolestínských a pasivních postojů; namísto nářků nad metafyzickou osudovostí, sociologie nastoupila cestu k ohledávání příčin, k soustavnému studiu problémů a k hledání východisek ze zdánlivě neřešitelných problémových situací. Pozitivisté byli vždy umírněnými optimisty; krize společnosti nepovažovali zpravidla za krize celého systému a nacházeli v sobě dost síly k tomu, aby se s nimi dokázali střetnout. V zápasech o lepší život jim opory poskytovala věda, a zvláště optimisticky laděná přírodověda. Také sociologie se záhy stala výrazně apologetickou a její vědecká povaha výzkumů měla přispět k povznesení lidstva, ale stát se i nástrojem přeměny stávající společnosti a jejího pozvolného vývoje. Již první pozitivisté (jako např. E. Renan) věřili, že věda dá do rukou intelektuálních elit obrovskou moc, a lidstvo tím pádem získá prostředek, jak udržet na uzdě iracionální a nevypočitatelné davy. Věda byla pojímána jako mírumilovný pomocník člověka, a ne náhodou byli příslušníci první generace pozitivistů přesvědčením pacifisté. Válečnictví bylo považováno za výraz předchozích stádií, které v pozitivním stadiu již nebude zapotřebí.

Co je označeno za vědecké, považuje se v pozitivismu za pravdivé. Vědecké bylo považováno za surogát pravdivosti v poznání. Ale pojem pravdy má v sobě ještě metafyzický příděch a konotace, proto bylo slovo "pravda" postupně nahrazováno novými formulacemi jako např. "je vědecky zjištěno". Tato formulace se objevuje v první etapě pozitivismu spíše živelně, zcela vědomě pak již ve třetí etapě, zejména v Carnapových statích se již hovoří o potřebě „verifikace“ apod. Také výraz racionální se kompromitoval v revolučních dobách, proto byl

---

⁷ Odtud pramení angažmá profesora sociologie T. G. Masaryka v rukopisných bojích či v tzv. Hilsnerově aféře.

⁸ Například boj za prosazení očkování nebo transfuzí krve. Jak dlouho bylo nutno zápasit s náboženským předsudky v této oblasti, tak jako se dnes stále ještě vede boj za povinné očkování apod.

nahrazován výrazem vědecký. To mělo a dosud má samozřejmě značné důsledky pro filosofii, v níž pravda a racionalita měly vždy vydržený prostor k tematizaci. Změna terminologie vyvěrala z přesvědčení, že věděním se může zabývat pouze věda, a filosofie z tohoto poznání může být už jen odvozena.⁹

V dějinách lze rozeznat tři generace pozitivistů. Více než stopadesátiletý vývoj pozitivismu, který se dokázal dosud vždy poměrně pružně přizpůsobovat změněným poměrům, lze dělit na:

- *starý či klasický pozitivismus* druhé třetiny devatenáctého století. Reprezentují jej A. Comte, H. Spencer a J. St. Mill. To byl typ pozitivismu, který se opíral o mechanistickou evolucionistickou přírodovědu. Vystupoval a formoval se v období po revoluci a vyznačoval se velkým zájmem o vytvoření velké společenské teorie. Comte byl naplněn optimistickými vizemi, věřil v myšlenku lineárního pokroku a usiloval o to, aby si udržel univerzálnost náhledu na svět. I když tento svět viděl především prizmatem výsledků tehdejších věd.
- *pozitivismus machistický* či *empiriokriticismus* si více než v první fázi, uvědomoval, že je nutno věnovat pozornost vědecké činnosti při práci s fakty. Spadal do posledních desetiletí 19. a počátku 20. století. Je reprezentován přírodovědci R. Avenariem a E. Machem. Tento typ pozitivismu již opouštěl univerzální a světonázorový zájem první generace pozitivistů a omezil svou pozornost na noetickou problematiku; zajímal se především o revoluci v přírodovědě. Richard Avenarius (1843 - 1896) byl švýcarského původu, navázal na Herbarta a byl ovlivněn biologií. Jako subjektivní idealista odmítal existenci vnějšího světa jako zdroje poznatků, vyhlásoval, že poznání je neodlučitelné od subjektu. Věda mu byla především popisem dojmů, pocházejících z čisté zkušenosti. Ernst Mach (1838 - 1916) byl rakouský fyzik, který se narodil v Tuřanech u Brna, stal se profesorem na pražské univerzitě, poté profesorem na univerzitě ve Vídni.¹⁰ Rozvíjel svůj koncept nezávisle na Avenariovi. Šlo mu o to, aby zbavil poznání

---

⁹ Jeden z pozdních pozitivistů Wittgenstein říká, že věda je rozumem, ale filosofie pracuje jen tehdy, když je na prázdninách.

¹⁰ Až na krátké období (1847–1848), kdy navštěvoval primu benediktinského gymnázia v Seitenstettenu (a dostal od tamějších pedagogů hodnocení „sehr talentlos“ s radou, aby místo studií šel raději na řemeslo nebo se věnoval obchodu), pečoval o jeho vzdělávání sám otec. Ten nezůstal jen u předmětů, které potřebují k životu řemeslníci nebo hokynáři, ale učil syna latině, řečtině, dějepisu, algebře a geometrii. Když bylo Ernstovi čtrnáct let, šel složit přijímací zkoušku do sexty piaristického gymnázia v Kroměříži. Ukázalo se, že ho otec na střední školu skvěle připravil. Se znalostmi nebyl problém, ale postrádal dovednost vyjít se spolužáky. „Ze začátku jsem moc dobrý dojem nedělal, protože všechnu k tomu nutnou obratnost a školské chytráctví bylo třeba teprve získat“. Z osobních zkušeností byl poté zformulován Machův názor na výchovu: „Neznám nic strašnějšího než ubohé lidi, kteří se učili příliš mnoho. Místo zdravého silného úsudku, který by se byl snad vyvinul, kdyby se neučili ničemu, se jejich myšlenky úzkostlivě plížily stále po týchž cestách za jakýmsi slovy, větami a formulacemi. To, co mají, je pavučina myšlenek, příliš slabá, aby se na ni dalo spoléhat, ale dost komplikovaná, aby popletla“.

Po maturitě (1855) Mach odešel na vídeňskou univerzitu, vystudoval matematiku a fyziku a ve dvaadvaceti (1860) získal doktorát. Další rok habilitoval, několik let působil ve Vídni jako soukromý docent, v šestadvaceti byl jmenován profesorem matematiky a zanedlouho (1866) i fyziky na univerzitě ve Štýrském Hradci. Na jaře 1867

veškerých mimozkušennostních přívěsků, chtěl očistit elementy zkušenosti. Podle něj, disponujeme pouze stálými komplexy počitků, chápeme je jako psychické jevy. Ty jsou vztaženy k hmotným předmětům. Z Huma převzal myšlenku, že příčinnost je nesena pouze vírou (belief).¹¹

- novopozitivismus se formoval od dvacátých let dvacátého století. Ideově navázal na machismus, chtěl řešit problémy matematizované a formalizované vědy. Svou pozornost záhy zaměřil na problémy moderní logiky, jazyka a struktur vědeckého poznání. Do něj patří představitelé tzv. Vídeňského kruhu - Schlick, Neurath a Carnap, zabývající se logickým pozitivismem. (Vídeňský kruh vznikl ze semináře Moritze Schlicka, profesora filosofie a induktivních věd ve Vídni, působícího na katedře, která byla v devadesátých letech zřízena pro E. Macha. Tento kruh tvořili Hans Hahn, K. Gödel, sociolog O. Neurath, historik V. Kraft, fyzik Ph. Frank, dále T. Radakovič, G. Bergmann a další.) Dále se formovala Berlínská škola, založená Reichenbachem, která později přijala název "Společnost pro empirickou filosofii". (Do ní patřili W. Dubislav, K. Grelling, C. G. Hempel, K. Lewin, K. Köhler a další); Lvovsko-Waršavskou školu vytvořili žáci logika K. Twardovského - logikové a filosofové: J. Lukasiewicz, T. Kotarbinski, S. Lesniewski, K. Ajdukiewicz, A. Tarski, N. Kokoseynska, S. Jaškovič, H. Mehlberg a další. Tyto školy se zabývaly vypracováním metateorie - teorie vědy. Diskusí Vídeňského kruhu a dalších škol se zúčastnila řada vědců z řady zemí, a vliv tohoto hnutí se odrazil i v dílech B. Russela, L. Wittgensteina a mnoha dalších. Pod jejich vlivem se formovaly základy tzv. analytické filosofie, která dnes převládá v anglosaských zemích.

Auguste Comte: Stadia vývoje lidské společnosti a klasifikace věd

Nelze asi vyložit Comtův systém, pokud necháme stranou jeho filosofii dějin, ve které navázal

---

přešel do Prahy přednášet experimentální fyziku, a ještě téhož roku uzavřel sňatek se svou velkou láskou Luisou Marrusigovou (Ludovica Marussig). Za 28 let působení v českých zemích vytvořil v podstatě celé své fyzikální dílo. Roku 1895 přijal nabídku z Vídně učit filozofii, zejména historii a teorii induktivní vědy. Jeho výuku přerušil v červenci 1898 záchvat mrtvice, po němž mu natrvalo ochrnula pravá polovina těla. Psát sice mohl, přednášet ale jen s obrovskými obtížemi. I když 1. května 1901 odešel do penze, neznamenalo to konec jeho aktivit. V penzi uveřejnil jak řadu vědeckých článků, tak dokončil dvě monografie. Poslední léta (1913–1916) žil s manželkou u nejstaršího syna Ludwiga, který měl nedaleko Mnichova lékařskou praxi. Tam také v městečku Haar 19. února 1916, den po svých 78. narozeninách, zemřel na selhání srdce.

¹¹ Albert Einstein prohlásil, že kdyby nestudoval u E. Macha, tak by nikdy nevytvořil teorii relativity. Protože druhá generace pozitivistů byla ostře zkritizována Leninem v jeho spise *Materialismus a empiriokriticismus*, nebyla u nás příliš zmiňována; dnes má E. Mach pamětní desku na Ovocném trhu na fasádě budovy Univerzity Karlovy. (V akademickém roce 1872–1873 se Mach stal děkanem Filozofické fakulty a sedm let nato (1879–1880) rektorem univerzity. K rozdělení UK zaujal nestranný postoj, zřízení dvou paralelních univerzit s celým technickým zázemím pro výzkum se mu zdálo příliš velkým přepychem. V roce 1883–1884 byl Mach zvolen rektorem podruhé, tentokrát na německé univerzitě. Funkce se záhy vzdal, zřejmě pro její značnou časovou náročnost; podle některých pramenů abdikaci projevilo nespokojenost se způsobem, jakým bylo provedeno národnostní vyrovnání. Sám velmi dobře rozuměl a mluvil česky; před rozdělením UK si vybíral české asistenty.

na Saint-Simona a Condorceta, ale byl ovlivněn i dějinnou filosofií katolické restaurace (de Bonaldem a de Maistrem). Projekt reorganizace společnosti se opíral o filosofii dějin, kterou odvíjel ze způsobů, jak se vyvíjel lidský výklad přírodního a společenského dění. Comte byl toho názoru, že se proměňuje především lidská psychika, nikoli společenská struktura, z čehož vyvodil závěr, že nemá příliš mnoho smyslu měnit instituce, ale v první řadě je třeba změnit lidské smýšlení, mravy a ideje. Z této pozice také odsuzoval materialistické tendence ve společnosti: *“Převaha materiálních ohledů nejen přímo vadí politickému pokroku, ale obsahuje vážné nebezpečí pro pořádek. Vyplývá z toho totiž všeobecná náchyllost přičítat všechna politická zla nedostatečnosti institucí, místo aby byla přičítána především sociálním ideálům a mravům.”* (s. 89) Uvedený citát ukazuje, že přílišné sledování materiálních zájmů vede ke společenskému chaosu. A tento chaos lze považovat za nedostatek ve fungování společenských institucí. Comte to uváděl jako mylné pojetí a zdůrazňoval, že pro společnost jsou především potřebné vůdčí ideje, ale ne jenom nějaké jepičí vize na jeden den, týden nebo měsíc. Co společnost vyžaduje, to jsou ideály poukazující na hodnoty, neboť takové ideály pak zasáhnou to, co je pro společnost nejdůležitější (a co se pomalu vytrácí) - a to je mravní řád.

Vývoj společnosti tedy, dle Comtova pojetí, především ovlivňuje duchovní řád, k jehož rozpadu značně přispěly vlády za poslední tři staletí. Jsou to tedy především ideje, které umožňují lidem spravovat svět a hýbat jím. Společenský pohyb a fungování společenských mechanismů je založeno především na míněních. A lidé také vědí, říká Comte, že velké politické a morální krize současných společností, spočívají, přesně řečeno: na sociální anarchii. Pokud se nevytvoří takové společenské mínění, v němž se podstatná část obyvatel “přimkne” k “jistému počtu všeobecných myšlenek”, budou stále hrozit další převraty a revoluce. Revolucionáři byli toho mínění, že změníme-li instituce, změníme poté i lidi. Comte považuje instituce za neměnné, mění se jen výklad dění. Ideje pak působí na ideje a prostřednictvím idejí. Ujmou-li se ideje pozitivní filosofie, lidé se naučí pořádku, a tím se současně odnaučí anarchismu, revolučnosti a smíří se s daným společenským pořádkem.

Comte si také kladl za zásluhu za to, že odhalil zákon, podle kterého veškeré naše základní pojmy a veškerá odvětví našeho dnešního vědění, prošla třemi rozumovými stavy. A tak vlastně zformuloval zákon 3. stádií¹² Tato tři stádia byla stanovena podle typu odpovědí na otázku, jak si člověk vykládal svět:

- *mytologické stádium* (záporný pojem) opisuje nutnou etapu, kterou lidský rozum musel projít. V tomto stádiu si lidé vysvětlovali jevy jako důsledek působení nadpřirozených sil. Politicky

---

¹² V popisovaných stádiích vývoje společnosti Comte zploštil některé ideje Saint-Simona, který byl geniálním myslitelem s evidentním nedostatkem obezřetnosti ve formulacích).

vzato to byla stádium vyznačující se královskou mocí. Toto stádium je stadiem theologickým a zahrnuje fetišismus, polytheismus a monotheismus; toto stádium však Comte označoval za stádium vyznačující se pořádkem,

- *metafyzické stádium* bylo jakési meziobdobí, které zprostředkovalo mezi prvním a posledním stádiem, stalo se jakousi obměnou prvního stádia. Nadpřirozené síly byly nahrazeny abstraktními silami a principy. Toto metafyzické stádium bylo spojeno s revoluční etapou, která byla založena na mytologii. V metafyzickém stádiu namísto Boha nastupovala abstraktní idea, hledání podstat apod. Toto přechodné stádium vrcholilo v 17. - 18. století. Výklad říká, že to bylo stádium bořivé, kritické. Francouzské osvícenství bylo pro Comta výrazně ničivé; lidé jako Voltaire a Rousseau nic nebudovali; metafyzické stádium bylo především negací, která pomohla rozložit předcházející politický systém. Rozhodně platí, že principy předcházející epochy nelze aplikovat v pojetí nového společenského řádu.

- *pozitivistická etapa* je nová, založená na vědě. Comte vyjadřil přesvědčení, že racionální a vědecké není zcela totožné, protože racionální (předrevoluční) etapa nebyla pozitivní. V pozitivní etapě lidský duch poznává nemožnost nabytí absolutních poznatků, vzdává se hledání původu a účelu vesmíru, aby se věnoval objevování skutečných zákonů, tj. neměnných vztahů následnosti a podobnosti. Nástrojem je poměrně složité pozorování. Celý vědecký výklad (společnosti) směřuje k tomu, že jednotlivá fakta jsou postupně spojována do obecných teorií; pokrok ve vědě směřuje k co nejmenšímu počtu takto vytvořených obecných principů.

Positivismus byl vždy teorií pozvolného společenského pokroku, byl filosofií průmyslového měšťanstva. Comte v Sociologii píše: "Právě průmysl vtiskl vědeckému duchu moderních lidí onu pozitivnost, kterou se vyznačují a která přeměnila filosofického ducha." Chápal ovšem tento proces výrazně pozitivně: "Nemožno tedy neviděti, že nové prvky rozvíjejí se ve směru vzestupném." (s. 298) Byl namířen proti lidovým masám a všem živelným hnutím, ale současně vedl boj proti veškerým reziduím feudalismu. Comtova filosofie byla nejen odpovědí na otázky metafyziky, ale i na Francouzskou revoluci a revoluční filosofii. Comte sice nebyl originální myslitel, ale měl velký smysl pro systematizaci a pro syntézu. Byl spíše programátorem vědy, než vlastním badatelem: stanovil program vývoje a úkolů sociologie, ale sám nebyl badatelem. Požadoval, aby sociologie byla empirickou a objektivní vědou, což nenaplnil.

Comte sám vystupoval s požadavkem změny uspořádání společnosti a hlásal, že její reforma musí být provedena racionálně: její podmínkou je především reforma věd. Tyto vědy uspořádal

do známé stupnice, kterou tvoří:

- matematické vědy (pozitivní od starověku),
- astronomie (od dob Koperníka, Keplera, Galilea),
- fyzika (od 17. stol.),
- chemie (od Lavoisiera - 18. stol.),
- biologie (v 19. stol.),
- sociologie - která musí být vybudována a za jejíhož zakladatele se Comte považoval.

Klasifikace věd u Comta respektuje trojí smysl: historický, systematický a pedagogický. Vidíme, že zde chybí filosofie, ale i celá řada oborů, které považoval za aplikované. Chybí např. psychologie, která by mohla náležet zčásti do biologie a zčásti do sociologie, ale Comte ji v podstatě neuznával za vědu, protože psychické jevy nelze pozorovat zvnějšku a psychologie zatím nemá matematický aparát. Vědy Comte dělil na teoretické a praktické; praktické jsou u něj pouhé aplikace věd teoretických a nemají žádný podíl na vědeckém pokroku, nemají ani přímý vztah k vědeckému bádání.¹³

Počátek 19. století se vyznačoval tím, že byla výrazně artikulována potřeba nové nespekulativní vědy. Příznačné bylo i to, že k nespokojenosti se společenskou situací po Velké francouzské revoluci bylo možné přistupovat dvojným způsobem, a to konzervativně nebo revolučně. Comte byl typickým představitelem konzervativního přístupu, zatím co v sousedním Německu Marx a Engels, příslušníci tzv. mladohegelovského hnutí, volili v téže době revoluční přístup k řešení otázek společenského vývoje. Oba tyto přístupy se vyznačovaly tím, že se stavěly ostře proti metafyzice, chtěli vytvořit velkou společenskou teorii (kterou Comte označuje jako "sociologii", zatím co Marx šel k politické ekonomii), oba dva sázeli na vědu jako nástroj regulace dalšího společenského pohybu. Comte ovšem zaujal stanovisko evoluční, Marx další vývoj společnosti nahlédl jako revoluční.

Zakladatelé vědecké sociologie: Emile Durkheim

Konec osmdesátých let 19. století je považován za čas obratu v sociologii. V té době se změnilo zaměření a metoda sociologického bádání. Zvrat v sociologii je spojen s tzv. *francouzskou školou*, jejíž světoznámým představitelem se stal Emil Durkheim (1858 – 197). Ten bývá uváděn mezi „svatou trojicí otců zakladatelů vědecké sociologie“: É. Durkheim – M. Weber – G. Simmel. (Někdy se uvádí čtveřice Marx – Durkheim – Weber – Simmel, v níž jak vidět na první pohled chybí Comte, kterého údajně dnes již téměř nikdo nečte).

---

¹³ Profesor sociologie Z. G. Masaryk přepracoval a doplnil podle nových poznatků v ve své *Konkrétní logice*, v níž se hlásí ideově k pozici Comtova následovníka.

S Durkheimovým jménem bývá spojováno založení vědecké sociologie. (Šlo především o koncepční obrat, neboť sociologie byla redefinována jako věda. Otce zakladatele trápily otázky, které nic neříkali ani Comtovi, ani Marxovi. A to: *Jak je možná společnost? V čem je specifikum sociologického pohledu na společnost?*) Přistoupíme-li na toto rozlišení, pak by předcházející myslitelé byli spíše programátory, kteří vytyčili základní požadavky ustanovení velké společenské teorie (Comte, Spencer). Ale Durkheim byl přesvědčen, že sociologie jako věda ještě není ustanovena a považoval za svůj úkol proti schematické a příliš spekulativní sociologii postavit nový pozitivistický program vědního bádání.

Vědeckou dráhu zahájil spisem *“Pravidla sociologické metody”*, upomínající již svým názvem na první Descartovy texty *Pravidla pro řízení rozumu* a *Rozpravu o metodě*, které znamenaly předěl v evropském filosofickém vývoji. Durkheim sám sociologii považoval především za “francouzskou vědu”, neboť ta se podle něj mohla vytvořit především tam, kde pro ni uzrály určité příznivé společenské podmínky. V 90. letech 19. století také ztrácela přesvědčivost Comtem proponovaná “prognostická”, či chcete-li “věštecká” funkce sociologie. V narůstajícím společenském zmatku devadesátých let, již nebylo smyslem sociologie pracovat na zklidnění a zmírnění společnosti. Ale jednalo se o to pochopit vývoj společnosti takový, jaký je, totiž jako něco strukturovaného.

Pozitivisté jasně oddělili výzkum od hodnotových soudů a poté od sociologie očekávali odpovědi na otázku, co strukturuje společnost. Sociolog se stal tím, kdo odhaluje sociální fakty, formy interakce a projevy sociálního jednání.

Právě Durkheimův koncept sociologického bádání se zaměřil na výzkum fakt (Simmel se zaměřil na formy interakce a Max Weber na formy sociálního jednání.) Aby sociologie mohla splnit očekávání badatelů byla nucena se rozloučit s výrazným znakem sociologie Comtovy a Marxovy – totiž s pojetím pokroku, rozhodně tedy s představou pokroku lineárního, jednosměrného, kontinuálního. Koncem 19. století zachvacuje evropskou společnost celková nálada *fin de siècle*.

Durkheim zahájil linii myslitelů, pro které byla příznačná kritika *“údajných sladkých plodů pokroku”*.¹⁴ Již první významnější práce z. 1893, zabývající se problémem dělby práce (doktorská disertace *“O dělbě společenské práce”*), exponovala problém sociální *anomie*. Anomie je v zásadě společenský stav, kdy neexistuje jasná morální regulace individuálního jednání. To je způsobeno tím, že nejsou rozpracována pravidla, která by řídila vztahy mezi sociálními funkcemi – a ty *“nejsou vzájemně přizpůsobeny”*. Anomie představuje stav, kdy se ve společnosti rozpadá hodnoový a normativní řád, což vypovídá o sociálním úpadku, který se, dle Durkheima vyznačuje:

- industriálními a obchodními krizemi, zejména bankroty,
- třídním bojem a antagonismem mezi prací a kapitálem (zjevná varianta na marxistické téma)
- absencí efektivní regulace vztahu mezi prací a kapitálem,
- pohybem či přenosem ekonomické aktivity z rodiny do továrny,

---

¹⁴ Podle Parka a Burgesse podstatou ideje pokroku bylo přesvědčení, že *“lidský živočich je povolán k tomu, aby ovládl vnější přírodou a aby také ovládal sám sebe”*. Do 18. století se tento pojem nepoužíval, ale začal být užíván ve století 19. a *“stal se součástí lidového náboženství”*.

- extrémně rychlými sociálními a technologickými změnami,
- podmínkami, v nichž mizí smysl pro spolupráci mezi dělníky (a obecněji zaměstnanci),
- krajní rutinizací, která redukuje dělníka na přívěsek stroje.

Vidíme, že Durkheimův popis společenských problémů je na hony vzdálen nějaké idealizované představě společenského pokroku. Durkheim byl přesvědčen, že *dělba práce* představuje “organický proces”, který lidi neodděluje, ale naopak spojuje, protože mezi nimi vytváří vazby “organické solidarity”.¹⁵

Durkheim si nebyl jist, zda již míra sociálního úpadku nebyla překročena – a nehodlal to ani rozsoudit. Tvrdil, že moderní člověk (bez ohledu na technický a materiální pokrok) není šťastnější, ale je spíše neurastenitější. I když “*neurastenie je choroba z hlediska fyziologie, mohla by však společnost být bez neurotiků, kteří v ní přece také hrají své role?*”

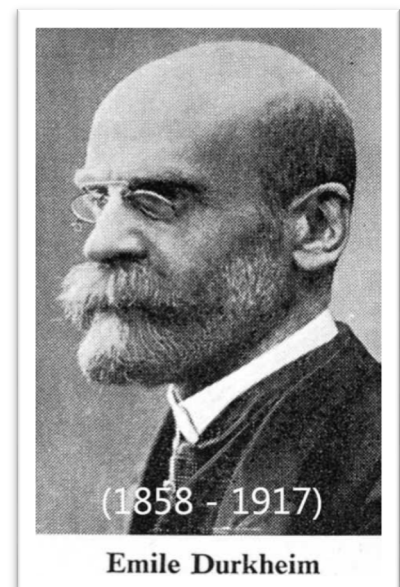
V žádném případě Durkheim řešení soudobých společenských problémů neviděl v revoluci nebo nějaké jiné formě násilné změny sociálního řádu. Byla pro něj spíše příznačná jistá míra skepse a pesimismu.

Máme před sebou společnost, v níž roste sebevraždnost, zejména proto, že lidské potřeby rostou bez hranic (a jejich neuspokojení vede k deprivaci, pocitu neštěstí a bezvýchodnosti), pak taková společnost zcela jistě není ideální. V ideální společnosti mohou věřit jen snílci, kteří se mylně domnívají, že společnost směřuje ke svému ideálnímu stavu. Ti věří v pokrok a naivně se domnívají, že růst ekonomické, technické či materiální úrovně automaticky zvýší míru lidského štěstí. Ale to vůbec nelze prokázat. Budeme-li například měřit štěstí preferencí hodnot života před smrtí, pak čísla o růstu sebevraždnosti názorně ukazují, že lidé nejsou šťastnější.

Dalším rysem moderní civilizace je růst velkoměst, které jsou považovány za ukazatele civilizovanosti. Ale sebevraždnost se koncentruje právě do velkoměst. Budeme-li schopni sebevraždnost

číst jako symbol, pak je symbolem skrytého úpadku, dekadence a degradace. I když s jistou dávkou obezřetnosti říká: “*Nežijeme však v těchto podmínkách dosti dlouho, abychom mohli vědět, zda jde o normální a definitivní stav, nebo zda jde o něco nahodilého a morbidního.*”

Durkheim odmítal představu, že by sociologické poznání mělo ústit ve “*smutné divadlo konfliktu a boje mezi třídami.*” Ačkoliv studoval socialistické ideje, přes svůj odpor k individualismu, nepodleh ani v nejmenším lákání komunismu. V podstatě jej kategoricky zamítal. Nejshovívavěji se o něm vyjádřil jako o “*docela obyčejné dobročinnosti, která vyrůstá ze základních principů každého sociálního zákonodárství.*” A komunismus je v podstatě “*vnučeným bratrstvím*” – a jakou má takové vnučené

¹⁵ Organická solidarita je novum. Na rozdíl od mechanické, která převládala v tradiční společnosti a byla založena na pokrevním a rodovém příbuzenství, emocionální blízkosti apod.

bratrství cenu, to si umí každý velmi dobře představit. Raymond Aron Durkheimův postoj charakterizoval velice lapidárně: “*Je to v podstatě socialismus Comtův, který lze vystihnout dvěma slovy – organizace a moralizace.*” Skutečně, podle Durkheima “*socialismus se neredukuje na otázku mzdy, není to otázka žaludku, ale přestavba sociálního organismu... sociální problém není ani tak problémem ekonomickým, jako spíše mravním.*”

Sociologie jako vědní disciplína

Durkheim je považován za jednoho z nejvýznamnějších sociologů z toho důvodu, že se pokusil i o metateoretické zdůvodnění sociologie a vymezení jejího předmětu ve vztahu k filosofii a jiným společenským vědám, které v té době procházely počáteční fází své konstituce (např. psychologie). Ale jeho význam není dán jen orientací na metodologické problémy, ale i aktivitou ve velice konkrétních oblastech – v sociologii, zabývající se dělbou práce, studiem sebevražedností, náboženstvím; ale byl i zakladatelem pedagogické sociologie

V r. 1902 byl Durkheim přijal na Sorbonu jako profesor katedry vědy o výchově, jejím vedoucím se stal v r. 1906; v r. 1913 byla tato katedra přejmenována na katedru vědy o výchově a sociologie. Výsledkem práce na katedře byly publikace *Výchova a sociologie* (1922), *Morální výchova* (1925), *Vývoj pedagogiky ve Francii* (1938) a *Přednášky ze sociologie* (vydané r. 1960).

V oblasti sociologie výchovy Durkheim bojoval za sekularizaci školního a univerzitního vzdělání, za vymanění společenského a intelektuálního života z církevního vlivu, trvale odsuzoval moc klerikálů a značně se zasloužil o zdůvodnění politiky odluky církve od státu. Navrhoval jít cestou organizování profesionálních korporací, které měly nejen zlepšovat společenskou morálku, ale přispívat i k reformě vzdělání. Vzájemné propojení profesních organizací měly pomáhat nejen řešení vlastních problémů profesí a vztahy mezi jednotlivými profesemi, ale napomáhat i vládě regulovat společenské otázky.

Ne zcela šťastné označení Durkheimovy teorie jako “sociologismus” mělo podtrhnout, že podle jeho přesvědčení lze sociální procesy (fenomény, události, struktury, procesy – v jeho terminologii “sociální fakta”) vysvětlit jen ze souvislostí s jinými sociálními skutečnostmi. Souvislost s jinými sociálními fakty je jak diachronní (jak vznikl a vyvíjel se z jiných faktů a v souvislosti s nimi), tak synchronní (tj. jak je kauzálně a funkcionálně vztažen k jiným sociálním faktům).

Durkheim by přesvědčen, že sociologie

- má vlastní předmět, kterým je soubor sociálních fakt (tedy nikoli “společnost”, “lidstvo”, “formace” apod.;
- je autonomní, od ostatních věd odlišitelnou vědou;
- je disciplínou, jejíž specifikum pohledu na společenské skutečnosti spočívá v tom, že jakékoli sociální jevy studuje především v souvislosti s jinými jevy,
- nemůže připustit redukcionismus, tzn. že sociální jevy nesmějí být vysvětleny z jevů jiných úrovní či řádů, zejména ne z jevů psychologických neb biologických,
- vychází z toho, že sociální realita má primát nad realitou individuí a má zcela mimořádný význam

v procesu determinace lidského individuálního vědomí a jednání (sociální význam individuální reality (vědomí a jednání) je sekundární, odvozený).

Poslední teze o nadřazenosti sociální reality nad realitou individuálního života bývá pojmenována jako *sociologický realismus*. Jeho základy lze nalézt již u Comta, pro kterého sociální “kolektivy” (společnost, třída, skupiny, vrstvy) mají “reálnou”, nadindividuální a mimo individuální existenci.¹⁶

Zvláště o Durkheimově tezi, že sociologie je samostatnou vědní disciplínou, dodnes nikdo nepochybuje. Ale jeho sociologismus je nutno vykládat na dvou rovinách:

- na rovině ontologické¹⁷ (co je společnost?),
- v rovině metodologické (jak k ní vědecky přistupovat?)

V ontologické rovině lze formulovat tři základní durkheimovské teze:

- sociální realita je součástí univerzálního přírodního řádu a je ve stejné míře stabilní, (“solidní”, “reálná” jako ostatní druhy reality, proto je i ona podřízena působení určitých, specifických zákonů,
- společnost je realita *sui generis*,¹⁸ kterou nelze redukovat na jiné úrovně či řády reality (psychologickou, biologickou).

Durkheim v podstatě vycházel z toho, že společnost a jiné kolektivní útvary vznikají v důsledku interakce individuí, ale jakmile jednou společnost vznikla, začala žít svým vlastním životem a podle vlastních zákonitostí. Ty jsou nepřevoditelné na zákonitosti individuální psychologie, biologie, genetiky nebo jiné vědní disciplíny.

Co jsou sociální fakta?

Jaká je vlastně povaha “sociálních fakt”, o nichž Durkheim říká, že je lze zkoumat jako “věci” a proto aplikace vědeckých postupů zaručuje objektivitu jejich poznání? Odpověď na otázku po jejich povaze považoval Durkheim za zcela zásadní. Je třeba je “*umět přesně odlišit a vydělit, musíme umět ukázat, co jim poskytuje identitu*”. Podle Durkheima je “*sociálním faktem každý druh jednání, ať už přesně vymezený či neurčený, avšak schopný vnějšího tlaku na jedince..., který má zároveň vlastní existenci nezávislou na jejich individuálních projevech.*” Durkheim psal o tom, že již při narození jedinec nachází zákony, zvyky, pravidla chování, náboženské víry a obřady, jazyk peněžní soustavu v hotové podobě a fungující nezávisle na něm. Tedy, řečeno srozumitelněji, sociální fakta jsou způsoby jednání, myšlení, cítění, které:

- jsou vůči individuu vnější (jsou nadindividuální),
- mohou na jedince vykonávat nátlak, mají vůči jednotlivci *donucující moc*.

---

¹⁶ Proti tomu se později postavili zástupci tzv. metodologického individualismu (K. Popper a někteří francouzští sociologové, kteří hovoří o tom, že jedinou skutečnou realitou jsou individua, společnost a jiné “kolektivní útvary” jsou pouhými jazykovými abstrakcemi, či konvencemi, vznikající proměňováním různých druhů sociálních interakcí mezi jedinci. Jejich smysl je v tom, že nám umožňují komunikovat; “podstatu” společenského života však *de facto* zatemňují.

¹⁷ Ontologie je nauka o jsoucnosti; gnoseologie o poznání.

¹⁸ *Sui generis* znamená „svého druhu“.

Jako příklad lze uvést například jazyk. Ten, ačkoliv je realizován v řečových aktech jedinců, vzniká a existuje jako systém pravidel, znaků a významů, které jsou nezávislé na individuích a jejich řečových projevech. Chce-li někdo žít v nějaké komunitě plně, je nucen komunikovat jejím jazykem – v tom smyslu na něj jazyk vykonává sociální tlak.¹⁹

Vnější tlak nemusí znamenat nějaké “znásilnění” či faktické donucení, nemusí být prožíván jako násilí či ublížení. Vnější tlak je prostě “fakt” – některým věcem (situacím a stavům) se prostě podřizujeme rádi. Mnohdy ani netušíme, že se jim podřizujeme. *Celý socializační proces představuje způsob, jakým se jedinec začleňuje do společnosti, proto není nic jiného než učení se tomu, abychom vnější tlak ze strany společnosti nepociťovali příliš.*²⁰

Durkheim si byl vědom, že jedinec se čas od času bude snažit vymknout “utlačivému“ působení sociálních procesů. Ale každý takový pokus je zpravidla spojen s nějakou sankcí. Mohu se nepodřít jazyku, morálce pod., ale jediným výsledkem budou sociální, psychologické i mravní důsledky. Totéž platí samozřejmě i o náboženství, dělbě práce, ideologiích, politickém a právním systému, ale i o módě apod.

Důležitým určením sociálních fakt tedy je, že vykonávají na jedince nátlak, donucení, a nutí jej k určitému jednání. Durkheim uváděl, že každý člověk čas od času pocítuje sociální donucení. Například právní a morální pravidla nelze porušit, aniž by jedinec pocítil váhu všeobecného nesouhlasu. Durkheim v zásadě rozlišil fakta kolektivního vědomí (nazýval je “kolektivními představami”), které jsou podstatou morálky, náboženství nebo práva – a proti nim kladl fakta, chápaná jako formy společenského bytí čili fakta morfologického řádu. Sociální morfologii pojal jako disciplínu, která má zkoumat stavbu a formu složek společnosti, její “anatomickou strukturu”. Mezi morfologická fakta náleží počet a charakter základních prvků společnosti, způsoby jejich spojení, stupeň dosažené solidarity, rozdělení obyvatelstva na určitém území, formy obydlí apod. A tato morfologická fakta tvoří “materiální”, kvantitativní aspekt společnosti. Vedle toho fakta kolektivního vědomí, kolektivní představy, tvoří kvalitativní aspekt.

Společnost je realita (není to jenom jméno), tvrdil Durkheim, a kladl otázku: Jak poznáme, že společnost je realita? Odpověď zněla: Poznáme to z toho, že společnost je síla, představuje “utlačující moc”, vytváří normy, příkazy, je to síla, která trestá neplnění příkazu. Vnucuje se. Je to specifická realita, tedy realita sui generis.

Durkheim prosazoval pozitivistické teze o úloze a postavení vědy, kterou pojímal především jako pozorování, porovnávání, klasifikaci. Sociologie pro něj byla věda o společenských faktech, sociálních jevech. Není to žádná spekulativní nauka, ale věda pozitivně zkoumající společenskou skutečnost.

Co je to sociální jev? Durkheim jej pojal jako určitý způsob chování jednotlivců, který je zároveň vůči jednotlivcům vnější – a vyvíjí na jedince nějaký nátlak. Sociální jev je stav chování (myšlení, cítění

---

¹⁹ V tomto smyslu pojímá jazyk i lingvista Sausure.

²⁰ Z toho vyšel ve své koncepci socializace později i Talcot Parsons.

apod.), který je vůči pozorovateli objektivní. Má vůči lidem “donucovací moc”. A společenské jevy představují formy kolektivního vědomí”, které jsou ztotožněny s věcmi. Společenský jev je totiž věc pojatá jako nezávislá na pozorovateli. Ztotožnění společenského vědomí s věcí vedlo k nedorozumění v tom, že Durkheim byl obviňován z materialismu, což ovšem kategoricky odmítal.

Za sociální jevy považoval například “jazyk”, “právo”, “morálku”, “náboženství”, “módu” apod. To jsou přece jevy, které nejsou ničím materiálním. Ale nutí každého jednotlivce bez výjimky, aby se jim podřídil. Jsou to jevy, které také nelze vyvodit z psychiky jedince – jsou to kolektivní jevy, jejichž podstatou jsou společné představy lidí, jsou to stavy kolektivního vědomí. Z nich se pak skládá celý společenský život – různá přesvědčení, víry, tendence a kolektivně přijímané a schvalované praktiky skupin. Kolektivní jevy vytvářejí zvláštní druh společenské skutečnosti. Jsou nemateriální a mimo psychiku jedince (jsou vůči psychice vnější) – a to umožňuje na ně uplatňovat pozitivní metody zkoumání.

Durkheim v podstatě sociologii budoval jako přísnou vědu po vzoru přírodních věd, tj. používající induktivní metodu a principy objektivního pozorování. Objektivní princip měl zaručen principem přistupovat k sociálním faktům jako k věcem. Tím bylo míněno, že sociolog se bude zabývat společenskými jevy jako nezávislými na subjektu. Problém je v tom, že kolektivní jevy nelze pozorovat přímo, ale lze se o nich přesvědčit pouze nepřímou, na základě údajů o nejrůznějších formách lidského jednání. A také na základě toho, že se kolektivní vědomí projevuje ve společenských institucích. I statistické údaje pomáhají odhalit jinak nezachytitelné proudy každodenního života.

V sociologickém výzkumu lze tedy uplatnit hlavní metodologickou zásadu: *zkoumat společenské jevy jako věci*. Zatím co přírodověda zkoumá materiální objekty, sociologie se zaměřuje na nemateriální – tj. na společenské vztahy. Tyto vztahy lze uchopit pouze prostřednictvím materiálních projevů, které symbolizují nemateriální jevy.

Lze-li metodu nepřímého pozorování uplatnit v přírodních vědách (např. ve fyzice), lze to i v sociologii. Ale cílem vědy není jen popis a uspořádání sociálních fakt, ale stanovení zákonitostí společenského života. Existence zákona vypovídá o vědeckosti sociologie – a o její příbuznosti s ostatními vědami.

Durkheim také požadoval vyvážení jazyka sociologie z každodenního jazyka, neboť z vědy je třeba vyloučit zmatené myšlenky, předsudky a emoce. Pojmy musí být vymezovány pomocí vlastností příslušejících celé třídě jevů. A vědecké pojmy musí splňovat kritérium obecnosti, nelze je založit na jednom izolovaném faktu. Snaha nalézt objektivní zákonitosti jej vedla k tomu, že připisoval značný význam i statistice, protože statistické zákonitosti i takových jevů, které se prvním pohledem jeví jako důsledek individuálního rozhodnutí (např. sebevražednost) byly důkazem, že se v nich projevuje jakýsi kolektivní stav.

Pro potřeby vědeckého vysvětlení aplikoval dva druhy analýzy: kauzální a funkcionální. Kauzální měla ukázat závislost sociálního jevu na sociálním prostředí. Funkci (pojem převzatý z biologie) chápal jako vztah mezi určitým procesem a potřebou organismu jako celku. V sociologickém pojetí funkční pojetí

jevu nebo instituce umožňuje popsat soulad mezi institucí a určitou potřebou společnosti jako celku. Např. “ptát se, jaká je funkce dělby práce, znamená zkoumat, jaké potřebě odpovídá.”

Značný význam připisoval i srovnávacím metodám. Byl přesvědčen, že širší použití experimentu v sociologii není možné. Je obtížné z mnoha příčin ze společenských jevů vyloučit a izolovat pouze některé a zkoumat jejich účinky. Pouze srovnáváme-li závislosti dvou sociálních jevů, lze pomocí srovnávacích metod ukázat, jak jsou důležité a rozšířené. Tím lze také doložit, zda se objevovaly v určitých společnostech, v určitých podmínkách, či za určitého stavu různých společností.

Durkheim sice vycházel z analogie mezi organismem a společností, obojí se mu jevilo jako organismus se systémem orgánů a funkcí. Analogicky k pojmu organismu, lze hovořit i o tom, co je normální a co patologické, které pak je možné aplikovat do takových oblastí jako je delikvence, společenská patologie, krize a jiné formy společenské dezorganizace. Zločiny a ostatní sociální nemoci, které škodí společnosti a vyvolávají u lidí odpor, jsou normální v tom smyslu, že jsou ve společnosti zakořeněny v určitých společenských podmínkách. A podporují užitečné a nutné společenské vztahy.

Durkheim uváděl: lidé se domnívají, že mohou změnit společnost, ale těžko si zvykají na sociální jevy jako na dané věci, které nelze změnit jenom vůlí jednotlivce. Přestože sympatizoval se socialistickými idejemi a mnoho jeho žáků se stalo významnými činiteli v socialistických organizacích, nevěřil v revoluční převraty ve společnosti. Socialismus považoval především za emocionální jev: “Socialismus není věda, sociologie v miniatuře, je to výkřik bolesti a někdy hněvu těch lidí, kteří pocítují naše kolektivní nevolnosti.”²¹ Věda má popisovat minulost a přítomnost a ne budoucnost, jak o to usilovali marxisté. Durkheimovi se revoluce zdála být především otázkou změny morálky a myšlení: “sociální otázka není otázkou peněz či síly, ale otázkou morálních faktorů. Rozhoduje o ní nikoliv stav naší ekonomiky, ale stav naší morálky.”²²

Individuum a společnost

Durkheim vyhlásil, že “sociologie musí ze subjektivního stádia, nad které dosud nevyspěla, postoupit do objektivní fáze, ” neboť „největší část zřízení společenských přešla na nás od pokolení dřívějších; my jsme se na jejich budování nezúčastnili, a tedy nejsme s to najít příčiny jejich vzniku. Ba, i když jsme při vzniku jejich spolupůsobili, vidíme důvody, které naše jednání a způsob účasti určovaly, jenom nejasně a nepřesně.” Tím je vlastně řečeno, že způsoby jednání, které jsou osvojeny v průběhu socializace, nám vlastně jsou předepsány předky, kteří již mezi námi dávno nežijí; proto je obtížné nahlédnout a zkoumat povahu vlastní aktivity ve společenských souvislostech.

Naše subjektivní zkušenost je nedostatečná. Neznáme ani pořádně pohnutky své činnosti. Ale přece omezená znalost těchto pohnutek, je jedinou základnou pro nabytá znalostí o pohnutkách jiných lidí. Obecněji platí, že naše subjektivní zkušenost je východiskem k poznání minulosti, vzdálených jevů, či

---

²¹ Durkheim, Emil (1928) La Socialisme. Paříž, s. 34.

²² Tamtéž, s. 6.

dokonce jevů, které jsou naší bezprostřední zkušenosti již nedostupné či nepřístupné.

Durkheim věřil, že sociální fakta pochopíme tím objektivněji, čím více je odloučíme od individuálního

jednání. Jako příklad objektivního pochopení uváděl mravní a právní normy. Na straně druhé ovšem “pochopit sociální fakta můžeme jen tehdy, známe-li nejen jejich vzájemné vztahy, ale i jejich vliv na současníky a jejich subjektivní úsudky o nich.” Vytyčení principu objektivismu správně poukazovalo k otázce reflexe: nejde jen o fakta, ale i o to, co pro nás znamenají. Ale objektivismus Durkheimův byl spíše apologetického rázu, protože mu šlo o: a) vymýcení pocitů a vášní z vědeckého uvažování, b) odmítnutí jednostranné interpretace fakt, c) o snahu pojmout předmět bez subjektivních předsudků a zkreslení. A to vše i přesto, že “nazíráme na společenský život hranolem své subjektivnosti”.

Sociologie není matematika, aby vytvářela svou teoretickou bázi zcela abstraktně a odtrženě od reality. Je třeba, aby přihlížela i k osobním pohnutkám lidí. Ale měla by sledovat cíl, pokud to jen lze, nazírat na sociální fakta jako na nezávislá na lidské aktivitě. Za tím účelem je třeba ignorovat hodnocení sociálních fakt, které provádějí jednotlivci a hledět na sociální fakta, jakoby neovlivňovala lidské osudy. Durkheim to formuloval následovně: “*Sociolog se musí snažit, aby sociální fakta pozoroval v bodě, kde se jeví odloučena od projevů individuálních.*”

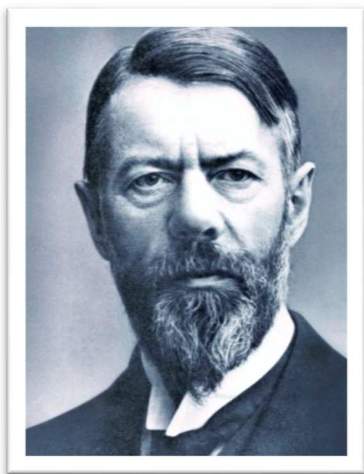
Celá Durheimovská metodologie je proniknuta ideou dichotomie individua a společnosti. Právě tyto základní dichotomie jsou ovšem, jak ukázal A.G. Goffman, spojeny s obecnou koncepcí člověka, protože “v každé obecné teorii společnosti je zjevně nebo latentně přítomna také obecná teorie člověka, každá obecná sociologie se tak či onak zakládá na nějaké filosofické antropologii.” Skutečností je, že každá obecná sociologická teorie obsahuje skrytou či zjevnou teorii člověka. Durkheim v zásadě vyznává koncepci “rozdvojeného člověka” (homo duplex), která říká, že člověk je bytost rozdělená, ba dokonce rozbitá,²³ Homo duplex mívá podobu sváru těla a duše, rozumu a citu, polarity hmoty a vědomí, v gnoseologii se projevuje jako vztah smyslového a racionálního, v etice jako rozdíl mezi smyslnými přáními a spiritualitou. Dichotomie jsou někdy vyjadřovány též v párových kategoriích jako osobní – neosobní, egoistický – altruistický, individuální – univerzální atd. Durkheim přijímá dualismy osobnosti jako neřešitelné, trvalé, věčné antagonismy.

---

²³ uvedená koncepce je blízká většině náboženství, mýtů, ale objevuje se i v reflexivním myšlení – ve filosofii a ve vědách.

Max Weber (1864 – 1920)

Max Emil Maxmilian Weber se narodil 21. 4. 1864 v Erfurtu. Jeho otec Max Weber byl právník, který se dal na politickou dráhu; stal se radním v Berlíně a poslancem za liberální stranu. Byl

pro něj charakteristický poměrně bonvivánský styl života. Matka Helena Weberova byla hluboce věřící protestantka. Max Weber studoval na několika universitách právo, historii, filosofii a teologii. V pětadvaceti letech obhájil disertační práci o dějinách obchodních společností ve středověku a v r. 1892 habilitoval prací o římských agrárních dějinách. Následující rok byl jmenován mimořádným profesorem v Berlíně, poté vedl katedru národního hospodářství ve Freiburgu a od r. 1896 přesídlil do Heidelbergu. V r. 1893 se oženil se vzdálenou sestřenicí, historičkou umění Marianne Schnitzgerovou. Přepřacování a

roztržky s otcem vyústily v r. 1897 v nervové zhroucení. Weber přerušil na čtyři roky přednáškovou činnost. I od r. 1902, kdy se vrátil k výuce, se vracely nervové krize, proto se věnoval především badatelské činnosti. Intenzivněji přednášel až po r. 1917 ve Vídni. Od r. 1904 vedl s Wernerem Sombardem a Edgarem Jaffé redakci časopisu *Archiv pro sociální vědy a politiku* (*Archiv für Socialwissenschaft und Socialpolitik*), v němž publikoval i slavnou přednášku *Protestantská etika a duch kapitalismu*. V r. 1903 Weber, Simmel a Tonnies založili Německou asociaci pro sociologii, jejímž dlouholetým předsedou se stal Tonnies. Vzápětí Weber přichází s návrhem na sociologickou ediční řadu. Za nepříznivý rys myslitele se považoval po jistou dobu zastávaný nacionalismus. Na druhou stranu v případech rasové či politické diskriminace se zastával svých kolegů, jako např. George Simmela.

Max Weber připravil k vydání *Sociologii náboženství* a první díl *Hospodářství a společnost* (*Wirtschaft und Gessellschaft*). Právě v tomto díle se věnoval vymezení sociologie jako vědy založené na porozumění, přičemž interpretace se má vyhnout stylistických vyumělkovaností a analyzovat smysl, k němuž směřují jednající v závislosti na chování druhých. „Sociologie... má znamenat vědu, který chce sociálnímu jednání porozumět pomocí výkladu, a tím ho kauzálně vysvětlovat v jeho průběhu i v jeho účincích. „Jednání“ má přitom znamenat lidské chování... tehdy a potud, pokud jeden nebo více jednajících spojují toto jednání s nějakým subjektivním smyslem. Sociální jednání má však znamenat takové jednání, které se svým smyslem míněným jedním nebo více jednajícími vztahuje k chování jiných a na základě toho se orientuje ve svém průběhu.“ Weber zemřel 14. června 1920 na zápal plic. Zbytek jeho

souborného díla vydala Marianne Weberová za pomoci Maxova bratra Alfreda a rodinného přítele Karla Jasperse.

Mezi sociology existuje shoda v tom, že Max Weber byl jeden z nejvýznamnějších ne-li z největších sociologů; bývá rozhodně považován za největšího německého sociologa. Ovlivnil jak evropskou, tak americkou sociologii tím, že se mu podařilo formulovat badatelský rámec s nevídanou přísností. Čtení jeho díla navozuje celou řadu výkladů, lze jej vykládat velice odlišnými způsoby.

Jednou z velkých témat, které vnesl do teorie moderní společnosti je **racionalizace**. Tu považoval za charakteristický rys západní společnosti. Racionalizace je výhodná v tom, že v sobě obsahuje předvídatelnost, odpovídá na potřebu vše měřit, kvantitativně hodnotit, přepočítat, ale i technický pokrok nebo akcent na výkon. Racionalizace ovládla zvláště ekonomické procesy, ale i náboženství nebo byrokracii. Prochází napříč celou západní společností, zasahuje nejen vědu, ale například i sexualitu či umění, hudbu atd.

Racionalizace zasahuje postupně i oblasti, kde jí bylo dříve minimum. Lze v ní odlišit několik typů (až čtyři), ale zásadní jsou dva: a) **instrumentální (účelová) racionalita** (směřuje výhradně a bezprostředně k nějakému cíli, kritériem je, zda byl dosažen a splněn co nejefektivněji) a b) **hodnotová** (hodnoty jsou považovány za důležitější než prosté a přímé naplnění cíle; lidé jednají například podle toho, co jim připadá slušné, správné, ekologické, krásné apod.). **Tradiční jednání** je založeno v tom, že člověk nepřemýšlí ani nad cíly, ani nad prostředky, ale jedná určitým způsobem ze zvyku, nebo prostě proto, že se to tak dělalo vždy. **Afektivní jednání** je to, při němž jedinec nezvažuje cíle a prostředky, ale řídí se především emocemi.

Weber jako metodolog

Za zvlášť cenný je považován přínos Maxe Webera k metodologii sociologie. Zabýval se novou náplní bádání, které bylo zaměřeno na jedince. Tento přístup je označován jako **rozumějící sociologie** (někdy též **chápaající sociologie**); označuje metodu jak cíle (v podobě porozumění) dosáhnout. Weber uváděl, že sociologie „má znamenat vědu, která chce sociálním u jednání porozumět pomocí výkladu, a tím ho kauzálně vysvětlovat v jeho průběhu a v jeho účincích“ (Tento postup vzbudil řadu debat o tom, zda lze takový postup považovat za vědu.)

Weber se opíral o novokantovce, kteří odlišili nomotetické (hledající skryté zákonitosti a na jejich základě možnost předvídat průběhu jevů) a idiografické vědy (zabývající se jednotlivostmi, jedinečnými a neopakovatelnými jevy).

Jednání nebývá vždy smysluplné. Složitou sociální realitu nám, umožní zkoumat metodologický nástroj, který představuje konstrukce ideálního typu. Zkoumáme-li nějaký společenský jev, vytvoříme si nejprve jeho ideální typ, tedy teoretickou konstrukci, kterou vytvoříme racionálním vystupňováním (zesílením, vyostřením) těch vlastností, které je možné považovat za charakteristické. Jde o myšlenkový výtvar, který lze následně srovnávat se skutečnými jevy a na základě jejich odlišností od ideálního typu, lze porozumět realitě.

Například Weberovy typy jednání jsou *imaginárními kategoriemi*, které se v čisté podobě v realitě nevyskytují. Vždy jde o kombinaci odlišných typů, někdy i všech čtyř.

Specifickou kapitolou jsou například *ideální typy* byrokracie a panství. Moderní společnost je založena na administrativním aparátu, který označujeme jako byrokracii. Weber ji popisuje nehodnotícím způsobem. Byrokracie je svázána s výkonem moci a je výtvozem racionalizace. Má racionální pravidla, účely, prostředky a vyznačuje se neosobní věcností. Ideální typ byrokracie vyznačuje šest charakteristik: 1) Úředníci postupují podle daných pravidel, která všichni znají. 2) Platí princip úřední hierarchie, existují nadřízení a podřízení, přičemž každý má odpovídající finanční ohodnocení. 3) Každý úředník (každé místo v úřední hierarchii) má své vlastní kompetence. 4) Po úředníkovi je vyžadováno odpovídající vzdělání. 5) Pracovní prostředí je odlišné od soukromého, od domácnosti. Pracuje se veřejně – v kanceláři. 6) V rámci pracovní doby se vyčerpá veškerá pracovní síla úředníka.

Stupeň byrokratizace ovlivňuje *typologii panství*. Panství (Herrschaft) označuje „předpoklad, že příslušné osoby poslechnou rozkazu jistého obsahu“. Jedná se o vztah dominantní mocenské autority a ovládaných; obě strany tento vztah považují za oprávněný. Panství může čerpat svou legitimitu ze tří forem – ze tří ideálních typů.

Legální panství je založené na instrumentální racionalitě, vládce je zvolen v souladu s právními normami. Moc je vykonávána prostřednictvím neosobního byrokratického aparátu a pravidel, která jsou garantována zákony a platí pro všechny stejně. Jde o neobyčejně účinný způsob vlády, ale chladný, neosobní, odlidštěný. **Tradiční panství** opírá svůj výkon o loajalitu k panovníkovi a jeho osobní autoritu. V tradičním panství Weber rozlišoval **patriarchalismus** (nemá žádný státní aparát; vláda je odvozena z tradiční nadřazenosti; například tradiční moc „pána domu“ je uznávána ženou i dětmi. Weber uváděl: Fakt, že ten a ten pán je jeho velitel, je vtisknut do vědomí poddaného pevněji než cokoliv jiného.“) a **patriomontalismus** (pán rozdělí část půdy mezi poddané; vytváří formu partnerství s poddanými; rozvíjí se státní aparát, ale ten je podřízen vládci; vše je založeno na loajalitě a věrnosti, ale ne jednostranně – namísto vykořisťování nastupují přátelštější vztahy, které vedou k vyšší výkonnosti a výtěžku z panství; správní aparát pak může převzít část správy, čímž oslabí nebo zničí moc panovníka, nebo jsou

jejich vztahy upraveny smlouvami a zákony – a patriomontalismus se posune směrem k feudalismu s rozvinutým komplexem práv a povinností). *Charismatické panství* představuje třetí typ, který je založen na specifických vlastnostech vládce. Ten může být válečný hrdina, čaroděj, soudce, podvodník či zločinec, zdrojem jeho moci je neustálé osvědčování charismatické síly. Jde o poměrně nestálou a labilní formu vlády. Vládce se musí vyznačovat něčím mimořádným, má v sobě magickou či revolucionizující moc, ale může také záhy zevšednět. Tento typ moci je vždy vázán na konkrétní osobu a zanikne její smrtí. Weber zvažoval i možnosti zvěčnění charismatu, které by se mohlo přeměnit na *charisma krve* (schopnost předat rodové dědictví, čímž se záhy přemění v tradiční vládu) nebo *charisma úřadu* (které vyústí v panství postavené na byrokracii).

Nejslavnější a nejvíce diskutovanou částí díla Maxe Webera je teorie vzniku kapitalismu, resp. jeho ideálního typu. Kapitalismus se vyvíjel z racionalizace a byrokracie. Ale tím nejtypičtějším pro západní typ neloupeživého a nekořistnického typu je vytvoření společnosti, opírající se o „duch kapitalismu“. Tímto specifickým duchem je získat co nejvíce peněz, což je tendence, s ním se lze setkat od nepaměti. Weber, podrobně studující světová náboženství našel základ kapitalismu v protestantismu, zejména v jeho specifické odnoži – v kalvinismu. Na základě historických dat, že protestantismus byl orientován (daleko více než katolicismus) na zisk, na „získávání peněz“, v čemž byl také daleko úspěšnější. V kalvinismu byla postupně kultivována a vytvářena určitá životní mentalita a životní orientace, která stojí v základech kapitalistického podnikání. Zisk se stal racionálním „sebeúčelem“. Kapitalismus byl v raných fázích spojen s omezením hýřivosti a bezuzdného hedonismu, kladl důraz na askezi a pracovitost. Weber cituje protestantské kazatele, kteří kladli důraz na nepřetržitou aktivitu, pracovitost, čas věnovat na vydělávání peněz, ale racionálně je investovat, nevydávat ani groš bez budoucího užitku. V rámci kalvinismu byl prohlouben i étos povolání; jeho výkon bude – pokud bude co nejúspěšnější a co nejefektivnější - sloužit k podílu na oslavě boha. Tato etika, která tvoří přechod mezi klášterem a manufakturou, se stala masovým jevem, byla přitom vysoce individualistická. Peněžní zisk se stal měřítkem správného podnikání a činorodosti, neúspěch byl výzvou k zvýšení výkonnosti. Usilovné a asketické konání je cestou ke spáse. Akumulace kapitálu tak poprvé v dějinách dostala požehnání a na místo, aby bohatství bylo považováno za podezřelé, získalo nádech boží přízně, vykročení na cestě ke spáse. Práce nebyla vykládána jako pouhý prostředek obživy, ale získala vlastní hodnotu – byla považována za bohubou aktivitu.

Weberův text byl vždy považován za otevřenou polemiku s marxismem, i když nejde o protikladné teorie. Podle Webera se kapitalismus vytvářel souběhem řady jevů (nebyla to

nějaká dějinná nutnost), zejména protestantské etiky, racionalizace spojené s vývojem moderní vědy (včetně podvojného účetnictví) - a byrokratizace. Kapitalismus se nerozvíjel z nějaké základny, jak to vykládal marxismus, ale z ideové „nadstavby: - z náboženství, které zásadním způsobem přispělo k větší racionalizaci. Weber ve svých textech ukazoval jak racionalita postupně proniká do nejrůznějších sfér lidského života.

Metafory

Max Weber zasáhl do celé řady oborů, jeho práce vykazují typické interdisciplinární rysy. Zabýval se právem, náboženstvím, historií, ekonomikou, sociologií; zabýval se i analýzou města či hudby. Z jeho díla se připomínají známé metafory. Velice užívané je jeho přirovnání racionality k *ocelovému krunýři* (některé překlady uvádějí železnou klec). Tato metafory užitá na konci studie o protestantské etice měla podtrhnout, že z racionálního kapitalismu nejde uniknout. Jsou to lidé, kteří se sami uzavřeli do tohoto krunýře, nic zlého netušíce. Sekularizace šířící se spolu s rozvojem věd vede podle Webera k *odkouzení světa*. Vše se stává poznatelným, změřitelným, spočítatelným, o všem existují nějaké informace, a v takovém světě se vytrácejí věci tajemné a nepoznatelné. Vládne instrumentální racionalita, ale nikde nelze nalézt nic, v co by jedinec mohl věřit. Svět je zbaven kouzla. O tom Weber přednášel ve *Vědě jako povolání*, kde si položil nikoliv triviální otázku, zda má pokrok smysl? Dalším důležitým metodologickým požadavkem je *koncept nehodnotící sociologie*. Vědec může zkoumat hodnoty, ale sám má být v hodnocení jevů neutrální, nehodnotit ani kvalitu vlastních zjištění, ani objektu výzkumu. Sociolog není od toho, aby hodnotil to, co je dobré a co špatné. Proto termíny byrokracie či charisma používal v nehodnotícím slova smyslu. Marx psal o degenerativních rysech byrokracie v kapitalismu, později Robert Merton poukazoval na intelektuální a emocionální deformace, které způsobuje výkon byrokratizovaných profesí. Weber věděl, že je obtížné se zcela oprostít od hodnocení, protože vědec provádí hodnotové volby již v okamžiku, kdy si vybírá objekt svého zájmu či bádání. Tím si totiž volí i vhodnou metodologii. Vědec je také formován svým okolím, ale každý by si měl být vědom svých přesvědčení (či předsudků) a umět je oddělit od vědeckých závěrů. Debata o možnosti vytvářet nehodnotící sociologii je dodnes předmětem velkých debat.

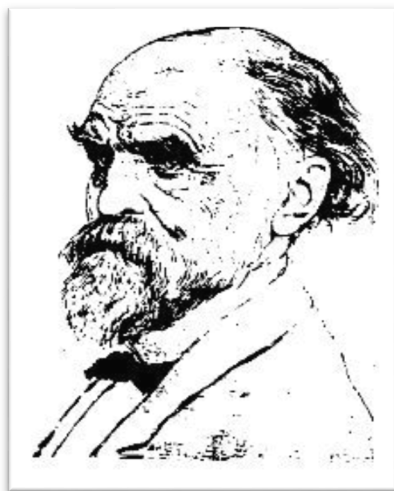
Weber a kvantitativní výzkumy v sociologii

Jeho metodologický vklad do interpretativní sociologie zastínil skutečnost, že Weber se zabýval například výzkumem zemědělských dělníků ve východním Prusku. Uvedl, že průstí zaměstnavatelé najímají dělníky z Polska a tím ohrožují německý charakter a národní

bezpečnost Říše. Ale studoval i migrační procesy a ptal se, jaké hodnoty hrají roli v rozhodovacích procesech dělníků (ptal se například na jejich mínění o zavádění strojů). Zajímalo jej jak korektně konstruovat dotazník, jak formulovat dotazy a jak si vybírat respondenty. V Heidelbergu vedl na toto téma seminář. Pod vlivem svého bratra Alfreda se začal zabývat industriální sociologií, tedy prací v průmyslu. Napsal studii o empirickém šetření a uvažoval o sekundární analýze dat. Jeho nástin možné empirické sociologie zůstal v náčrtku. Kolem r. 1910 navrhl výzkum tisku, ale o dva roky později tento projekt opustil.

Ferdinand Tönnies

Ferdinand Tönnies (1855-1936) působil po většinu života na universitě v Kielu. Spolu se Sombardem, Simmelem a Weberem založil *Německou sociologickou společnost* a byl jejím prvním prezidentem v letech 1909 – 1933. Vycházel z prací tzv. právní školy a z evropské filosofie, zejména z Hobbesa a Spinozy. Již v jedné z prvních prací o Hobbesovi užil terminologie, která se pak stala základem jeho sociologické teorie – a objevila se i v nadpisu jeho spisku: *Gemeinschaft und Gesellschaft* (pospolitost a společnost) z r. 1887. Tento spisek poměrně útlý spisek mu přinesl světovou proslulost. Pospolitostní (gemeinschaftliche) vazby se

zakládají na emocích, sympatiích a duševní náklonnosti. Jsou uchovány uvědoměle díky tradici a neuvědoměle v důsledku emocionálních vazeb a sjednocujícího působení společného jazyka. Pro *Gemeinschaft* je příznačné porozumění a solidarita. Je to společnost, která má příčinu v sobě samé – a tou je přátelství. Mezi pospolitostní vztahy zařadil: 1) rodové vztahy (či pokrevní svazky), 2) sousedské vztahy (vyznačující se společnými prožitky), 3) přátelské vztahy (založené na vědomí duchovní blízkosti nebo příbuznosti). Všechny tyto vztahy mají zvláštní sociální význam, jsou-li pochopeny jako společná náboženská příslušnost, jako pospolitost. Společenské (gesellschaftliche) vztahy se vyznačují racionální výměnou, směnou vlastnictví. *Gesellschaft* je mrtvá, mechanicky strojová společnost, která je zaměřena k dosahování určitých cílů (jako mají požárníci za úkol hasit). Sleduje cíl, které slouží k uspokojení určitých zájmů. V této společnosti mír a civilizaci nahrazují konvence a úsilí dosáhnout zisk – zákonem a právem. Jejím představitelem je kapitalistická společnost. V takové společnosti vztahy mezi lidmi mají věcnou povahu, vyznačují se protikladnými snahami účastníků. Jsou částečně založeny na pospolitních vztazích, ale mohou existovat i mezi oddělenými a vzájemně cizími jedinci – a dokonce i mezi nepřáteli. Subjekty těchto vztahů se mohou stát i různé skupiny, společenství a státy, chápané jako formální “osoby”. Tyto vztahy mají racionální strukturu.

I když Tönnies usiloval o ideologicky neutrální pozici, obsah jeho prací způsobil, že mnozí badatelů jeho analýzu společnosti považovali za skrytou filosofii dějin, byl považován za myslitele, který popisuje zánik kultury a idealizuje pospolitost. Sám Tönnies takový výklad kategoricky odmítal. Těsně před smrtí napsal: *“Moje teorie je často chápána tak, jako by sloužila obhajobě pospolitosti a obžalobě společnosti. To je však omyl. Je nemožné mi připisovat snahu stavět se na stranu středověku proti novověku.”*

Tönnies chtěl budovat analytickou sociologii, která by pracovala na klasifikačních pojmech. Ty by neměly být svázány s jakoukoliv konkrétní historickou společenskou formací. Sociologii není vhodné vytvářet historicky, ale jde o to, že je samostatnou vědou – a proto má užívat své vlastní klasifikační metody a termíny. Sociologie má být samostatná, má být oddělená i od politiky. Což byla myšlenka, kterou později rozpracoval Max Weber a dovedl ji až k ideji osvobození vědy (sociologie) od hodnot.

Georg Simmel (1. 3. 1858 - 26. 9. 1918)

Simmel patří dnes mezi klasiky. Vystudoval Berlínskou univerzitu, získal doktorát z filosofie za disertaci o Kantovi, habilitoval se, ale řádným profesorem se stal až roku 1914 na univerzitě ve Štrasburgu (přednášel logiku, dějiny filosofie, metafyziku, etiku, filosofii náboženství, filosofii umění, sociální psychologii a sociologii). Za svého života byl vedle Spencera patrně jedním z nejoblíbenějších evropských filosofů a sociologů v Americe – jeho studie byly překládány již na počátku století

Albionem Smalllem pro American Journal of Sociology. Sociologie (a tudíž i Simmel) měla vážného odpůrce v tajném říšském radovi – Wilhelmu Diltheyovi, z něhož Simmel vycházel a byl jím v mnohém inspirován. Simmelův vliv procházel značnými výkyvy, tak jako jeho pozemský život – i po smrti prošel fázemi téměř úplného zapomnění, přes “antikvované” čtení – až po značně nekritický obdiv. Byl kritizován za esejistický sloh. Dnes je uznávána jeho schopnost každý jev nahlédnout nejméně ze dvou a více pohledů, na všem dokázal nalézt krásné i ošklivé stránky, přitažlivost i odporivost. Vyjadřuje

jakoby ambivalenci pocitů člověka pozdní doby tím, že zdůrazňuje konfliktnost moderní doby. Díky rozsahu svého vzdělání, si více než jiní uvědomoval, jak obtížné je postavit most mezi minulostí a budoucností našich kulturních forem. Do Evropy se nakonec vrátil přes Ameriku, kde byl obdivován, dnes se opět vrací v diskusích o postmoderní době. Je ceněn jako citlivý teoretik moderny, který viděl moderní dobu poznamenanou především neuroticismem, jako reakcí na množství podnětů, s nimiž se lidé nejsou schopni vyrovnat tradičními způsoby. To se pak stává zdrojem “blazeovanosti” a indiferentnosti moderního člověka, který se snaží uniknout před novými vlivy. Celkový ráz doby přitom silně ovlivňuje způsob peněžního hospodářství, neosobní směna nastupuje jako model sociálního styku.

Peníze se stávají symbolem, prostředkem zjednodušení sociálního styku, konstantní mírou hodnoty všech věcí, ovlivňují mobilizaci a kondenzaci všech hodnot. Jako odchovanec německé filosofie cítil obrovské napětí mezi životem a jeho formami.

Simmel navazoval na Tönniese a vypracoval složitou analýzu kapitalistické společnosti. Viděl tuto kapitalistickou společnost jako poznamenanou intelektualismem a systémem peněžního hospodářství. Peněžní hospodářství a intelektualismus tvoří páteř jeho historicko-sociologické koncepce, představují nejabstraktnější formy zespolečenštění.

Ve středověku člověk závazně příslušel k obci, pozemkovému majetku, feudálnímu svazku nebo cechu. Osobnost splývala s věcnými nebo zájmovými okruhy, na jejichž vytváření se bezprostředně spolupodílela. Nástup peněz s sebou přinesl vytváření neosobnosti veškeré ekonomické aktivity. Rubem tohoto procesu je vystupňování samostatnosti a nezávislosti jedinců. Moderní člověk se v peněžním hospodářství stává stále závislejší na velkém množství dodavatelů, jeho existence závisí stále více na “stovkách spojitostí založených na ekonomických zájmech”. Rozšiřuje se dělba práce. A lidé se v systému peněžního hospodářství stávají stále nezávislejší na konkrétních dodavatelích. To vzájemně lidi odcizuje – a “každého odkazuje jen na vlastní osobu”. Dříve k sobě lidé měli daleko osobnější vztah. Peněžní hospodářství umožňuje oddělení ekonomických aktivit a jeho nejvlastnějšího já, které se stále více vytrácí z vnějších vztahů – může se daleko více než dříve “jakoby stáhnout do svých nejniternějších vrstev”.

Moderní kultura směřuje k procesům vyrovnávání, nivelizace, k vytváření stále širších sociálních okruhů. Na druhé straně se prohlubuje individualita, nezávislost, autonomní utváření jedince. Svoboda, kterou přinášejí peníze zapřičiňuje vyšší bezobsažnost života a rozměňování jeho podstaty. Roste vědomí problematického charakteru společnosti, neklid a nespokojenost naší doby. Peněží hospodářství vytváří i “blazeovanost” zámožných vrstev, protože na odstíny a zvláštnosti objektů již lidé nereagují nuancovaným cítěním, ale vše je vnímáno v uniformním, proto matném tónu, neschopném žádného výrazného výkyvu.²⁴

Simmel v popisu peněžního hospodářství podtrhuje: vzniká představa, že veškeré štěstí a životní uspokojení je spjato s vlastnictvím určité sumy peněz – a peníze se z prostředku mění v konečný účel života. Ale je-li cíle dosaženo, dostavuje se nuda a zklamání. “Peníze jsou totiž jen jakýmsi mostem ke konečným hodnotám, ale na mostě se nedá bydlet”. Peněžní hospodářství znamená nárůst matematických operací v každodenním provozu, peníze tak přispívají k racionální a kalkulující povaze naší doby. Peněžní hospodářství má velký dopad na psychický a kulturní stav epochy.

Sociologie pro Simmela byla věda o sociálních formách a o procesech sdružování, zespolečenšťování (Vergesellschaftung tedy ustanovování společenských skupin). Simmel se s francouzskou školou (E.

---

²⁴ Marx v Ekonomicko filosofických rukopisech z r. 1844 tvrdil, že vlastnictví z nás činí hlupáky, G. Simmel hovoří o nivelizaci prožitku hodnoty věcí a o nástupu šedivosti života.

Durkheimem) shodoval v tom, že společnost není duševní jev (jak ji viděla psychologická škola) – je to jev sui generis.

Durkheim se zaměřil na zkoumání obsahu společenského života – a v celku společnosti se snažil vydělit složky jazykovou, morální, právní, náboženskou, estetickou, domestikační (rodina), ekonomickou apod. Ale Němci k tomu namítali, že tato zkoumání náleží jiný vědám: politické ekonomii, lingvistice, právu, religionistice atd. Sociolog se má zabývat především společenskými vztahy a útvary obecně.

Simmela tak zajímali především formy společenského života a to, nakolik jsou “čisté”, tj. do jaké míry existují samostatně a “reálné”, anebo nakolik jsou to pouze naše abstrakce. O jeho pojetí forem se vede dodnes v sociologii velká diskuse. V r. 1994 např. japonský sociolog Takeshi Oghane tvrdil, že “formální sociologie vůbec není vzdálena historické realitě”, jak se tradičně uvádí. V jeho textech je vedle snahy nalézt obecné formální principy podána i sociální typologie s řadou neobyčejně plasticky vylíčených typů. Sociální typ musí být osobností, které musí být připsány určité charakteristiky okolím (chudý není chudý zdaleka jen proto, že nemá peníze, ale proto, že je jako chudý definován a zařazen do interakčního systému – a v něm je s ním pak takto nakládáno – a on to akceptuje. Sociální typ se tedy chová dle sociálního vymezení nebo „očekávání okolí“

Intelekt vytváří mechanický obraz světa, vyhání z něj subjektivismus a přímé pochopení vlastní předchozím etapám. Nahrazuje je objektivností logické metody. Snižuje se kvalita, mizí hloubka i plnost duševního prožívání, příznačné pro minulost v níž „i tak vysoce intelektuální člověk jako Danta říkal, že některým odpůrcům je třeba odpovídat nikoli argumenty, nýbrž nožem” (Philosophie des Geldes). Rozšíření intelektu zvyšuje porozumění, rubem je nivelizace, celkové snižování úrovně. Peníze umožňují všeobecné odcizení, mění věci často v pouhé prostředky, pracovníci se stávají odcizenými produktům své práce. Simmel zvláštní přitažlivou esejistickou formou podrobně a důkladně probíral degradaci všech možných funkcí společnosti v moderní společnosti, ukazoval degradaci životních norem, relativizaci životního způsobu. Orientoval se přitom na studium formálních vztahů – a jeho dílo bylo v Evropě pět objeveno pod vlivem americké sociologie.

Počátky sociologických škol v USA: Chicagská sociologie od 1892 do 1935

Chicagská škola sociologie existovala v letech 1892 až 1935. Tato data jsou vyselektována, protože škola byla založena v r. 1892 a pokračovala až do r. 1935 (druhá chicagská škola existovala mezi lety 1946 - 1952).

I další školy byly velice významné pro vývoj sociologie. Jak jsme viděli, bylo to škola soustředěná kolem Emila Durkheima a jeho časopisu *L'Année Sociologique*. Další vznikla na Harwardu v tentýž čas, kdy chicagská škola začala slábnout. Harvardská škola se rozvíjela okolo Talcotta Parsonse a jeho významné teoretické orientace na strukturální funkcionalismus. V této kapitole se zaměříme právě na chicagskou školu.

Klíčovou příčinou je to, že úspěch a vliv chicagské školy byly rozhodující pro vývoj sociologie ve Spojených státech: Historicky vzato, chicagská škola byla prvním velkým rozkvětem sociologie ve Spojených státech. I když existovaly rozličné cesty vývoje v sociologii před rozvojem chicagské školy, tato škola měla klíčový význam pro rozvoj americké sociologie. Chicagská škola měla velkou důležitost v iniciační periodě, a stále trvá její mocný a trvalý dopad na sociologii.

Existují důvody pro brzký vliv a značný úspěch chicagské školy. Za prvé, podařilo se jí úspěšně přitáhnout jistý počet sociologů, tedy studentů i učitelů, kteří měli posléze ohromný vliv na obor. V mnoha případech jejich práce ovlivnila sociologii. Za druhé, vydávala časopis pro publikování sociologických idejí *American Journal of Sociology* začal vycházet na chicagské sociologické katedře již od r. 1895. Tento časopis se stal jedním z nejdůležitějších sociologických časopisů, a jeho vliv byl znatelný v celém světě. Za třetí, chicagští sociologové ovlivnili mnohé oblasti sociologie včetně teorie, metod a nespočetné základní oblasti, zvláště sociologii města, práce, deviací a soutěžení. U mnohých speciálních oblastí, které charakterizují americkou moderní sociologii bylo možné vystopovat kořeny v chicagské škole. Nakonec, členové a produkty této školy hrají centrální vedoucí místo a administrativní úlohu v růstu sociologie ve Spojených státech. Sociologická chicagská škola sehrála centrální roli v založení národní společnosti sociologů a obsazovala mimořádný počet prezidentů této společnosti v první polovině 20 století.

Je obtížné podat přesná data o založení sociologie ve Spojených státech. Kursy o sociálních problémech byly vyučovány záhy již na Oberlinově koleji v Ohio v r. 1858, Comtův termín sociologie byl užit Georgem Fitzughem v r. 1854 a William Graham Summer přednášel kursy sociální vědy na Yale počátkem r. 1873. V průběhu osmdesátých let 19. století se kursy nesoucí zvláště titul sociologie začaly objevovat. První katedra se "sociologií" v titulu byla založena na Universitě v Kansasu 1889. (1891 tato katedra začala vydávat *Mid-American Review*). Nicméně, důležité datum v historii založení sociologie ve Spojených státech je obvykle udáván r. 1892, kdy Albion Small přišel na Universitu v Chicagu a vybudoval první katedru sociologie. (Ačkoliv kansaská katedra, která byla založena o tři roky dříve před chicagskou, byla nakonec ovlivněna chicagskou školou a mnozí graduovaní v Chicagu skládali profesuru na Kansasu a na mnohých dalších universitách na středozápadě a v celých Spojených státech.)

Rané roky

Otázka zní, proč právě Chicago? Co to bylo za město s universitou, které vytvořilo centrum vývoje nejen pro významnou sociologickou školu, ale proč tato škola měla rovněž značný vliv

v celé řadě oblastí? Stručná odpověď zní, že mládí, dynamika města a university vytvořila podněty pro nový a důležitý vývoj v mnoha doménách, včetně akademických oborů.

Město Chicago rostlo dramaticky v průběhu poloviny století před založením sociologie na Universitě v Chicagu a pokračovalo v růstu velmi signifikantně i v době rozkvětu chicagské školy. Město Chicago rostlo nejen do šíře, ale fyzicky se transformovalo. Velký požár r. 1871 a následná přestavba města hrály klíčovou roli v transformaci města a jeho nové následné roli železničního a jatečního centra USA. Chicago se výrazně rozvíjelo jako průmyslové a finanční centrum, přicházeli do něj imigranti ze zemědělského středozápadu stejně tak jako imigranti různých národností. Tento "tavící kotlík" hrál centrální úlohu v tom, že dal městu jeho dynamickou kvalitu. V podmínkách propůjčujících městu výraznou dynamiku, veškeré změny zmiňované v utváření městských problémů hrály klíčovou roli ve vývoji chicagské školy.

Je zajímavé, že Max Weber při návštěvě Spojených států byl zasažen právě Chicagem a to ovlivnilo jeho přemýšlení o duchu kapitalismu. Bude důležité ocitovat z Webera jeho pocity o Chicagu:

Chicago je jedno z velice fantastických měst. U jezera je několik pohodlných a překrásných rezidenčních obvodů... a vpravo pod nimi jsou malé dřevěné domky... Pak přichází několik "obytných domů" pro dělníky a absurdně špinavé ulice... Ve "městě" mezi "mrakodrapy" v ulicích jsou podmínky naprosto hrůzostrašné. A hoří měkké uhlíky... všechno je v oparu a kouři...

Je to nekonečná lidská poušť... na horizontu všude kolem... pokračuje město celé míle a míle, dokud se nerozplyne ve spoustě předměstí..."

Celé to peklo je přerušované "ohradami pro dobytek": právě se odehrává neuvěřitelná neuvěřitelná stávková, masy Italů a černochoů jakožto stávkokazů; denní střelba s tucty mrtvých na obou stranách; tramvaje byly převrácené a desítky žen byly rozdrčeny protože "odborově neorganizovaní muži" v nich zasedali... Přímo vedle našeho hotelu byl obchodník s cigaretami zavražděn za denního světla; několik ulic odtud tři černoši napadli a vyloupili za soumraku tramvaj atd. - všude všechno - to je podivný květ kultury.

Existuje šílený shluk národností... celé velikánské město - daleko rozsáhlejší než Londýn! - je jako člověk, jehož kůže byla svlečena a je vidět jak pracují jeho střeva. Jednou lze vidět všechno - večer, například, v ulicích ve "městě" jsou v prosklených výlohách s elektrickým světlem umístěny prostitutky a jejich ceny jsou vyvěšeny!..

Všude jsou postižení z nesmírně intenzivní práce - mnozí z nich v "ohradách pro dobytek" s jejich "oceánem krve", zatím co tisíce kusů dobytka je vyvražděno každý den... Může je následovat prase z prasečího chlívu porážené na jelita a do konzerv.

Když skončí práci v pět hodin, lidé musí cestovat hodinu, aby dorazili domů... Okolo 400 lidí je zabito a zmrzačeno při nehodách každý rok (MW, s. 285-287).

V těchto neformálních popisech Chicaga Weber anticipoval mnohé z obav chicagské školy, včetně samotného města; jeho čtvrtí; jeho etnické a rasové diversity; jeho problémy, takové jako představovaly znečištění, kriminalitu, každodenní násilí; popisoval pracovní návyky dělníků, stejně tak ohrady pro dobytek; ale vyzvedl i takové deviantní zaměstnání jaké byla prostitute. Ukázal analogii mezi tím, co lze nazvat svlečenou lidskou kůží a tím, co bylo možné nalézt ve městě Chicagu. Weber předjímal pozdější chicagskou školu a její zájem použít město jako laboratoř, která odhaluje lidské způsoby života. Kdyby si mohl vybrat zůstat v Chicagu, Weber by uvítal podmínky v chicagské škole. V každém případě přinejmenším několik členů školy se intimně přátelsky seznámilo s jeho prací, která je výrazně ovlivnila...

Na druhé straně, Chicago bylo kulturní centrum, a to přispělo k založení Chicagské university v r. 1890; první studenti byli zapsáni v r. 1892. Tehdy Albion Small nastoupil na zbrusu novou universitu, a katedra sociologie nastartovala svůj provoz s otevřením university. Novost university znamenala otevřenost svěžím idejím a inovaci oborů, včetně takových jako byla právě nově se formující sociologie. Sociologie měla dlouho těžké časy pro získání vlastního místa v řadě universit založených ve Spojených státech. Některé starší university například odmítaly zakládat katedry sociologie po celá desetiletí. V Evropě s jejich daleko staršími a tradičnějšími universitami sociologie měla dokonce obtížnější vývoj.

Dalším důležitým faktem o University v Chicagu je to, že byla od začátku dobře finančně zajištěna (nejprve penězi z Rockefellerovy nadace) a byla určena pro to, aby se stala centrem výzkumu a kvalitační výuky. Například o otázce výzkumu první prezident university William Rainer Harper řekl:

Pouze člověk, který dělá výzkum, je tím, kdo může učit druhé zkoumat. Bez tohoto ducha v učiteli a bez tohoto příkladu se studenti nikdy nenaučí převzít tuto práci. Mimoto, jestliže instruktor je zatížen výukou, nebude mít ani čas, ani chuť provádět svůj vlastní výzkum. Osvobození od starostí, čas pro práci a svoboda myšlení jsou primární nutnosti v každé takové práci... Lze očekávat, že profesori a další učitelé budou, po určitých časových úsecích, zcela omluveni na určité období z výukové činnosti, protože v té době mohou věnovat celý čas výzkumné práci. Podpora mladých lidí na katedrách bude záviset daleko více od výsledků jejich práce jakožto výzkumníků, než od efektivity v učení, ačkoliv později to nebude možné přehlédnout. Jinými slovy, je navrženo v této instituci tvořit výzkumnou práci primárně, přednášky jsou pojaty jako sekundární.

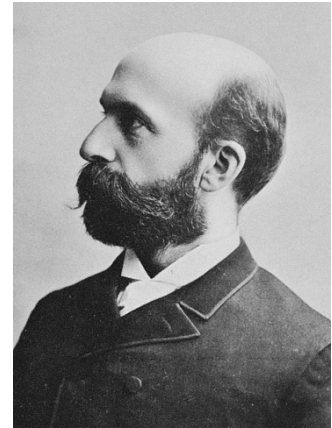
Harper povzbuzoval fakulty k publikování naléhal na katedry university, aby vydávaly své akademické časopisy. Mimoto na rozdíl mnoha dalších vysokých škol a universit té doby, zaměření Chicagské katedry nebylo orientováno na výuku vysokoškoláků, ale na výchovu postgraduátů. Harper tvrdil, že cílem vysokoškolského vzdělání není "zcela (kompletně) působit na studentovu mysl a poznání, které již bylo vynikající v daném oboru, ale spíše jej školit tak, aby byl sám schopen v určitém směru posunout nové linie výzkumu". A tak fakulty členy university orientovaly k produkci nových idejí a k výchově příští generace intelektuálů a akademických vůdců. Katedra sociologie, tak jako ostatní, sdílela tuto orientaci a smělou vizi, a to byl zřejmě hlavní důvod, proč dokázala získat vůdčí postavení v produkci nových sociologických idejí a ve vytváření nové generace profesorů sociologie. Skrze tyto aktivity katedra sociologie ovlivnila nejen sociologii ve Spojených státech, ale v celém světě.

Dynamika vývoje města a charakter university šly ruku v ruce s vývojem empirického výzkumu. Jak bylo uvedeno, universita povzbuzovala své členy, aby originálně mysleli, prováděli výzkumy a publikovali své výsledky. Mimoto universita povzbuzovala ke službě veřejnosti a k angažovanosti. Město se stávalo ve výsledku velkou laboratoří sociálního výzkumu. V r. 1893 dokument z katedry sociologie říká: "Město Chicago je jedna z kompletních sociálních laboratoří na světě... Které město ve světě představuje širší varietu typických sociálních problémů než Chicago?" Ve výzkumných aktivitách sociologové uspokojovali požadavky university konat inovativní práci, angažovat se ve společnosti a současně dělat ten typ práce, které by vedlo jak k samostatné kariéře, tak k rozvoji sociologie. Mimoto to existovala naděje, že veškeré výzkumy podporují zvládání sociálních problémů, které byly stále více zjevné v této explozivní metropoli...

Ve srovnání s ostatními katedrami v Chicagu, sociologická katedra se přinejmenším v první řadě relativně velmi pomalu rozvíjela. Například katedra filosofie pod vedením světoznámého myslitele Johna Deweyho se téměř okamžitě stala významnou. Dewey a muž, kterého přivedl, když v r 1894 šel do Chicaga - George Herbert Mead - sehráli rozhodující roli nejen ve vývoji chicagské sociologie, ale také v pozdějším vývoji sociologie jako takové. Katedra psychologie, na které pracovala jedna z vůdčích postav v chicagské sociologii, tedy Ellsworth Faris, rovněž ovlivnil vývoj sociologie.

Při otevření university r. 1892 byly sociologie a antropologie sloučeny do jedné katedry s ohromným počtem posluchačů čtyř fakult. Albion Small byl niterně hluboce přesvědčený o možnostech vývoje sociologie jakožto akademické disciplíny. Jak sociologové popisovaní v předchozích kapitolách (Comte, Durkheim či Weber) tak i Small neměl vzdělanostní základ v

sociologii z toho jednoduchého důvodu, že sociologie nebyla žádným větším studijním oborem. Zvláště malé byly katedry sociologie, které se ohniskově zaměřovaly na výuku vysokoškolských studentů před založením chicagské katedry. Small získal vysokoškolské vzdělání z Colbyho university v Main, kde studoval řečtinu, matematiku a morální filosofii. Poté získal hodnost baptistického pastora v Newtonově teologickém semináři. Nicméně, Small nechtěl být duchovním a namísto toho odcestoval do Německa, kde se seznámil se sociologickými idejemi. Když se vrátil do Colbyho koleje jako profesor, začal v r. 1881 vyučovat historii a politickou ekonomii (důvěrné předzvěsti sociologie), ale byl čtenářem sociologické literatury. V r. 1889 Small získal PhD. v oboru ústavní historie na John Hopkins. Bezprostředně poté, v r. 1889, Small byl jmenován ředitelem Colbyho koleje a jednou z prvních věcí, kterou učinil byla změna tradičních kursů o morální filosofii na sociologii.

Protože tehdy neexistovaly vyhovující učebnice. Small napsal a vydal vlastním nákladem *Úvod do vědy o společnosti* (1890). Sociologie ve Spojených státech tak získala jednoho z prvních vůdců, měla jeho rané přednášky a první učebnici!

Prezident chicagské university William Rainey Harper uvítal Smalla, který zareagoval na výzvu, aby přešel do Chicaga a vytvořil katedru sociologie: "Akademická práce, kterou bych dělal po zbytek mého života, jestliže zcela svobodně mohu pro sebe vybrat, by mohla být organizace takové katedry sociologie, která podle mého vědomí zatím neexistuje." Harper schvaloval myšlenku nové katedry na nové universitě. Smallovy ambice se dobře shodovaly s Harperovou obecnou představou o profilu university. Katedra sociologie a zvláště sociologie jako taková se staly její neodmyslitelnou součástí. Small tak přišel vést katedru sociologie na universitě v Chicagu v r. 1892 a tuto pozici si podržel až do sedmdesáti v r. 1924. Smallovo vedení katedry bylo rozhodující pro vývoj sociologie ve Spojených státech, přispěl i dalšími činy. Například, když jeden z časopisů financovaných nakladatelstvím chicagské university zkrachoval v r. 1895, Small navrhl, aby jeho prostředky byly použity k financování sociologického časopisu. To vedlo k vytvoření *The American Journal of Sociology*, u něhož Small byl nejen zakladatel, ale také editorem a hlavním přispěvatelem. Americký sociologický časopis nejen hrál vedoucí roli v oboru po celá desetiletí, měl zásluhy o rozvoj celé disciplíny. Ve skutečnosti, za prvé byl tímto polem až do r. 1920, kdy byly založeny další časopisy. Současná nejdůležitější *The American Sociological Review* nebyla založena před r. 1935.

Další klíčovou úlohu, kterou Small hrál v založení *Americké sociologické společnosti* (ASS) v r. 1905. Ačkoliv její jméno bylo později změněno na *American Sociological Association*

(ASA), částečně vznikla s určitými rozpaky na počátku, přesto tato společnost se zformovala ve velkou a velice důležitou společností sociologů ve světě. Small nejen obsadil centrální místo ve společnosti, ale sehrál klíčovou administrativní roli v jejím vývoji. Za odměnu za jeho službu společnosti stejně a mnoha dalším spolupracovníkům v sociologii, Small byl zvolen prezidentem ASS ve dvou termínech: v r. 1912 a v r. 1913. Je zajímavé, že Small také hrál vedoucí roli v úsilí společenských vědců propojených v r. 1904 na Světovém veletrhu v Saint Louis, angažoval se v úsilí, které přivedlo Maxe Webera a další společenskovědní badatele do Ameriky.

A tak, rozličnými cestami Albion Small byl rozhodující pro počátky sociologie v Chicagu a ve Spojených státech. Smallův význam je položený v administrativě, ne v jeho sociologickém psaní, které mělo málo významný dopad na disciplínu. Nicméně Small vytvořil prostředí v Chicagu a ve státě, který vedl k povzbuzení dalších sociologů, jejichž dílo bylo závažné pro vývoj oboru. Mezi 1895 a 1915 okolo stovky Ph.D. v sociologii bylo obhájeno v celých USA, ale třetina z nich byla obhájena na chicagské universitě. Téměř polovina z první čtyřicítky prezidentů ASS pocházela z fakulty nebo to byli graduovaní studenti chicagské university.

Při pokračování ve vývoji chicagské sociologické katedry, vrátím se k příspěvku dalších raných vedoucích této katedry. Zatím co příspěvek A. Smalla byl převážně v oblasti organizace a institucionalizace sociologie, W. I. Thomasova (1863 - 1947) hodnota spočívala daleko více v jeho publikovaných textech. Thomas rovněž nebyl vzdělán v sociologii, ale získal PhD. za literaturu a klasická studia (řecká a římská studia) na universitě v Tennessee v r. 1866. Následující rok pobýval v Německu, kde byl vystaven působení psychologie a etnologie (oblast antropologie soustředěná na komparativní studia různých kultur), což jej přivedlo k tomu, že provedl změnu ve své orientaci. Když se vrátil do Spojených států, přijal práci učitele angličtiny v Oberlinově koleji, ale jeho zájmy se ubíraly k sociálním vědám a částečně k sociologii. A tak, ve třiceti letech, v r. 1893 začal psát kvalifikační práci pro přijetí do učitelského sboru na universitu v Chicago. Vyučoval na chicagské katedře sociologie a antropologie od r. 1895 do r. 1918.

Naneštěstí Thomasova definitiva na universitě byla přerušena skandálem. Thomas byl vždy kontroverzní postavou v Chicagu. Vypadal, že pěstuje rychlý životní styl včetně vztahů k velkému počtu žen. Navíc udělat to, co bylo v té době dosti uváženým a vcelku smělym výzkumem sexuálního chování. Prohlašoval například, že plození nemanželských dětí je legitimní a roztrušoval poznámky o kontrole porodnosti. V dubnu 1918 byl Thomas uvězněn poté, co byl zadržen policií v chicagském hotelu, kde se nacházel ve společnosti žen. Byl obžalován za falešnou hotelovou registraci a za porušení Mannova aktu (trestného činu).

Mannův akt byl přijat kongresem v r. 1910 a zakázal mezistátní transport žen s amorálními úmysly (které se nazývají "bílé otroctví"). Obvinění nakonec byla odložena a nebyla soudně projednávána, ale publicita, zvláště ve světle jeho dalších aktivit, vedla k Thomasově odchodu z university. Uvádí se, že Albion Small plakal, když slyšel o Thomasově propuštění, ale ve skutečnosti údajně dělal málo k zamezení toho, co se odehrálo. Thomas se i nadále zabýval výzkumy na volné noze a vytvořil velice významné dílo, ale nikdy již nevytvořil takové příspěvky, jaké zpracoval v průběhu let, kdy působil v Chicagu. Po Thomasově vyloučení z institucionální základny v Chicagu, odloučen od kolegů, studentů a finanční základny, význam jeho díla upadal. Jeho kariéra byla přerušena a jeho vklad do sociologického bádání byl narušen k vůli prudérnosti a pomstychtivosti americké victoriánské společnosti na počátku dvacátého století.

Ačkoliv Thomas vytvořil množství příspěvků k sociologii, ale je vhodné se zaměřit na jeho příspěvky k metodě užití v jeho výzkumech. Jeho příspěvky jsou převážně shromážděny v pěti svazkovém díle publikovaném mezi lety 1918 - 1920: *Polský sedlák v Evropě a v Americe*, na němž Thomas spolupracoval s polským badatelem Florianem Znanieckim. Tato práce byla novátorská z několika důvodů. Až do té doby v sociologii dominovalo abstraktní teoretizování (práce George Simmela představuje velmi dobrý příklad) nebo literární výzkum (Marx vytvořil mnohé ze svých pozdějších prací o kapitalismu v Britském muzeu; Weber a Durkheim své informace o náboženství v rozličných společnostech získali studiem výzkumů a analýz textů jiných badatelů).

Polský sedlák byl novátorský tím, že obsahoval empirický výzkum obsahující shromážděná vlastní původní data. Mimoto studie není jenom kolekcí kousků informací; spíše je podřízena různým teoretickým orientacím. Její části zapadají do jednoho celku díky rozsáhlému výkladovému rámci. Tím byl nastaven v Americe standard pro empirický sociologický výzkum podřízený silné teoretické perspektivě.²⁵ Oddanost empirickému výzkumu se stala definitivní charakteristikou chicagské školy a následně i americké sociologie. Bohužel, jak se tento výzkum rozvíjel, přestával být založen na solidní teoretické fundaci.

Polský sedlák byl instrumentální pro vývoj sociologie v USA z mnoha důvodů. Za prvé, dal sociologii odlišné metody a umožnil jí postavit samu sebe odděleně od historického nebo literárního výzkumu. Za druhé, integrace teorie a dat dovolila jejím autorům učinit vědecká zobecnění a tím upevnit reputaci sociologie jako společenské vědy. Za třetí, zaměření na

---

²⁵ Durkheim vytvořil podobný příspěvek dříve ve Francii, napsal nejprve *Pravidla sociologické metody* (1895) a poté aplikoval teoretické ideje v empirické studii *Sebevražda* z r. 1897).

imigranty bylo důležité téma v době, kdy se americký národ ocitnul uprostřed vlny masivní imigrace. Žádné další akademické dílo se nezabývalo touto důležitou problematikou, což

pomohlo sociologii dosáhnout status zcela odlišné disciplíny. Za čtvrté, tímto bylo zahájeno shánění rozsáhlých dotací k provedení sociologických výzkumů. Thomas obdržel v té době obrovský grant 50.000 \$ k provedení studie, a peníze, které mu byly poskytnuty, utratil během osmi měsíců za rok v Evropě mezi lety 1918 a 1913. Do té doby sociologové trávili značnou část času a úsilí sháněním soukromých a federálních grantů, které by jim umožnily dělat výzkum. Realizace rozsáhlých výzkumů byla v Thomasově době poměrně drahá, a stávala se stále dražší.

Thomas se konečně rozhodl zaměřit se na polské imigranty spíše než na další imigrantské skupiny, nikoliv proto, že by měl velké sympatie pro Poláky. Ve skutečnosti je popisoval jako "vcelku velmi odpudivé lidi". Nicméně, to, co jej přitahovalo, byla skutečnost, že značné množství dokumentů a zdrojů dat byly poměrně snadno k dispozici. A tak Thomasův zájem o polské rolníky byl z velké části oživován dostupností dat a požadavky empirického výzkumu. Odlišností metodologie *Polského rolníka* bylo spoléhání se na dokumenty: "dopisy, údaje z novin, záznamy soudních řízení, kázání, brožury vydané církvemi a politickými stranami, záznamy z rolnických zemědělských společenství" atd. Celkem vzato, v průběhu návštěvy Polska, aby posbíral odpovídající data, Thomas shromáždil okolo 8.000 dokumentů či informačních položek nejrůznějšího druhu. Dodatečné informace byly následně shromážděny ve Spojených státech. Hlavní zdroje informací tvořilo 762 dopisů napsaných polskými imigranty v Americe. Bulmer popsal, jak se Thomas rozhodl použít tyto výzkumné metody a zdroje sebraných dat:

*Thomas se pravděpodobně rozhodl použít dopisy, když šel jednoho dne zpět uličkou kolem svého domu, a odstoupil stranou, aby se vyhnul odpadkům vyhozených z okna. Mezi odpadky byl dlouhý dopis, který sebral, odnesl domů a zjistil, že byl napsán v polštině dívkou absolvující vzdělávací kurs v nemocnici; dívka psala svému otci a diskutovala s ním o rodinných záležitostech. Thomase napadlo, že takové dopisy by mohly být použity jako výzkumný materiál. Aby získal požadované dopisy, Thomas inzeroval v polských novinách v Chicagu. Chtěl získat především hodně dopisů vytvořených v průběhu jednoho roku týmiž osobami, aby bylo možné ukázat, jak se v průběhu času měnily jejich postoje. Nakonec vzorek padesáti z nich byl doslovně publikován v *Polském rolníkovi*. Autorův sociologický vhled byl odvozen induktivně z těchto dopisů. Indukce vhledu z dat, spíše než dedukce těchto idejí z obecné teorie, nakonec*

začala dominovat v americkém výzkumu v sociologii. Ačkoliv někteří současní badatelé by takové dopisy a téměř vše, co Thomas použil, shledali jako "nevědecký" výzkum; induktivní metody uplatněné Thomasem velice ovlivnily způsoby tvorby sociologických výzkumů.

Další odlišnou metodou použitou Thomasem bylo užití autobiografického životního příběhu Wladka Wiszniewského. Wiszniewského záznam jeho životních zkušeností byl otištěn v *Polském rolníkovi* a vyžádal si 312 stran textu. Ačkoliv to byla Wiszniewského slova, zpráva byla vydána Thomasem a Znanieckim. Užití tohoto životního příběhu (povolené autorem) představuje pohled subjektu a jeho orientace, které se stal dominantní částí odlišného etnografického výzkumu realizovaného chicagskou školou i v následujících desetiletích.

Je zajímavé, že Thomas nepoužil specifické metody, které se později staly dominantní ve výzkumech chicagské školy: pozorování tváří v tvář a interview. Ve skutečnosti byl Thomas kritický vůči těmto metodám, zvláště vůči interview, pro jejich zkomolené výsledky. Z tohoto zorného úhlu preferoval užití psaných dokumentů jako byly dopisy a životní příběhy, neboť obsahovaly slova respondentů nezkreslené výzkumníky. Ve skutečnosti Thomas a Znaniecki cítili "bezpečí ve výpovědích, které obsahovaly osobní životní záznamy, tak kompletní, jak jen bylo možné a vytvářející perfektní druh sociologického materiálu".

Ačkoliv Thomas a Znaniecki používali vhodné metody, jejich metoda zdaleka nezvítězila, protože jejich dokumentační metody byly nakonec považovány v sociologické komunitě badatelů za nepříliš vědecké. Další metody, zvláště interview a dotazníky se prosadily jako ty, které údajně poskytují daleko vědecktější data. Uvědomující si možnost překroucení dat zmiňované Thomasem, výzkumníci hledali ohraničení rozličných způsobů a s rozličnými stupni úspěšnosti.

Kromě vlivu *Polského rolníka* a mnoha dalších prací obsahujících základní vhledy a teoretické ideje, Thomas byl důležitý i pro další přicházející postavu na chicagskou universitu - a tím byl Robert Park (1864 - 1944). Park prošel různorodou přípravou. Ačkoliv jako student University v Michiganu byl vystaven filosofickým ideám, cítil silnou potřebu pracovat v reálném světě. Jak sám pravil: "Já formuji svou mysl pro získání zkušenosti v jejím vlastním zájmu, shromážděné v mém duchu... veškeré štěstí a trápení světa." Již před dokončením studia začal pracovní život jako žurnalista. Zvláště si oblíbil zkoumání reálného světa, "shánění domů s hazardními hrami a opiových doupat". Park tedy psal o životě ve městě s živými detaily. Chodil do terénu pozorovat, analyzovat, a nakonec popsat svá pozorování. Ve skutečnosti již prováděl jednoduché způsoby typů výzkumů v podobě tzv. "vědecké zpravodajství", které se stalo jedním z charakteristických rysů chicagské sociologie, což byla městská metodologie užívající *techniku zúčastněného pozorování* (metoda, v níž se výzkumník přímo podílí na životě lidí,

jejich život studuje). To byla metoda, nikoliv Thomasova dokumentačního přístupu, ale stala se posléze přesně vymezeným chicagským přístupem.

Nicméně, Park měl značné intelektuální a praktické ambice, zvláště usiloval o sociální reformu. Byl stále více rozčarovaný ze zpravodajství a ve věku 34 let se přihlásil na katedru filosofie na Harvardu. O rok později odešel do Německa, kde se setkal s Georgem Simmelem, jehož sociologická teorie měla pronikavý vliv na Parkovo myšlení a výzkum. Ve skutečnosti Simmelovy přednášky znamenaly pouze formální sociologickou průpravu. Sám Park posléze prohlásil: "Získal jsem mnohé z poznání společnosti a lidské přirozenosti z mého vlastního pozorování." Po r. 1904 měl Park dokončenou svou doktorskou disertaci na universitě v Heidelbergu, ale zklamáný touto prací, odmítl učitelské místo na chicagské universitě a šel načas mimo akademický svět.

Parkova touha reformovat společnost jej přivedla do Konžské reformní společnosti, která usilovala o zmírnění brutality a vykořisťování domorodých obyvatel v belgickém Kongu. V té době se potkal s Brokerem T. Washingtonem a byl přitahován možnostmi zušlechtění mnoha černých Američanů. Stal se Washingtonovým sekretářem a sehrál klíčovou roli v Tuskegeho institutu, do něhož v r. 1912 přišel přednášet. Zaujatý Parkem, Thomas jej pozval přednášet téma "Černoši v Americe" do Chicaga a Park se tomuto kursu věnoval v r. 1914. Přednášky byly úspěšné a nabídl je opět příští rok. Proto se také Park spojil s *Americkou sociologickou společností* (stal se jejím prezidentem o deset let později) a pomalu našel svou cestu do zaměstnání na celý úvazek v Chicagu.

Robert Park hrál řadu klíčových rolí v počátcích sociologie. Stal se vedoucím chicagské katedry v období rozkvětu (1915 - 1930). Hrál také centrální roli v *Americké sociologické společnosti*. Byl rozhodujícím činitelem ve vzdělávacím programu v Chicagu a ve výuce mnoha vysokoškolských studentů, kteří později hráli klíčové role v sociologii. Ve svém učení a psaní byl Park nástrojem přenosu evropských teorií (zvláště učení George Simmela) do Ameriky. V r. 1921 byl spoluautorem (s dalším chicagským sociologem Ernestem W. Burgessem) důležité sociologické učebnice *Úvod do sociologické vědy (An Introduction to the Science of Sociology)*, knihy, která utvářela po desetiletí názory studentů začínajících studium sociologie. Snad velice výrazně, což bylo dáno jeho zkušenostmi reportéra, byl podněcovatelem vývoje etnografických studií rozličných aspektů sociálního života v Chicagu. Jelikož tato etnografická studia obsahovala zúčastněná pozorování, ovlivnil rané roky americké sociologie.

Dalším raný vedoucí chicagské školy Georg Herbert Mead (1863 - 1931) nebyl, ironií osudu, ani člen katedry sociologie, ale profesor filosofie. Ačkoliv nedosáhl absolventský stupeň, Mead byl najat, jak již bylo uvedeno dříve, v r. 1894 Johnem Deweyem jako profesor filosofie na

chicagskou universitu. A mnoho vysokoškolských studentů v sociologii přitahovaly jeho kursy, zvláště kurs nazvaný "Advanced social psychology". V průběhu let si Mead vyvinul osobitou pozici, která byla velice relevantní a významná pro sociologii. Ačkoliv velice málo psal, ovlivnil množství studentů sociologie a dalších svým učením. Ve skutečnosti po jeho smrti studenti shromáždili své poznámky z jeho přednášek a v posthumním vydání je publikovali pod názvem *Mind, Self and Society* (1934). Jak titul napovídá, kniha byla zaměřena na mysl a self v procesu sociální interakce. Tato kniha se stala neobyčejně významnou v dějinách sociologie. Z velké části to bylo právě Meadovo myšlení, které formovalo teoretický profil chicagské školy. Meadova koncepce se stala známá pod titulem *symbolický interakcionismus*. Je zajímavé, že termín symbolický interakcionismus se neobjevil před rokem 1937. Slovy jednoho z prominentních studentů chicagské školy: "Studenti v Chicagu ve dvacátých letech nikdy neslyšeli termín *symbolický interakcionismus*, užívaný v její sociálně psychologické tradici a žádný člen katedry se také nepokusil jej pojmenovat nebo podpořit takový název. Každá úvaha byla dána k otevřenému zvažování, nikoliv k pojmenování nebo obraně nějaké doktríny." (Rock 1979, s. 26). Herbert Blumer popsal Meadův vliv takto:

(Meadův) vliv byl od počátku až do konce dán tím, že studentům předkládal zřetelný obraz přirozenosti sociálních interakcí mezi lidmi a porozumění, že prostředí či sociální svět lidského bytí se skládá z významných předmětů, poznání, že lidský život buduje své aktivity skrze procesy sebe-interakce a pochopení, že skupinový život přijímá formy a přizpůsobuje si společně odlišné linie chování. Tyto rysy Meadova sociálně psychologického myšlení měly velký vliv na výzkum a vědecké perspektivy tzv. chicagské školy.

Ačkoliv mnozí nesouhlasí s Blumerem a cítí, že Mead měl menší vliv v průběhu svého života, zůstává skutečností, že v současné době je Meadova práce neobyčejně významná pro symbolický interakcionismus, jehož vliv stále sílí v sociální psychologii a sociologii.

Příčiny oslabování chicagské školy

Ačkoliv měla prominentní roli v sociologii, je otázkou, proč chicagská škola začala ztrácet svou pozici v polovině třicátých let? Některé důvody tohoto úpadku lze vyložit. Za prvé, někteří vedoucí představitelé školy zemřeli v třicátých letech, ne-li dříve. Small zemřel 1924, Thomas byl donucen k rezignaci ještě dříve. Navíc, na počátku třicátých let zemřel Mead a Park odešel do důchodu. Zatímco chicagská katedra ztrácela významné sociology a další důležité výhody, které jim fakulta vytvořila, bylo obtížné nahradit ztracené rané velikány sociologie.

Za druhé, uprostřed třicátých let sociologie byla jako celek zcela upoutána (tak jako dnes) otázkou vědeckosti, zabývala se stoupající měrou užitím důmyslných metod a zaměstnávala se

stále více moderní statistickou analýzu. Ačkoliv chicagská škola byla považována za výrazně popisnou, její etnografická studia byla často zaměřena na subjektivní osobní orientaci. Ve skutečnosti Thomas vtiskl sociologii jednu z velice proslulých a trvalých myšlenek v argumentu, že hlavní starostí oboru je subjektivní "definice situace".²⁶ Tím mínil, že je důležité se zabývat tím, co dalo význam způsobům jak lidé (nikoliv sociologové) definují svůj sociální život. Navíc je tím míněno, že lidské definice mají stejný nebo větší význam než aktuální situace. Jestliže lidé definují danou situaci partikulárním způsobem, pak je to právě to, co má význam. Tak trochu subjektivní orientace vede sociologický výzkum ve směru etnografickém a pryč od forem studia (například dotazník), které lze snadno statisticky analyzovat.

Park, který byl původně reportér, pohrdal statistikami, a nakonec označoval statistickou analýzu "předpokojem magie". Podle Parka statistická analýza brání sociologům analyzovat nejen subjektivní pocity, ale také idiosynkretismy a vlastní zvláštnosti (podivnosti). Cítil, že veškeré tyto záležitosti směřují k tomu, aby byly opět kriticky proprány, když výzkumník šířil pouze moře čísel. Je přitom zajímavou skutečností, že důležité práce o kvantitativních metodách byly udělány v Chicagu Williamem Fieldingem Ogburnem a dalšími, kteří měli sklon přímo ignorovat katedrovou společnost kvalitativních metod.

A třetí faktor úpadku chicagské školy byl růst dalších sociologických center a odpor k dominantnímu postavení Chicaga v sociologii a dominance jak Americké sociologické školy tak *The American Journal of Sociology*. Růst sociologie v rozličných katedrách na východě byla zvláště nápadný a východní *Sociologická společnost* byla založena v r. 1930. Od r. 1935 revoltu proti Chicagu vedl nechicagský sekretariát ASS. Daleko důležitější nový oficiální časopis ASS, *The American Sociological Review* byl založen a byla tak zlomena hegemonie *The American Journal of Sociology*. Až dodnes oba časopisy soupeří o vůdčí postavení v americké sociologii. *The American Journal of Sociology* reflektoval orientaci chicagské školy, jak byla uvedena.

Vlivem dění ve středních třicátých letech chicagská škola začala sestupovat ze svého majestátního místa. Wiley tvrdí, že "chicagská škola padala jako mocný dub", ale to je přehnané. Everett Hughes se nevrátil do Chicaga jako profesor před r. 1938 (obdržel PhD. v Chicagu v r. 1928) a stal se tím, kdo prakticky bez pomoci vytvořil subdisciplínu známou jako *sociologie práce*. Další vůdčí sociologové zůstávali v Chicagu a udržovali její výuku. Nejvýznamnější byl Herbert Blumer (1900 - 1987), který pokračoval a dokonce rozšiřoval v Chicagské škole teoretické a metodologické tradice. Ve skutečnosti, byl to Blumer, kdo

---

²⁶ Jde o tzv. Thomasův teorém.

vymyslel termín *symbolický interakcionismus* v r. 1937. Blumerova esej pokračovala ve velebení výhod chicagského přístupu. Blumer nakonec obsadil vedoucí pozici na chicagské katedře, v ASS (kde byl jmenován prezidentem v r. 1956) a v *The American Journal of Sociology*, který editoval mezi r. 1941 až 1952. Mimoto další zaznamenání hodní sociologové jsou Hughes a Erving Goffman (jeho ideje dramaturgické sociologie se stále intenzivně studují), který vyšel z chicagské katedry sociologie a vyučoval na ni.

Ženy v raných letech na universitě v Chicagu

Ellen Fitzpatrick v *Endless Crusade* (Nekonečné tažení) z r. 1990 se věnovala problematice role žen v chicagské škole, kterou zpracovala jako historička. Fitzpatrick popsala čtyři ženy, kterými byly Sophonisba Breckinridge, Edith Abbott, Katharine Bement Davis a Francis Kellor. Všechny vystudovaly na universitě v Chicagu v iniciační dekádě 1892 - 1902. Z těchto čtyř, pouze Kellor byla vzdělána v sociologii (ačkoliv Davis měla sociologii jako vedlejší obor a pracovala se Smallem, Thomasem a Georgem Vincentem), další tři byly studentkami v příbuzných a v té době těžko odlišitelných oblastech politické ekonomie. Obecněji, mezi 1893 až 1899 deseti ženám byly nabídnuto společenství katedry sociologie, politické ekonomie a politických věd; čtvrtina vysokoškolských studujících v těchto oborech byly ženy. Je zajímavé, že katedra sociologie nepřijímala ženy jako ostatní katedry. Mezi roky 1894 až 1900 sedmnáct členství bylo uděleno mužům, ale pouze jedné ženě.

Katharine Bement Davis obdržela PhD. s vyznamenáním v r. 1900. Skutečnou akademickou práci Davis získala, když se stala ředitelkou ústavu nápravné péče v Bedford Hills v New Yorku. Kellor odešla z univerzity bez akademické hodnosti v r. 1902 a angažovala se v komunitní práci. Breckinridge získala doktorát v r. 1901 a řekla: Ačkoliv jsem dostala doktorát s vyznamenáním... žádné místo v politických vědách nebo v ekonomii mi nebylo nabídnuto. Muži na těchto dvou katedrách... mi znechutili místo v koleji a na univerzitních fakultách." Vskutku, k získání tohoto místa Breckinridge absolvovala právní školu v Chicagu a získala právní titul v r. 1904. Protože nebylo možné nalézt místo v sociálních vědách, nakonec získala učitelské místo v chicagské nově vytvořené katedře domácí administrativy. To bylo akceptovatelné pro ženy shánějící místa na dle pohlaví segregujících katedrách. Abbott byla schopna získat zaměstnání poté, co získala titul (s vyznamenáním) v r. 1905, ale bylo to místo na Wellesley, na ženské koleji. Po roce se vrátila do Chicaga, ale nikoliv na universitu, ale do výzkumu týkajícího se sociálního státu.

Zajímavou věcí u všech těchto žen je to, že ačkoliv nemohly nastoupit na běžnou akademickou dráhu, měly větší vliv na americkou společnost než jejich akademičtí spolupracovníci, kteří

daleko snadněji přecházeli do akademických pozic. Ačkoliv některé z nich napsali důležité knihy a články, jejich hlavní příspěvky ležely ve veřejné sféře. Davis byla jmenována vězeňskou ředitelkou, a nakonec komisařkou pro vězení ve městě New York. Davis získala toto místo v r. 1914 a byla první ženou, která získala místo na kabinetní vládní úrovni ve městě New York. Kellor se nakonec stala šéfkou státního kabinetu státu New York v úřadu pro průmysl a přistěhovalce. Daleko důležitější bylo, že se stala významnou představitelkou pokrokové strany (progressive party) a poradkyní Theodore Rooseelta ve volbách v r. 1912. Abbot a Breckinridge byly zakladatelkami *School of Social Service Administration* při universitě v Chicagu, kde se staly mimořádnými profesorkami. Tato škola byla předchůdkyní moderních škol sociální práce.

Německá formalistická škola

Elgar Alsworth Ross (1866-1951) navázal na aspirace německé formalistické školy. V r. 1923 vydal knihu „*Principles of Sociologie*“, která se stala sensací. Ross se orientoval na zkoumání sociálních procesů – studoval je ovšem z formálního hlediska. Netřídil je, ale provedl jejich taxaci (vyjmenování, které ovšem není tříděním vědeckým). Zabýval se procesy vznikání společnosti, sdružování, vzniku panství (nadvlády), procesy vykořisťování – které viděl jako procesy probíhající v různých oblastech společnosti: rodiče vykořisťují děti, muži ženy, bohatí chudé, většina menšina, lenoši pilné, vzdělaní nevzdělané, vládcí poddané, kněží laiky, organizovaní neorganizované apod. Popisoval procesy podněcování, třídního boje, přizpůsobení, spolupráce, rozpadu společnosti, korupce, vyrovnávací (nivelizační), individuální, komercionalizační (sport), institucionalizaci apod. Jednotlivé procesy netřídil, vytrhoval je ze širších společenských souvislostí a nestaral se o jejich vzájemné vazby.

Formalismus Rossovy práce se stal nakonec injekcí pro německou sociologii. Navázal na něj například myslitel z Kolína nad Rýnem: **Leopold von Wiese**, který prováděl podrobné třídění společenských procesů. Ty rozlišoval dle toho, zda mají za následek zespolečnění, společenské rozpojování či mají smíšenou povahu (např. sportovní soutěžení, které je neutrální). Přibližování ve společnosti pak dělil na vztahy mezi jednotlivci, jednotlivci a skupinami a mezi skupinami. Vztahy přibližování zahrnují procesy přibližování, přizpůsobování, vyrovnávání, spojování apod. Při procesech oddalování psal o pronásledování, napadání, kritice, konfrontaci apod.

Lze nahlédnout jak meziválečná sociologie postupně přešla až ke zkoumání banalit. Na jedné straně se vyhýbala empirickým výzkumům, na straně druhé formalisté vyhýbali zkoumání aktuálních otázek.

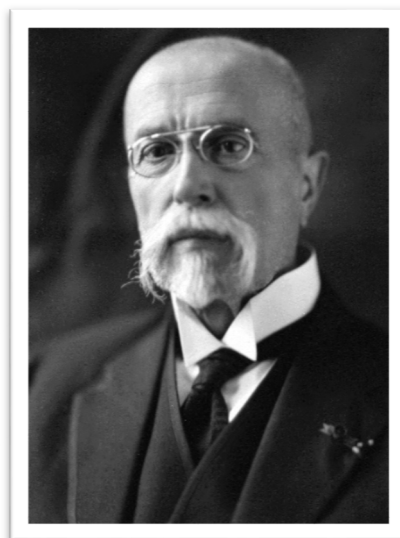
Situace mezi válkami

V Evropě byla sociologie dlouho Popelkou mezi vědami. Byla nepříliš rozšířena, nepříliš pěstována. Ve Velké Británii téměř vůbec ne; až po první světové válce byla zřízena první stolice sociologie

v Londýně, kde se stal profesorem Hobbhaus. Ve Francii pracovala Durkheimova škola. Italská sociologie byla orientována na patologické jevy: vraždy, rozvody apod. V Rakousku-Uhersku byla sociologie slabá, prvním sociologem byl T. G. Masaryk. Teprve v r. 1911 byl habilitován profesor sociologie Václav Král (který se k ní ve svých textech příliš nehlásil – byl spíše pozitivistickým filosofem). Stolice sociologie se pak utvořila na zemědělské fakultě v Brně; a Brno si udržovalo určitý primát v meziválečné sociologii (Bláha, Jan Uher a další.).

Odlišná situace byla v USA, kde sociologie měla úspěch již v sedmdesátých letech minulého století. To bylo podmíněno vývojem kolonií na Americkém kontinentě, kde došlo k tzv. algamačnímu procesu utváření národů. Amerika vyrůstala z farmářských usedlostí vznikajících zábořem a vyznačovala se extenzivním hospodařením. V Evropě převažovaly tradiční zemědělské usedlosti. Ale Amerika měla jiné problémy – a jiný průběh agrárních krizí (srv. Howard Fast a další spisovatelé). Sociologie přicházela řešit konkrétní tíživé hospodářské a společenské problémy a americká sociologie nenavazovala přímo na evropskou, ale eklekticky spojovala vše, co je jí hodilo. Hodně navazovala na Simmela, především však na Durkheima a Le Playe. I když i v americké sociologii byly zřetelné i snahy po makrosociologii (což se stalo hlavně problémem XX. století, kdy bylo nutné reagovat na dělnickou otázku a vyrovnat se s marxismem, který bylo nutné vzít na vědomí po VŘSR). Mnohé americké podněty se pak vracely zpět do Evropy – a ovlivňovaly formování evropského sociologického myšlení. Část americké sociologie se orientovala na mikrosociologické studie. A zpracovávala tzv. sociologické snímky, kterých byla na světě již ve dvacátých letech zpracováno na 60.000. Proslulé se staly kupř. studie manželů Lindových (Littletown), kteří podali popis malého města. Od nich se pak inspirovala sociologie velkých měst apod.

S rostoucím vlivem marxismu se musela vypořádat západní sociologie. V Itálii C. Mosca a V. Pareto, v Německu zvláště pak Max Weber vytvářely nové školy, které reprezentují daleko vyhraněnější protimarxistický postoj, než jak jej nalezneme u Durkheima či Simmela. Celá svatá trojice Durkheim – Simmel – Weber měla možnost se již s marxismem seznámit – a podat jeho zasvěcenou kritiku. Nejdále v tom zřejmě došel právě všestranně vzdělaný a erudovaný německý sociolog – Max Weber; v českých zemích T. G. Masaryk.

Teorie socializace

V sociologických teoriích je socializace jeden z nejběžnějších pojmů. Zběžnost užívání však zdaleka neznamená jasnost a srozumitelnost, mnohdy dokonce zakrývá složité procesy, které tento výraz označuje. Socializace označovala přechod od biologického tvora ke společenskému, což například Giddens popsal jako proces vývoje od stadia bezmocného novorozeněte až po osobu dobře si uvědomující sebe sama a orientovanou ve své vlastní kultuře.²⁷ V této souvislosti podtrhl i aktivní roli dítěte v socializačním procesu, což je ovšem příliš obecná formulace. Lépe to zřejmě popsal již Thomas z první chicagské školy ve studii o neposlušném děvčátku, v níž zdůraznil, že *každý jedinec se rodí do skupin lidí, v nichž obecné obrysy situací již byly definovány, podobně jako typizovaná jednání*. Dítě nejedná zcela nazdařbůh podle vlastních představ, protože kdykoliv to zkusí, je okamžitě usměrněno okolím a přinuceno akceptovat tradiční názory na schvalované formy lidského chování. *Lidský život se tedy odehrává v neustálém napětí mezi "spontánní definicí situace" na straně jedince a těmi výklady, které nabízí a nutí jedince akceptovat okolí či společnost*.

Thomas podobně jako později psychoanalytici uvažoval o tom, že jedinec směřuje k osobním hedonistickým cílům, ale společnost jej neustále nutí, aby akceptoval především "jistotu a bezpečí". Jak děti, tak i dospělí se pohybují ve světě stabilizovaných, legitimizovaných a mnoha precedenty ověřených definicích situací, které je každý nucen akceptovat tak, jako je nucen přijmout jazyk, módu, tradice a zvyklosti společenství, v němž chce žít a přežít. A jak upozornil Miroslav Petrušek: definice situací mohou skrývat i "odpuzející zločiny". Zajímavé je i to, že hodnotový aspekt výkladu situací intervenuje i do výkladu nových definic, které se objevují ve stavech ohrožení - ať již reálného nebo "jen domnělého". K lidskému jednání rovněž patří i snaha ospravedlnit vlastní jednání v nejrůznějších životních situacích. Tvrdíme, že naše jednání bylo "situaci přiměřené" nebo "odpovídající" - přičemž kupodivu zpravidla nejde o adekvátnost jednání vzhledem k situaci, ale k obecně hodnotovému či existenciálnímu rámci, v němž vykládáme a odůvodňujeme (či chcete-li ospravedlňujeme) své vlastní jednání.

Peter L. Berger a Thomas Luckman přišli s termínem "sociální konstrukce reality". Jejich výklad se odvíjel od náhledu na svět okolo, jako na výsledek konstruktivní a hodnotící aktivity lidí, protože lidé tím, že připisují významy věcem, osobám, ale i situacím, neustále tímto způsobem to, co bývá obvykle označováno za "realitu" vytvářejí a reprodukují. Tím se formuje pevný, provázaný, pozoruhodný - a pro mnohé stále ještě šokující výkladový kruh: realita je

---

²⁷ Park se nestal se profesorem před rokem 1923, kdy byl stár 59 let.

²⁷ Giddens 1999: 39

vytvářena pod prizmatem society, ale societa je současně lidským výtvořem; každý jedinec je nakonec výtvořem lidského společenství.

Společnost se neustále obnovuje prostřednictvím socializace jedinců a v tomto procesu si ji navykáme pojímat jako něco samozřejmého a daného, ale také jako soustavu předjímatelných událostí, situací a relativně stabilních významů. Výklad této skutečnosti - a to je důležité - probíhá prostřednictvím jazyka. Řeč je médium, v jehož rámci jsou konstituovány významy tohoto světa, jazyk umožňuje sdílet společná pravidla a interpretace spolu s druhými. V médiu řeči je možné konstituovat realitu všedního života, pořádat fragmenty a události ve smysluplné celky. V jazyce lze navázat vazby mezi lidmi, učinit významným celý svět. Jazyk, umožňuje nejen vytvářet pravidla, vymezit hranice, ale i popsat zatím neuchopitelné, dotýkat se oblastí, kam reálně nemůžeme nikdy vstoupit. Jazyk totiž umožňuje tvořit ideje, typizovat, kategorizovat, vytvářet rastry a tabulky, resp. formovat osobní zkušenost, čímž se svět stává uchopitelný a zvladatelný, neboť se stává předvídatelný.

Beger a Luckman hovořili o tématu legitimizace. Upozornili, že k "udržování sociálního světa" jsou nutné následující procesy: a) *proces socializace* zajišťující kulturní transmissi hodnot, idejí a vzorců jednání z jedné generace na druhou a b) současně dochází k ustanovování konsensu o tom, co je předmětem *sociální kontroly* a jak bude tato kontrola vykonávána, c) *legitimizace* značí takový typ objektivizovaného vědění, které má vyložit a ospravedlnit daný sociální řád. V procesu legitimizace odpovídáme na otázky, proč existují takové, a nikoliv jiné instituce a proč jsou uspořádány určitým způsobem.

Konstruktivisté v principu tvrdí, že jak já, tak společnost jsou konstruovány a dekonstruovány prostřednictvím rétorických aktivit či lépe prostřednictvím jazyka. A tato teze vychází ze skrytého předpokladu, že v principu neexistuje rozdíl mezi světem a textem, svět má textovou podobu a má jedinou možnost: vyjevit se ve svých uchopitelných dimenzích jako text. Nic mimo text nemůže existovat nebo být uchopitelné.

Klasické socializační teorie zdůrazňovaly začleňování jedince do společnosti. Například Émile Durkheim uváděl, že při studiu společnosti je třeba vycházet od kolektivních společenských útvarů jako jsou morálka, právo, náboženství, jazyk či móda, které mají vůči jedinci „utlačivou moc“, protože jej nutí se chovat určitým způsobem. Donucovací síly společnosti určují formy a směr lidského jednání, aniž si jejich vliv lidé příliš uvědomují. Úkolem socializace, upozornil Durkheim, je vlastně učení či vytvoření návyku na to, aby lidé nepociťovali utlačivou moc společnosti jako příliš silovou a omezující.²⁸

---

28 Srv. k tomu např. Píšťalík 1982, 152; Kaščák – disertační práce apod.

Hughes tvrdil, že sociální fakty či kolektivní sociální útvary jsou vnější vůči našemu myšlení a nejsou závislé na tom, v co jako lidské bytosti věříme. Nisbet zdůraznil, že durkheimovské kolektivní reprezentace lze pojímat také jako zvyky, tradice, hodnoty či společně sdílené představy, které utvářejí společenské elementy. Tyto elementy jsou vytvářeny historicky a představují soubor podmínek, v nichž je jedinec socializován i vzděláván.²⁹ Durkheimovský koncept inspiroval i strukturálního funkcionalistu Talcota Parsonse, který socializaci vykládal jako jeden z funkčních procesů utváření a fungování společnosti. V rámci socializace jedinec zvnitřňuje funkční významy a rolová očekávání; její těžiště je položeno do dětství, ale trvá celoživotně. Institucionalizace rolí vede k očekávání vhodného chování jedinců. Toto očekávání umožňuje odhadnout, k jakým následkům povede vybraný způsob jednání v určité situaci. Internalizované role paralelně utvářejí morální standardy, které se díky socializačním procesům stávají trvalou výbavou života lidí, ať již jedinec svým založením těmto standardům odpovídá či nikoliv.

T. Parsons také upozorňoval, že v procesu socializace dochází k osvojování sexuálních rolí, které jsou v současné době označovány spíše jako genderové. To znamená, že existují odlišné způsoby socializace chlapců a dívek. Otec se nakonec v rodině stává díky této diferenciaci představitelem instrumentální nadřazenosti a přebírá na sebe odpovědnost za materiální zabezpečení rodiny. Role matky bývá provázána se zodpovědností za péči o rodinu, s klimatem či emočním zázemím rodinného společenství. Parsons v podstatě popsal středostavovskou americkou úplnou rodinu; od padesátých let dvacátého století ale razil nový termín „nukleární rodina“ pro osamostatnělý mladý manželský pár zakládající vlastní domácnost.

Obecně vzato socializace představuje termín užívaný v celé řadě vědních oborů a v nejširším smyslu slova znamená *formování a růst osobnosti* pod vlivem nejrozmanitějších *vnějších podnětů*, včetně těch lidských činností, které souborně nazýváme *výchovou*. Výraz vnější podněty je hodně obecný obrat, neboť popisuje působení všech věcí, rostlin, zvířat i lidí, které člověka obklopují - a to včetně počasí, krajiny, rodinného a společenského klima, jakož i mnohých náhodných vlivů.

Popálí-li se dítě v okamžiku, kdy si sáhne na horká kamna, je pravděpodobné, že tato bolestná zkušenost jej v budoucnosti povede k vyšší opatrnosti při kontaktu s horkými předměty. Protože dospělejší lidé pokládají většinou³⁰ podobně zraňující poznávání za zbytečné a mají

---

29 Nisbet, Robert A. (1974) *The sociology of Emile Durkheim*. New York: Oxford University Press.

30 Srv.: Rousseau, J. J. (1911) *Emil čili O výchování*. Praha: Dědictví Komenského.

za to, že živelné dětské jednání je možné usměrňovat i méně bolestnou cestou, pokoušejí se mladému jedinci užitečné poznatky vhodným způsobem zprostředkovat.

Proti výrazu socializace, užívaného psychology, sociology, právníky a dalšími společenskými badateli, užívají pedagogové termín užší termín *výchova*, který vyjadřuje *řízené a vědomé* působení rodičů, učitelů a dalších výchovných činitelů. *Socializace* je širším pojmem než *výchova* a obsahuje veškeré vědomé i nevědomé, přírodní a společenské *vlivy, které ovlivňují osobnostní vývoj*. Je také procesem, jehož prostřednictvím se jedinec učí, čemu lidé v okolní kultuře věří a jaké od něj očekávají chování. V průběhu socializace, která představuje proces zespolečenštění člověka, nabývá smysl i osobní identita jedince.

Zpočátku bezmocné dítěte je socializací postupně přeměňováno ve více či méně informovanou bytost a je vedeno k tomu, aby dosáhlo jisté míry kooperace, tj. sounáležitosti a spolupráce s druhými lidmi. V jejím průběhu si jedinec osvojuje hodnoty, normy a dovednosti vytvořené kulturou, do níž se narodil. Nabývá smysl pro to, kým je a kam patří. Vzhledem k důrazu na společenské aspekty lidského života je "socializace" ve vědách o člověku užívána jako termín k popisu cest, kterými se jedinec učí konformitě a osvojuje si veškeré vzorce chování a role ve společnosti. Proces, v němž se učíme chování v souladu se společenskými normami - což je to, co lze označit za osvojení kultury - činí možnou *kulturní transmissi* z jedné generaci na následující. Přenášením hodnot, norem a vzorců jednání je kultura reprodukována v následujícím pokolení. A prostřednictvím socializačních procesů či kulturní transmise si každá společnost zajišťuje nejen kontinuitu, ale vytváří si i podmínky dalšího rozvoje. Pokud se ovšem celý proces nezdaří úspěšně realizovat, může společnost stagnovat nebo utrpět značné ztráty.

Jedním z důležitých výsledků socializace je neopakovatelná osobnost, jejíž stabilní vzorce chování, cítění a činnosti jsou vždy jedinečné a svérázné, což vyjadřuje výraz "individuum". Osobnost obsahuje tři hlavní součásti: *kognitivní komponenty* jako je myšlení, víra, vnímání, paměť a další intelektuální prvky, *emocionální komponenty* jako jsou láska, nenávisť, závist, sympatie, hněv, pýcha a podobné pocity a *komponenty chování* jako jsou dovednosti, kompetence a jiné schopnosti. Nikdo se nenarodí jako velký fyzik, zdatný bankovní podvodník, spisovatel nebo jako obratný štukatér. Lidé se mohou narodit s takovými schopnostmi, že se nestanou žádným z nich. Čím se vskutku stanou, je primárně výsledkem jejich jedinečné zkušenosti a procesů učení.

Sociální interakce probíhá podle toho, jak jedinec odpovídá na otázky norem a hodnot. Lze však podotknout, že obsahy socializace a osobnostní typy, které jsou předmětem obdivu či vysoké prestiže, se liší od jedné společnosti k druhé. Nicméně, pokusy vystihnout nějakým

obecnějším popisem rasový, etnický či "národní charakter" jsou většinou neúspěšné. Nemalým problémem totiž je, že osobnost lze jen velmi obtížně měřit. Jelikož o osobnosti nelze shromáždit přesné údaje, nelze ani dospět k exaktnějšímu srovnání jednotlivých kultur. Další těžkostí je, že představy o tom, co lidé milují a jací jsou, jsou často ovlivněny národnostním cítěním či každodenním klimatem mezinárodních vztahů. V průběhu druhé světové války například Američané viděli Japonce jako kruté a zrádné, ale později, když se stali jejich spojenci, je začali shledávat jako důmyslné a pracovité.

Uvnitř každé society se od sebe lidé vzájemně liší a tyto odlišnosti jsou rovněž výsledky socializace. Rodíme se a žijeme nejen ve společnosti, ale i v jejích specifických částech a jsme ovlivňováni dílčími subkulturami tříd, ras, náboženských skupin, ale i tak specifickými skupinami jako je rodina a okruh přátel. Je obtížné odlišovat nové znalosti a zážitky v těchto společenských entitách, neboť jsou trvale integrovány se staršími zkušenostmi tak, že osobnost a její biografie jsou nakonec vždy jedinečné.

Ačkoliv základy osobnosti jsou položeny a podstatné sociální dovednosti osvojeny již v průběhu dětství a dospívání, socializace pokračuje po celý život. Jedinec se totiž nemusí přizpůsobovat pouze požadavkům rodičů a učitelů, ale i trhu práce a měnícím se nárokům zaměstnavatelů. V průběhu života je člověk vystavován celé řadě výzev. Měl by respektovat měnící se potřeby životních partnerů a přátel, zvykat si na proměny společenského života a kulturního klimatu ve společnosti, ale také zvládat nejrůznější náročné situace a krize.

Značné socializační úsilí je jedinec přinucen vyvinout i při přechodu ze zaměstnání do důchodu, kdy je postaven před výzvu adaptovat se na významnou změnu životního stylu, která zasáhne jak strukturování času každodenního života, ale i otázku smyslu připisovaného vlastnímu žití. Socializace prostě pokračuje v průběhu celého života - v biologické a sociální posloupnosti narození, dětství, dospělosti, raného, ale i pozdního stáří. V každé etapě tohoto celoživotního procesu se lidé setkávají s novými nebo změněnými podmínkami a jsou nuceni se jim přizpůsobovat.

Sociologický výzkum procesů socializace je obvykle aplikován prostřednictvím vzorců široce formulovaných otázek. Mezi nimi zaujímá po dlouhou dobu centrální místo kontroverzní otázka vztahu mezi "přirozeností" a "výchovou", v jejímž rámci je diskutováno, zda vývoj osobnosti ovlivňují více vrozené biologické či naopak sociální faktory včetně výchovy. Dalším velkou oblastí zájmu představuje utváření Self a vlivy společenského prostředí, jakož i formy a způsoby, v nichž různí činitelé socializace ovlivňují vývoj osobnosti. Sociální badatele také zajímají hranice, kterých lze socializací dosáhnout a nejrůznější selhání, jejichž výsledkem je deviantní nebo kriminální chování. V posledních desetiletích stále stoupá i zájem o nápravu

nedostatků v socializaci, prostřednictvím tzv. resocializačních procesů. V oblasti sociologie výchovy bývá pozornost věnován procesu postupného osvojování rolí u dětí a dospívajících, tedy akceptace požadavků společnosti reprezentované především rodiči a učiteli, neboť teprve poté co jedinec zvládne společenskou roli, může být nominován do příslušných pozic či si alespoň toto jmenování může nárokovat.

Přirozenost lidského chování a výchova

Je zřejmé, že lidské bytosti jsou si podobné, ale současně se vždy v něčem liší od ostatních. Výklad podobností a odlišností mezi lidskými bytostmi je klasickým prubířským kamenem sociálních věd. Zatím co psychologové se zaměřují na individuální rozdíly, sociologové se více zabývají původem skupinových odlišností. Součástí spontánně vytvářeného vědění bývá akcent klonící se spíše k živelnému přesvědčení o společném jádru všech lidských bytostí či naopak sklon považovat každého jedince za zcela neopakovatelný a jedinečný exemplář svého druhu. Proč se lidé z různých národů a etnických společenství, členové odlišných sociálních skupin a tříd nebo muži a ženy chovají a uvažují odlišně?

Bouřlivá diskuse o lidské přirozenosti, která se v průběhu desetiletí vždy znovu rozpoutává, zaměstnává vědce již od poloviny devatenáctého století. Na jednu stranu sporu o pojetí lidské přirozenosti se staví ti, kteří argumentují, že *individuální a sociální jednání je výtvorem dědičnosti* čili "od počátku dané přirozenosti". V souladu s tímto názorem jsou jedinci geneticky předurčení a lidská sociální i osobní dramata jsou determinována chromozomálními odchylkami. Na druhou stranu se staví ti, kteří argumentují, že *individuální i sociální jednání jsou převážně výsledky zkušenosti a učení*. V souladu s tímto přesvědčením jsou individua závislá na prostředí a na cestách, které absolvovala, na sociálních scénářích a z velké části na vlastních snahách a usilování. Jako zásadní se v této debatě jeví otázka: do jaké míry je socializace důležitá pro utváření jedince?

Biologický determinismus

Někteří myslitelé 19. století užívali principů biologické evoluce k objasnění odlišností mezi lidmi, vysvětlovali jimi rozdíly v charakteru, ale i v sociální nerovnosti. Sociální darwinisté byli přesvědčeni, že dominantní pozice Evropanů ve světě je výsledkem dlouhodobě probíhající přirozené selekce: Asiaté, Afričané a další lidé se nacházejí na ranějších stádiích evoluce a tedy v biologické podřízenosti. A skutečnost, že v evropských společnostech byli někteří lidé velmi bohatí a prosperovali výrazně lépe než chudí a hladoví ostatních světadílů, jim sloužila jako těžko popíratelný důkaz "přežití přizpůsobivějších".

Jiní sociální badatelé se v téže době zaměřili na studium lidského chování. Jsou-li lidé členy živočišné říše, pak lidské chování, stejně jako zvířecí, musí být řízeno biologickými popudy a instinkty. Války a násilí byly zapříčiněny "agresivními instinkty"; společenské a masové chování mělo původ ve "stádním instinktu"; kapitalismus vyvolával "zištní instinkt"; zájem o domácí práce pocházel z "instinktu hnízdění" atd. Pojem "rozený kriminálník" se právě v této době stal velmi populární.³¹

Problém s výkladem lidského chování na základě instinktů spočíval v tom, že se záhy vymknul badatelům zpod kontroly. L. L. Bernard již v r. 1924³² při výzkumu literatury, zabývající se touto problematikou, konstatoval, že lze nalézt zhruba 10.000 instinktů, popsanych různými badateli. Zajímavé bylo i zjištění, že západní vědci daleko více než myslitelé v jiných kulturách označovali lidské chování za řízené instinkty. Tato situace se stala neudržitelně směšnou a klasické pojetí instinktů v třicátých letech dvacátého století začalo vycházet z módy. Mnoho současných sociálních badatelů již nevidí spor o instinkty jako významný a odmítají se dokonce účastnit diskusí na toto téma.

Připomeňme si tedy pouze to, že základní složkou náhledu na lidskou "přirozenost" byla idea, že převážná část individuálního a sociálního chování je geneticky preformována. Socializace byla považována za proces, který má na jedince menší vliv než "rozinky ve vánočce", kterou sní o svátcích. Tento názor obsahoval i přesvědčení, že pokusy o reformu jedinců nebo společnosti jsou celkem zbytečné.

Enviromentální determinismus

Počátkem dvacátého století se kyvadlo zhouplo na druhou stranu a "výchovné" stanovisko začalo převažovat nad zdůrazňováním vrozených biologických předpokladů. Inspirován ruským fyziologem Ivanem P. Pavlovem a pod vlivem amerických psychologů Johna B. Watsona a B. F. Skinnera, rostoucí počet sociálních vědců dospěl k přesvědčení, že převážná většina lidského chování je produktem učení. V proslulých experimentech se psy Pavlov demonstroval, že každé nadměrné slinění, které se u zvířete objeví, je automatickým reflexem. Ten může být tvarován učením (Pavlovovi psi se například učili slinit podle zvuku metronomu). Při analýze tohoto modelu chování Skinner zjistil, že pokusná zvířata zkoušejí různé variace chování při běhání komplexem bludiště v průběhu procesu podmiňování. Jednoduše řečeno:

---

31 Tento termín se ujal pod vlivem C. Lombrosa. Vedle toho frenologové dokazovali, že individuální sklony ke zločinnosti lze odvodit a dokázat z měření tvaru lebky.

32 Bernard, L. L. (1924) *Instinct*. New York : Holt, Rinehart and Winston.

zvířata opakují chování, které je přivede k odměně (jako je potrava) a přestávají jednat, pokud si přivedí tresty (jako je elektrický šok).

Behaviorální vědci, kteří se sami označili za psychology, argumentovali, že lidské chování je neobyčejně plastické. Dítě je "tabula rasa" či "nepopsaný list", do jehož zkušenosti lze vštípit cokoliv. Čím se člověk stane, to je výsledkem událostí v jeho vývoji; dědičnost není důležitá. V podstatě navázali na přesvědčení Johna Locka, že dítě je nepopsaný list (white paper) a vše, čím se stane, je výsledkem výchovy. Z tohoto pedagogického optimismu vychází teze, že principiálně všemocná jsou socializace a její vědomá a řízená součást - výchova. Klasický popis této pozice pochází od J. B. Watsona:

„Dejte mi tucet skutečně zdravých dětí a můj vlastní specifický svět pro jejich výchovu a já vám zaručuji přijmout každé, které bude zcela náhodně vybrané a vycvičit jej tak, že se stane jakýmkoliv typem odborníka. Mohu si vybrat doktora, právníka, umělce, námořníka a dokonce žebráka či zloděje bez ohledu na jeho talent, sklony, vlohy, nadání a rasu...“³³

V současnosti již mnozí sociální vědci shledávají toto přesvědčení jako beznadějně naivní. Mezi badateli obvykle existuje shoda v názoru, že diskuse o tom, zda má větší vliv dědičnost či výchova, nemá zřetelné rozřešení, poněvadž oba tyto faktory úzce korelují a nelze je od sebe oddělit. Lidé nejsou výtvoři dědičnosti či učení, ale lidský organismus funguje spíše jako komplex interakcí mezi oběma těmito faktory.

Dědičnost má zcela jistě vliv na některé fyzické parametry jako je výška či hmotnost. Na druhé straně například podvýživa může ovlivnit, zda se tyto vlivy reálně projeví. To se nakonec vztahuje k mnoha aspektům osobnosti. Vědci nedokáží nalézt specifické geny, které by tvořily osobnost, ale mají důvodné podezření, že některé rysy jako je inteligence, plachost, či umělecké schopnosti jsou právě dědičností poměrně výrazně ovlivňovány. Avšak metodologické obtíže oddělení dědičnosti od vlivu prostředí jsou obrovské. Dokonce již od narození děti vyhlížejí značně rozdílně: některé jsou aktivní, jiné pasivní, některé popudlivé, jiné radostné. Ale není nutné se domnívat, že tyto charakteristiky jsou vrozené. Mnohé u novorozenců může být ovlivněno prostředím, v němž začali žít v děloze devět měsíců před zrozením. Vývoj zárodku a plodu je spoluurčován takovými prenatálními faktory jako je emocionální kondice matky, její strava a výživná hodnota přijímané potravy, užívání léků, alkoholu či drog, hormonální rovnováha, infekční onemocnění a celkový zdravotní stav. Mimoto, socializace začíná již v prvních hodinách a dnech života dítěte. Mnohé studie poukazují na mimořádnou závažnost

---

33 Watson, J. B. (1925) *Behaviorismus*.

raného kontaktu dítěte s matkou, který vytváří bohatý komplexní proces, v němž každý účastník ovlivňuje druhého. Tímto způsobem se také sjednocují jejich vzájemné vztahy. Lidská osobnost je objektem sociálních vlivů ihned po narození.

Dědičné faktory nejvíce ovlivňují základní potenciál osobnosti. Lidé se učí rozvíjet a ochraňovat své síly v sociálních vzorcích jednání a jejich primární sociální zkušenost je právě tím, co ovlivní, zda budou moci naplnit nebo naopak nechají upadnout vlastní možnosti. Jestliže je s klidným dítětem stále špatně zacházeno, lze z něj vychovat neustále se rozčilujícího dospělého. Bude-li dítě narozené se značnou kapacitou vysoké inteligence opakovaně zanedbáváno a bude podrobena stálému urážení a zesměšňování, může z něj vyrůst i neurotický hlupák. Biologicky mohou vzorce jednání a jejich obrysy, jak významně podněcovat, tak i limitovat celkové možnosti socializované osobnosti, ale to, zda a jak tyto vzorce jednání v životě použije, je vždy do značné míry závislé na prostředí, v němž reálně bude žít. Klíčem k pochopení interakce mezi vrozenými vlivy a vlivy prostředí tvoří proces socializace, v němž se biologické a kulturní faktory setkávají a vzájemně doplňují.

Koncepce socializačních procesů

Jak je bezmocnost závislého lidského mláděte transformována v dospělé sociální herce? Jak magický či významný je proces socializace? Velký vídeňský psycholog Sigmund Freud (1856-1939) pojímal socializaci jako konfrontaci dítěte se společností. Americký sociolog Charles Horton Cooley (1864-1929) a George Herbert Mead (1863 - 1931) nahlíželi socializaci spíše jako spolupráci mezi dítětem a společností. Erik H. Erikson (1902 - 1982) vyložil socializaci jako sled etap, z nichž každá má své typické problémy, které je třeba v průběhu vývoje od dětství až po stáří zvládnout. Následující text srovnává a zdůrazňuje rozdíly v jejich náhledech. Švýcarský psycholog Jean Piaget (1896 - 1980) se nejprve zaměřil na vývoj kognitivních struktur a inteligence, později morálních vlastností dítěte. Právě na jeho teorie morálního vývoje navázal svými výzkumy Lawrence Kohlberg.

Psychosexuální vývoj: Sigmund Freud

Freud se primárně zaměřil na osobnost: na individuální charakteristiky vzorců chování a myšlení. Věřil, že mnohé v lidském chování pochází z nevědomých motivů - z impulsů, žádostí a pocitů, kterých si zdaleka nejsme vědomi. Zastával rovněž přesvědčení, že již dětské zkušenosti vytěsněné do nevědomí, významně ovlivňují utváření osobnosti.

Freudův obraz socializace vyhlížel jako konstantní zápas či bitva - mezi dítětem, které chce být všemocné díky vrozeným sexuálním a agresivním pudům, a rodiči, kteří mu vnucují své

standardy kulturního chování. Řečeno obecně: pojímal socializaci jako poměrně ostrou vnitřní konfrontaci mezi biologickými pudy (reprezentovanými dětskými "živočišnými touhami") a osvojenými požadavky společnosti (reprezentovanou rodiči usilujícími o "zcivilizování" dítěte).

Podle Freuda jsou nezletilé děti smyslné, vyhledávají potěšení z bytí a oddávají se ukájení pudových potřeb. V průběhu dospívání se mění zaměření jejich sexuálních zájmů a psychologická orientace, neboť procházejí pěti stádií psychosexuálního vývoje. V *orálním stádiu* (v prvním roce života) se dítě zaměřuje na uchvacování nebo inkorporaci vnějšího světa do sebe sama. Má zvláštní potěšení z péče a ze sání, chce vše brát do svých úst. V *análním stádiu* (ve druhém roce) se pozornost dítěte přesouvá k udržování jednoty těla a jeho částí. Nyní pociťuje radost při uvolňování nebo kontrole obsahu svých vnitřností. Ve *falickém stádiu* (od tří do pěti let) dítě usiluje o demonstraci své moci nad vnějším světem. Uvědomuje si své genitálie a dochází k rozpoznání rozdílu mezi pohlavími. V tomto stádiu se objevuje oidipovský komplex. Podle mínění psychoanalytiků děti touží ovládnout a přivlastnit si rodiče opačného pohlaví a vytvářejí si silnou rivalitu k partnerovi téhož pohlaví, kterého se snaží zapudit. Pokud tento proces neprobíhá v realitě, odehrává se především v dětské mysli ve formě fantasií, her a bdělého snění. Tím se vytvářejí zárodky budoucí umělecké tvorby. Ve věku šesti až sedmi let dítě vstupuje do *latentní fáze*. Sexuální potřeby dřímají a děti se zabývají především rozvojem dovedností důležitých pro zvládnutí prostředí. V *genitálním stádiu*, které začíná v adolescenci, mladí lidé začínají usilovat o oboustranně uspokojující sexuální vztahy a o zralou lásku.

Obecně platí, že v každém stádiu jsou dětská přání více či méně mařena. Odstavení, toaletní trénink a tlak na dodržování sexuálních norem samozřejmě způsobují frustrace. Psychologický vývoj dítěte závisí na tom, jak dítě a dospívající odstraňují konflikty mezi mocným, vnitřním puzením a stejně vlivnými externími požadavky poslušnosti, které vyplývají ze sociální kontroly. Psychologické mechanismy dětského vývoje utvářené pro vyřešení vývojových konfliktů tvoří významnější nebo méně významnou, ale v zásadě trvalou součást lidské osobnosti a jsou zátěží, s níž se jedinec vyrovnává v průběhu celého života.

Freud nahlížel osobnost jako vrstevnatou strukturu, která má tři vzájemně na sebe působící části, které pojmenoval Id, Ego a Superego. *Id* je reservoár vnitřních, primitivních, asociálních sexuálních a agresivních tužeb, s nimiž se dítě narodí; představuje princip touhy hledající bezprostřední ukojení.

Superego představuje vnitřní reprezentaci sociálních norem a hodnot, zvláště těch, které jsou dítěti předávány rodiči. (Je zhruba ekvivalentem toho, co nazýváme "svědomí".) *Superego* operuje z velké části pocitem viny, ale je také zdrojem hrdosti, chová-li se dítě v souladu s

požadavky významných postav ze svého okolí. Freud byl přesvědčen, že dítě si téměř doslova zvnitřňuje postoje, požadavky a nároky svých rodičů. V průběhu života jedinec slyší hlasy rodičů ve své mysli a ty mu říkají, které správné věci má činit a varuje ho před důsledky nesprávných činů. Superego je zvnitřněný náročný a u mnoha lidí i nepružný a trestající "rodič". Ego je racionální část osobnosti, která se zaměřuje hlavně na vnější svět, usměrňuje impulsy pocházející z Id a proměňuje je ve společensky akceptovatelné aktivity. Tím také Ego ochraňuje osobnost před příliš přepjatým vyžadováním poslušnosti ze strany Superega.

Krátce řečeno: Freud nahlížel socializaci jako dynamický zápas vnitřních mocností v osobnosti. Konflikt je nevyhnutelný a neprobíhá pouze mezi rodiči a dítětem a mezi jedincem a společností, ale naprosto zásadní roli v životě jedince hrají vnitřní konflikty mezi vrstvami Id, Superego a Ego. Biologické popudy a interiorizované společenské příkazy jsou jednou provždy ve vleklé válce, což nepřímo naznačuje, že společnost omezuje lidskou přirozenost a nutí jedince se vzdát části svých potřeb, ale i části své spontaneity.³⁴ V dějinách lidé prostě a jednoduše vyměnili kus štěstí za kus bezpečí.

Eriksonovy etapy osobnostního vývoje

Erik Homburger Erikson, který ve svých spisech přijal mnohé podněty z Freudovy klasické psychoanalýzy, se stal světoznámým sociálním psychologem. Eriksonova koncepce vývoje osobnosti je příkladem neofreudiánského myšlení a předpona "neo" bývá užívána k označení teorií obsahujících větší důraz na učení a sociální vlivy, než obsahovala původně příliš biologizující psychoanalytická konstrukce Freudova.

V *Dětství a společnosti*,³⁵ v Eriksonově hlavní práci o utváření Self, je centrálním tématem koncept *utváření identity*. Počátky konstituce identity popisuje identifikace. *Identifikace* je sociální proces, v němž si jedinec vybírá dospělé jako modely a pokouší se napodobit jejich chování. Identifikace se odehrává v průběhu života, protože osobnost se stále mění, přestože je v základních aspektech zformována již v dětství. Výsledkem tohoto procesu je dosažená individuální "identita", aspekt Já, který si vědomě představuje Self v relaci ke společnosti.

Jádro osobnosti leží v Self, které lze definovat jako individuální a vědomou zkušenost vyznačující se zřetelnou odlišností osobní identity oddělené od ostatních lidí a jejich myšlení. Na rozdíl od zvířat, lidé jsou plně sebevědomé bytosti způsobilé nejen přemýšlet o sobě samých jako o subjektech, ale učinit v myšlení sebe sama i objektem. Dokážeme být "hrdí na sebe sami"

---

34 srovnej k tomu například stať *Nespokojenost v kultuře*. In: FREUD, S. *O člověku a kultuře*. Praha : Odeon 1990.

35 *Childhood and Society* z r. 1963.

nebo se "za sebe stydět"; můžeme "milovat sami sebe", "měnit sebe" nebo "kontrolovat sami sebe" či dokonce "hovořit sami se sebou".

To, co považujeme za vlastní a co je v angličtině označováno jako "Self", má sice značně nejasný koncept, ale životní zkušenosti, které se Self máme, jsou zcela reálné. Většina lidí si dost obstojně dokáže definovat, kým a co je. Při výzkumu Self lze dotazovaným předložit standardní dvacetipoložkový test, v němž každý dotazovaný odpovídá na otázky, co pro něj znamená výraz "Já jsem...". Z odpovědí je většinou zřejmé, že Self spočívá primárně na variaci sociálních rolí, které hraje a na zvláštnosti osobnostních rysů, o nichž věří, že jimi disponuje. Dlouholeté výzkumy též odhalily, že sebepojetí jedinců se mění. Jestliže v polovině minulého století většina dospívajících v západních zemích o sobě samých přemýšlela v terminologii rolového jednání (student, žena, katolík, člen klubu apod.), pak o dvacet let později o sobě vypovídala v terminologii vlastností (šlechtný, přátelský, čestný, tvrdě pracující apod.). Tuto změnu se sice nepodařilo zcela objasnit, ale zdá se, že současná západní mládež upřednostňuje spíše psychické vlastnosti a hodnoty než sociální zařazení. Je pro ni důležitější osobní vývoj včetně sebe-prožitků než dosažený status a role. Ale z čeho pochází smysl pro pojetí Self? Odpověď spočívá v tom, že Self je sociální výtvar, je tvořené a modifikované v průběhu života skrze vzájemné interakce.³⁶

Erikson začlenil Freudovy základní biologické etapy do schématu vývoje osobnosti, které je zaměřeno na specifické krize, typické pro jednotlivá životní stádia. *Eriksonovy etapy vývoje* přitom zachycují veškeré důležité životní změny - od raného dětství po vysoké stáří.

V první fázi "*důvěry versus nedůvěry*", která se odehrává zhruba do jednoho roku, se u dítěte rozhoduje o tom, zda svět bude či nikoliv ochraňující a bezpečné místo. Jelikož dítě je naprosto závislé na druhých, přirozená péče, které se mu dostává, určuje, zda se u něj rozvine smysl pro bezpečí.

V další fázi nazvané "*autonomie versus pochybnosti a stud*", probíhající zhruba od jednoho roku do tří let, se rozvíjí samostatnost a soběstačnost dítěte. To je věk rychlého intelektuálního a fyzického vzrůstu, v němž si jedinec rozvíjí smysl pro kontrolu (částečně získává dohled nad svým vlastním tělem). Osamostatňování je spojeno s riziky neúspěchu a vznikem pocitů pochybnosti a studu. Nabývá-li dítě při počátečních pokusech o autonomii negativní zkušenosti, ztrácí sebedůvěru a je pravděpodobné, že bude preferovat závislost.

---

36 Erikson byl toho mínění, že osobnostní identita je formována v raných dětských zkušenostech, ale proměňuje se v průběhu celého života. Ukazoval například, že bojové zkušenosti mohou vytvořit poškozenou identitu, protože vojáci se často cítí mizerně, když se dostatečně neangažují pro záchranu svých kamarádů. U Freuda válka vytváří mentální nemoci, které jsou vždy v relaci ze zkušenostmi vojáků získanými v raném dětství.

Fáze "*iniciativy versus provinění*" probíhá od čtyř do šesti let a dítě se v ní soustřeďuje na aplikaci kontrolních mechanismů. Toto období se vyznačuje představivostí, vývojem řeči a iniciativami plynoucími ze Self. Objevují se pocity viny nad zamýšlenými a uskutečňovanými cíli. S pocity viny se rozvíjí svědomí, které jedince provází po celý život. Protože rodičovské role se stávají atraktivní, jsou děti motivovány k přijetí norem, kterými se role řídí. Tím je usnadněno sociální učení.

Fáze "*příčinnivosti versus méněcennosti*" probíhá od šesti do dvanácti let. V této fázi si dítě osvojuje hodnoty své vlastní kultury, učí se respektovat formy vzájemných vztahů a řešit úkoly. Obzvláště důležitý je vývoj sebevědomí. Rozvíjejí se procesy učení, schopnost užívat nástroje a aktivity směřující k výkonu. Dítě se snaží něčemu naučit, ale vyžaduje ocenění. Potvrzení úspěchu posiluje jeho sebedůvěru. Zdůrazňovaný neúspěch naopak vyvolává pocity selhání, ztrátu sebevědomí, pocity nedostatečnosti a méněcennosti. Tyto pocity se stávají součástí osobnosti.

Fáze "*identity versus zmatku (konfúze rolí)*" probíhá v údobí adolescence, přibližně od dvanácti do osmnácti let. To je období dramatických fyzických a emocionálních změn. Vyznačuje jej individuální zápas o nalezení vlastního místa ve velké společnosti a formování identity Self. V tomto období se jedinec ptá "kdo jsem", "jaký má můj život smysl", "jak mě vidí ostatní"? V předchozích fázích bylo dítě závislé na názorech a hodnocení jiných osob. V pubertě mládež projevuje tendenci k sebepoznání a je nucena se vyrovnat se svou nehotovou a proměnlivou podobou. Srovnává se s druhými a hledá svou vlastní identitu často i prostřednictvím tzv. skupinové identity. Od vrstevníků očekává podporu sebedůvěry, ochranu před pocity nejistoty v období, kdy má značně labilní a zranitelnou sebeúctu.

Fáze "*intimity versus izolace (rolové difuze)*" začíná od konce adolescence, zhruba od osmnácti let a probíhá až do mladší dospělosti. V tomto stádiu jedinec rozvíjí svůj intimní život, projevuje snahu odevzdat se citovým vztahům, projevit morální sílu a vytrvat v odevzdání i přes oběti a nutné kompromisy. Pro citové vazby je ochoten se vzdát i toho, co pro něj bylo do té doby nejvzácnější; a to vlastní totožnosti. Nebezpečí přináší pocit izolace, který provází sklon vyhýbat se intimním závislostem. V adolescenci projevují mladí lidé touhu mít milovanou osobu pouze pro sebe, což svědčí o nejistotě v poměru k druhým osobám, které navíc hrozí ztrátou identity. Opakované nezdary v navazování důvěrných kontaktů posilují nejistotu a pocity méněcennosti. Lze je ovšem kompenzovat sportovními výkony, agresivním sebeprosazováním či autoerotikou. Neúspěch může také vést k útěku z aktivního prosazování k pasivní rezistenci.

Fáze "*rozplozování versus vstřebávání Self*" patří ke střednímu věku. V tomto období se více než na vlastní zájmy, jedinec soustřeďuje na budoucí generaci a na celou společnost. Erikson tento proces označil výrazem "generativity", který znamená rozplozování či rozmnožování. Dítě vyžaduje, aby o ně někdo pečoval, zatím co dospělý chce, aby někdo potřeboval jeho. Podle Eriksona pocit generativity může být naplněn více způsoby, například rozvíjením tvořivé činnosti. Jiní prožívají naopak ochuzení a stagnaci. Někteří se začínají zabývat sami sebou. Příčiny lze hledat až v raném dětství, v narcistní sebelásce, v sebeutváření osoby na základě velmi pracného vlastního úsilí, ale i v nedostatku sebedůvěry.

Fáze "*integrity "já" versus zoufalství*" probíhá v nejvyšším věku. Toto stádium vyznačuje uvažování o dovednostech ve stáří. Integrita je výsledkem satisfakce, pokud je jedinec vyzrálý nebo dosáhl úspěchu v průběhu svého života. Jedinec dosahuje integrity, pokud přijme běh svého života jako něco, co se muselo odehrát tak, jak se událo a nemohlo proběhnout jinak. Integrita či dosažená životní moudrost se objevuje (jak před Eriksonem uvedl již C. G. Jung) ve všech možných kulturách. Je výsledkem celého dřívějšího života jedince a představuje jeho smysluplné završení. Ti, co na sebe vzali péči o věci a lidi, přizpůsobili se triumfům i zklamání, stali se tvůrci nových věcí a idejí, mohou pomalu vydávat plody předchozích stádií. Nedostatek integrace vyvolává strach ze smrti. Jedinečný běh života není přijímán a zoufalství je vyvoláváno pocitem, že jedinec již nemá dostatek času začít znovu a vyzkoušet jiný život. Důvěra nových generací ve svět souvisí s integritou ve stáří, neboť zdravé děti se nemusí bát života, pokud jejich předkové měli dostatek integrity a nemuseli se bát smrti.

Vynořující se Self: Ch. H. Cooley a G. H. Mead

Charles Horton Cooley a George Herbert Mead se soustředili na proces vynořování já (Self) pojatého jako růst individuality, identity či sebepojetí a směřující k zodpovězení otázky: kdo jsem? Podle těchto myslitelů je sociální interakce energizující a dynamizující síla.

V proslulém spisu *Lidská přirozenost a sociální řád*³⁷ Cooley uváděl, že Self lze definovat jako rozvíjející se skrze sociální interakce. Náš obraz sebe sama je především reflexí toho, jak na nás druzí lidé reagují. Podle Cooleyho terminologie se takto utváří "zrcadlové já" (a looking-glass self).³⁸ Toto zrcadlové já závisí na třech momentech: jak si představujeme, že druzí vidí nás; jak si představujeme, že soudí o tom, co vidí; a jak my pociťujeme jejich reakce a jak je prožíváme. Naše pocity a prožitky z reakcí druhých Cooley označil výrazem "sebeprožívání"

---

37 spis *Human Nature and Social Order* vyšel v r. 1902

38 Cooley údajně převzal obraz ze Shakespeara: "*Each to each a looking glass/ Reflects the other that does pass*", ale zatím se ani s pomocí shakespearovského překladatele prof. Hilského toto tvrzení nepodařilo ověřit.

(selffeeling).³⁹ Záleží tedy na tom, jak vnímáme naše reflexe a zda sami sebe pojmáme jako atraktivní či nezajímavé, bystré či loudavé, ohleduplné či sobecké.

Cooley rovněž zdůrazňoval důležitost řeči ve vývoji Já. Z velké části právě prostřednictvím řeči dítě přemýšlí o sobě samém jako o vydělené a jednotné bytosti, která se postupně stává objektem v sociálním světě. (Děti o sobě často hovoří ve třetí osobě: "Katka dneska moc zlobila". A to daleko dříve, než použijí zájmeno první osoby: "Já jsem dnes moc zlobila"). Cooley tvrdil, že primární skupina, jakou je rodina (charakterizována jako "intimní spojení tváří v tvář" a "vzájemnou identifikací") má značný vliv na náš smysl pro sebe sama či na vývoj sebepojetí, ale i na výběr těch mínění, která jsou pro nás směrodatná.

Cooley nikdy nebyl ochoten uvěřit, že Já (self) je utvořené jednou a provždy již v dětství. V průběhu života neustále pokračujeme v kontrole našich vnějších projevů a vzhledu, hledáme ve vnějším světě nové výrazy a revidujeme své pocity prostřednictvím reakcí druhých. Například: když bude na střední škole student označován spolužáky jako "ten mozek", v situaci, kdy současně nebudou připisovat valnou hodnotu školské docházce, mohou mu spolužáci pomoci nalézt v sobě to, co si sám přeje objevit či potvrdit. Krátce řečeno: Cooley zůstal přesvědčen, že ve školách a ve světě práce se sebepojetí jedince neustále mění.

V knize *Mysl, Já a společnost*⁴⁰ Goerge Herbert Mead rozpracoval Cooleho ideje a vytvořil teoretický koncept, v němž popsal jak se Self postupně utváří. Self pojal jako produkt symbolické interakce. Symbolická komunikace probíhá v úsměvech či v zamračení, v objetích či v pohlavcích - a především v řeči. Mead předpokládal, že utváření já začíná v preverbálním stádiu vývoje a akceleruje, když se dítě učí mluvit.

Při pozorování dětského chování, Mead identifikoval dvě vývojové fáze vynořování Self: *hraní* (play stage) a *hry* (game stage). Důraz v Meadově scénáři vývoje byl položen na sociální kooperaci. V rané fázi *hravého stádia* dítě předstírá konání jiných lidí jako jsou máma, táta, řidič autobusu, hudební hvězda, princezna apod. Napodobuje jejich řeč a činnosti, odesílá fiktivní dopisy, točí neviditelným volantem, trhá imaginární květiny, obléká se do záclon apod. Při předvádění druhých osob dítě získává zástupné zkušenosti náhledu na hraní rolí z rozličných perspektiv.

V pozdější části *hravé fáze* děti začínají aktivně realizovat vnější vztahy. Takto si jednu minutu dítě hraje na svého bratra a v další minutě vystupuje jako matka plísňící právě zahraničního sourozence. To, co dítě přitom dělá, je "zaujímaní rolí druhých", když vrhá sebe sama do šatů

---

39 1902, s. 184

40 redigovaný záznam přednášek pod názvem *Mind, Self, and Society* byl vydán z pozůstalosti Meadovými posluchači v r. 1934 v Chicagu

a do ztělesnění jiných osob. V tomto konání se učí se na sebe sama dívat právě očima těchto osob.

Ve věku od sedmi do devíti let jsou děti schopné přijmout a zahrát role druhých ve své představivosti. Sami sebe nahlízejí jako objekt stejně tak dobře jako subjekt, jsou schopny přemýšlet o sobě samých. To funguje jen tehdy, pokud děti dokáží nahlédnout, že druzí mají odlišné potřeby a úmysly, záliby a nelásky. Pak se u nich rozvíjí smysl pro sebepojetí, které je zřetelně odlišné od jiných osob. Mnohé z jejich zkušeností z hravé fáze pocházejí z kontaktů a z her na významné osoby z okolí.

Sociální Já (Me) se formuje tím, že se dítě stává pro sebe sama společenským objektem. Právě to, že dítě sama sebe nahlíží ve třetí osobě a chová se tak k sobě jako k druhému, vstupuje do jednání, které Mead označil jako *hraní rolí*. V jednání, v němž hrajeme role, konáme dle očekávání druhých. Přesněji řečeno: *jednáme podle toho, co si představujeme, že od nás druzí očekávají v našem jednání*.

Ve *fázi her* děti nehrají pouze role, ale aktuálně participují na recipročních vztazích s druhými. Mead používal k ilustraci výkladu baseball. Při hraní baseballu dítě musí být schopno nahlížet hru nejen z vlastní perspektivy protihráče, ale také z pohledu dalších hráčů. Je nuceno anticipovat, kam půjde výpad spoluhráče a kam protihráče - a co od nich může čekat. Je nuceno porozumět pravidlům hry. Hra na baseball je proto více než pouhá metafora. Pro dítě trávící mnoho času v organizovaných hrách a z velké části právě prostřednictvím těchto her, dochází k pochopení sebe sama jako součásti uspořádané struktury, která utváří role a je ovládána obecnými pravidly. Když si děti uvědomují tuto vnější strukturu, vytvářejí si analogicky i vnitřní strukturu vědění ve formě "zobecnělého druhého" (a generalized other) a obraz této struktury, norem a hodnot společnosti jako celku. Integrální součástí Self, která byla označena jako "zobecnělý druhý", řídí chování pomocí sociálně akceptovatelných příkazů.

Ačkoliv Mead byl přesvědčen, že Self je výtvorem sociálních interakcí, neviděl jedince jako sociálního robota, bezmyšlenkovitě se podřizujícího společenským pravidlům. Mead rozlišoval mezi "sociálním Já" (the me), které je složené z internalizovaných norem a hodnot a je vždy dbalé sociální reflexe a "vlastním Já" (the I). "I" je impulsivní, kreativní a egocentrická část Self. A dětské reakce zřetelně ilustrují souboj mezi "vlastním Já" (I) a "sociálním Já" (Me). Matka, kterou rozčílí synovo nevhodné jednání, říká, aby šel do svého pokoje a zůstal v něm až do večere. Chlapec začne protestovat, ale pak provede kontrolní bilanci svého jednání a vykoná to, o co jej matka žádá. Můžeme si snadno představit jeho usuzování: "Ona se na *mne* bude zlobit, pakliže se *já* budu vzpouzet uposlechnout její příkazy."

Spontánním úmyslem "I" je protestovat, ale "Me" je soustředěno na reflexi toho, co se odehrává v matčiných očích a chce jí vyhovět. Nicméně socializované "Me" ne vždy zvítězí. Mead připisoval dvě odchylky - antisociální chování a tvořivost - nesocializovanému Já.

Meadovu teorii můžeme srovnat s Freudovou. Mezi pojetím "vlastního Já" (I) a Id; "sociálním já" (Me) a Egem a Superegem existuje důležitý rozdíl. Zatím co Freud pojnal Id a Superego jako oponenty uvržené a uzavřené do celoživotního nekončícího sporu, Mead viděl odlišná Já, tj. "I" a "Me" jako spolupracující. Pro Freuda měl proces vrůstání do civilizace čili socializace za následek vytváření nespokojenců s represivními⁴¹ aspekty kultury, která potlačováním a normováním chování vždy směřuje proti realizaci přirozených přání jedince. Pro Meada vztahy mezi jedincem a společností byly pojaty spíše jako kooperativní a nikoliv zásadně konfliktní. Funkcí socializace není utlouci a potlačit mocné protispolečenské impulsy, ale vytvořit instrukce chování, bez nichž by byl vývoj osobnosti významně omezený a ochuzený. Ačkoliv Freud nahlížel osobnost jako více či méně vytvořenu v dětství, Cooley i Mead pojímali Self jako kontinuálně se měnící a odpovídající tak na neustálé životní a společenské proměny.

Značné rozdíly v náhledu na lidskou přirozenost byly možná způsobeny i odlišnou klientelou. Zatím co Freudovými pacienty byli vídeňští měšťáci prožívající po přelomu století rozklad monarchie a pád její prestiže, což v nich vyvolávalo mnohé preapokalyptické pocity, Cooley i Mead kolem sebe viděli sebevědomé občany země, která projevovala značné úsilí překonat stupňováním vnitřní dynamiky problémy brzdící její vzestup. Na první pohled bijící rozdíly v teorii se stanou snadněji pochopitelné, když si představíme značně odlišné společenské okolí a ideové klima, v němž působili středoevropský a američtí myslitelé.

Symbolický interakcionismus se ovšem zrodil z opozice proti tehdy vládnoucímu a silně zjednodušujícími behaviorálnímu pojetí vzájemného bezprostředního ovlivňování. Lidské jednání není pouze reakcí na chování druhých lidí, tak jako reagují na podněty zvířata v experimentální situaci, ale uplatňuje se v něm zprostředkující úloha symbolů. Užívání symbolů umožňuje novou lidskou úroveň prožívání druhého, neboť vnější podněty jsou vždy interpretovány. Současně s tím se v průběhu interakcí vytváří u jedinců sebepojetí, neboť jedinec nekomunikuje pouze s druhými, ale i sám se sebou. Symboličtí interakcionisté zdůrazňovali, že tato komunikace se sebou samým se odehrává "z perspektivy druhého", resp.

---

41 Represivní pojetí kultury u Freuda domýšlel a rozpracoval do důsledků především Herbert Marcuse v knize *Jednorozměrný člověk*, která inspirovala v západních zemích studentské protestní hnutí v r. 1968.

"zobecnělých druhých" tak, jak jsme si o jejich očekávání vytvořili představu na základě vzájemných styků a komunikace.

Sociální svět jedince není něčím předem daným a postupně odhalovaným, ale neustále se znovu a znovu konstituuje v množství zcela konkrétních sociálních interakcí. Mead sám pojímal svět jako trvale vznikající a utvářející se v procesu vzájemných interpersonálních interakcí. To znamená, že v každé konkrétní interakci vznikají, konstituují se a reprodukují základní gnoseologické a ontologické struktury. Formování sociální zkušenosti jedince má proto zásadní význam pro porozumění samotné podstatě lidské zkušenosti vůbec.

Již první gesta dítěte představují podněty, na které reagují ostatní účastníci vzájemného jednání. Tato reakce není bezprostřední, neboť je již zprostředkována významem. Jedinec si záhy uvědomuje, co sděluje. Ale i ten, kdo reaguje, by měl být schopen interpretovat významy vlastních gest. Právě díky symbolům, které mají celou řadu významů, lze "přijmout roli" či předjímat očekávání druhých lidí - a podle toho regulovat vlastní chování. Schopnost gest vytvářet tutéž reakci v "Já" i v druhém účastníku komunikace zaručuje obecný intersubjektivní obsah, který je nezbytný pro jazykovou komunikaci.

Symboly, které mají význam, jsou utvářeny již v dyadických interakcích. Ale v průběhu mnoha interakcí s řadou různých lidí jedinec bere v úvahu a postupně zobecňuje požadavky celých od sebe vzájemně odlišných skupin, vytváří si obecnější koncept role odvozený z pohledu "zobecnělého druhého". Mead napsal:

„Skutečná univerzálnost a neosobnost myšlení a rozumu, je výsledkem toho, že individuum přijalo postoje druhých ve vztahu k sobě a následné krystalizace všech těchto postojů v jediný postoj nebo hledisko, jež lze nazvat postojem "zobecnělého druhého".“⁴²

V časech vypjatého individualismu a vlády extrémního behaviorismu watsonovského ražení, Mead přišel s revolučním pojetím sociální dimenze lidského "Já" a ukázal, že jedince nelze redukovat na stroji podobný psychologický mechanismus řízený souborem jednoduchých instinktů či reflexivních reakcí. Já nemůže existovat bez druhých, neboť se teprve krok za krokem postupně vynořuje z množství vzájemných interakcí a ze symbolické komunikace.

Teprve v průběhu celé řady následujících desetiletí si sociální badatelé začali uvědomovat epochálnost Meadova obratu, který převrátil tradiční pojetí vztahu mezi jedincem a společenstvím. Prvotní není Já navazující a rozvíjející vztahy k druhým, ale původní je společenství, které je organizované tím způsobem, že se jedinečná autonomie či sebepojetí Já může uskutečnit. Původní je lidské společenství neustále obnovované a rozvíjející se na

---

42 Mead, G. H. (1936) *Mind, Self, and Society*. Chicago, s. 90.

komunikativní bázi, kde do hry vstupují otázky znaků, symbolů, komunikace a logiky. Jedinečná gesta mají symbolické významy, které jsou současně univerzální povahy, čímž zakládají možnost vytváření obecného a univerzálního světa, kterým disponuje lidské společenství.

Prostřednictvím jazyka se jedinec může začlenit do kooperativních aktivit, předjímat i postoje jiných lidí. Proto je jazyk nejen nezbytnou součástí sociálního jednání, ale i principem společenského uspořádání, umožňujícího i kontrolu nad organizováním činností.

Bytí jedince není principiálně možné bez jazyka. Symbolizace umožňuje konstituci předmětů. Ty nemohou existovat jinak než v systému sociálních vztahů. Proto jazyk není jen nástrojem symbolizace situací či objektů, ale umožňuje i jejich existenci. Je to totiž samotný jazyk, jehož prostřednictvím jsou situace nebo objekty opakovaně utvářeny a rozpoznávány.

I sebe-identifikace či vytváření sebe-identity jsou vázány na užívání jazyka a jsou možné až s osvojením řeči. Společenství či sociální skupina, v níž je jedinci udělována sociální identita, byla vyložena pomocí pojmu "zobecnělého druhého". A koncept zobecnělého druhého byl vyložen z představy očekávání praktického komunikativního jednání. Právě na příkladech herních a hrových situací Mead ukazoval etapy socializace spojené s přijetím rolí. Akceptace rolí je však vždy založena na schopnosti anticipovat očekávání "zobecnělých druhých". Tím zůstala v koncepci symbolického interakcionismu zachována cesta k zakomponování i potřebné míry svobody, která má v sociální činnosti těžiště v individualitě. Svoboda není prostřednictvím empirického výzkumu vykazatelná. Ale v obecné rovině platí, že v souvislosti s prosazováním konceptu "očekávání" je nutné vždy zvažovat i možnost jisté "nepředvídatelnosti" lidského jednání.

Od kognitivního k morálnímu vývoji dítěte: J. Piaget a L. Kohlberg

Mnoho badatelů uvažovalo nad vývojem vědomí u dítěte. Co znamená pro jedince sociální svět? Jaké formy vědomí si vytváří sebevědomá, myslící bytost? Značný vliv na sociální badatele hledající odpovědi na tyto otázky měl švýcarský psycholog Jean Piaget.

J. Piaget vedle S. Freuda představuje jednoho z nejdůležitějších a nejoriginálnějších badatelů a autorů pojednání o dětském vývoji. Již v roce 1920 se soustředil na to, jak dítě rozumí svému prostředí, jak vidí svět a jak rozvíjí svou osobní filosofii. Jeho objevy v oblasti myšlenkových procesů jsou zcela unikátní a byly založeny na používání jedinečných výzkumných metod.

Piaget strávil dlouhé hodiny s malým počtem dětí a vedl s nimi jednoduchou konverzaci. Otevřené debaty zasvětil otázce, jak dítě aktuálně myslí. V této fázi Piaget vyvinul způsob záznamu pro myšlenky, které jsou značně cizí dospělé mysli. Například: dítě připisuje neživým

objektům lidské motivy a má tendenci nahlížet vše jako existující pro lidské účely. To, podle Piageta, logicky zdůvodňuje a objasňuje dětskou nekonečnou a neustále opakovanou sérii otázek "proč" jsou předměty takové jaké jsou: "Strýčku, proč je moře slané?" "Proč je tráva zelená?" apod. Tyto otázky se již téměř neobjevují u dospělých, neboť pro ně by musely být vyloženy vědecky. V počáteční fázi výzkumu Piaget popsal egocentrismus dětského myšlenkového světa, který se vyznačuje tendencí k vynalézání slov a dítě přitom zkouší dospěle ve svém okolí, jak jeho slovům rozumějí.

Další fáze výzkumů, které Piageta zaměstnávaly od čtyřicátých let, byla zaměřena na přirozenost dětské inteligence. Již raná pozorování jej přesvědčila, že děti nejsou do určitého věku duševně schopné převzít role. Piaget se tedy snažil porozumět tomu, jak se kognitivní schopnosti u člověka rozvíjejí. V této fázi vyvinul řadu důmyslných testů mentálních procesů, které též aplikoval na svých vlastních dětech. Po stovkách mnohokrát opakovaných experimentů, byl schopen zobecňovat své nálezy o stádiích, v nichž přibližně popsal intelektuální vývoj normálního dítěte.

Piagetovy stupně kognitivního vývoje začínaly u *sensomotorického stádia*. Od narození do dvou let se dítě orientuje ve světě prostřednictvím svých smyslů. V tomto čase si rozvíjí kapacitu pro formování mentální představivosti týkající se fyzikálních objektů.

V *předoperačním stádiu*, které probíhá přibližně od dvou do sedmi let, se dítě spřátelí se symboly. Učí se jazyku a na konci tohoto stádia dokáže rozlišovat mezi symboly (například "svět") a tím, co reprezentují.

V *konkrétním operačním stádiu* mezi sedmým a jedenáctým rokem se rozvíjí kapacita k provádění mentálních operací. Vyvíjí se logické myšlení a dítě je schopné pochopit klasifikační systémy.

Ve stádiu *formálních operací*, probíhající zhruba od jedenácti do patnácti let, jedinec rozšiřuje kapacitu svého myšlení. Je schopen uvažovat abstraktně o poznacích, týkajících se fyzikálního světa a vynášet vlastní úsudky o obecných soudech.

V poslední fázi svých výzkumů, počínající v r. 1940 a končící v roce 1980, se Piaget zabýval pohnutkami dětského morálního vývoje. Zabýval se tím, jakým způsobem dítě interpretuje hraní a hry a jak usuzuje o důsledcích svého jednání. Ve Spojených Státech tuto linii výzkumu rozvinul Lawrence Kohlberg, který zahrnul Piagetovy výzkumy do svého konceptu dětských stádií morálního vývoje. Zčásti vyšel i z inspirace francouzským průkopníkem testů inteligence Alfrédem Binetem.

Kohlbergova teorie morálního vývoje zdůrazňuje kognitivní aspekty mravního jednání. Při výzkumu padesáti sedmi dětí z Chicaga, který začal v r. 1957 a pokračoval až do jejich mladší

adolescence, Kohlberg předkládal dětem příběhy s etickými dilematy jak je vystihuje např. stručný obsah následujícího:

Manžel říká, že jeho žena vyžaduje speciální druh léků, protože má těžkou rakovinu. Medikace je extrémně drahá a manžel může pořídit pouze polovinu potřebných léčiv. Když prosí vynálezce léků, aby snížil cenu, zadržuje svou agresivitu, protože vynálezce získal mnoho peněz za svůj objev. Manžel zvažuje možnost krádeže léku a vlastní dítě se ho ptá, zda by kradl, aby zachránil svou ženu (Kohlberg and Giligan, 1971).⁴³

Při studiu dětí různého věku a jejich odpovědí na takováto dilemata Kohlberg rozvinul teorii morálního vývoje existujícího v šesti stádiích, které lze shrnout do tří hlavních kategorií: V *předkonvenční úrovni morálky* je chování formováno prostým zpevněním. Dobro a zlo jsou posuzovány dle vnějších důsledků, nikoliv podle etického kodexu. *Orientace na trest* vede dítě k jednání podle odměn a vyhýbání se všemu, co je považováno za špatné. Důležitý je výsledek jednání, nikoliv úmysl. Protož dítě rozvíjí se, chová se příděším podléh; morálka je tzv. situačně vázaná. *Orientace na odměnu* vede k naivnímu instrumentálnímu hédonismu. Výrazná je snaha vyhýbat se trestům za jednání, formuje se cit pro spravedlnost a rovnostářství. Dítě například vyžaduje tutěž pomoc, jaká se dostává jeho sourozencům, a to i v případě, že ji vlastně nepotřebuje. Objevují se zárodky recipročního pojetí: co uděláš ty pro mne, já udělám pro tebe. V *konvenční úrovni morálky* se dítě zabývá *normováním ve vztažných skupinách* jako je rodina, přátelé, spolužáci apod. a orientuje se na to, aby bylo považováno za hodné dítě. Za správné je považováno to, co za ně označují druzí. Dítě zvažuje potřeby a požadavky dýchých osob; lze se setkat s identifikací zájmů druhých osob a schopnost porozumět perspektivě třetích osob. Při *orientaci na řád a zákon* se lidé cítí jako podřízení zákonům a svým závazkům. Jedinec se cítí odpovědný za neplnění požadavků zákona, jehož působení je výraznější než touha porušit jej k vůli nějaké osobě nebo možným výhodám. V *postkonvenčním stádiu morálky* jedinec prochází kontroverzemi mezi zákony platnými ve společnosti a právy stojícími nad zákony, což vyjadřuje slogan: „zákony byly udělány pro člověka, nikoliv člověk pro zákony“. Zákony mají chránit práva člověka. Nastane-li však specifická situace, je vhodné zákony změnit nebo zvolit jejich nový výklad. Lze hledat i nová řešení zdánlivě patové situace. Kohlberg byl v době tvorby své koncepce přesvědčen, že do tohoto pátého stádia, kdy jedinec uvažuje o orientaci na společenskou smlouvou, dospěje zhruba asi 15% všech lidí v minimálním věku 25 let. Většina psychologů dnes soudí, že vyšší stádia dosahuje více lidí a v nižším věku. Posledním šestým stádiem je dosažení tzv. *univerzální*

---

43 V textu je ve zkrácené verzi uvedeno tzv. Heinzovo dilema.

etiky, kdy je jedinec zaměřen na otázky svědomí nebo etických ideálů. Jedinec tak může dospět až k přesvědčení, že každý má právo na život, svobodu a spravedlnost. K tomu se druzí vědomí, že hodnota jediného života je důležitější než názor většiny.

Kohlbergova teorie se stala předmětem značné kritiky, neboť mu bylo vyčítáno, že nevyložil kulturní odlišnosti a rozdíly v morálním vývoji u mužů a u žen. Feministka Carroll Gilliganová tvrdila, že Kohlbergova stádia byla konstruována na základě rozhovorů s muži. Ženy podle ní zpravidla dosahují „nižších“ výsledků (v původní verzi uvedla většinou stádium 3 tam, kde muži dosahovali stádium 4). Ženy však nejsou méně morální, ale kladou větší důraz na sociální aspekty situací. Více než starost o fungování pravidel setkáváme se u nich se soucitným zájmem. Další významný představitel teorie morálního vývoje R. L. Selman vzal do úvahy sociální perspektivy. Nezbytným předpokladem vysoké morální úrovně je rozvoj schopnosti nahlédnout situaci z hlediska druhého člověka, třetího nezaujatého pozorovatele, z hlediska vyššího soudce nebo dokonce společnosti jako celku.

Studie o vlivu různých druhů prostředí

Urie Bronfenbrenner⁴⁴, který se věnoval významnému výzkumu vlivu prostředí na socializaci, si kladl otázku, do jaké míry jsou podmínky prostředí důležité pro vývoj probíhající v raném dětství? Když shrnul závěry mnoha studií zabývajících se touto problematikou, vytvořil dvě základní proposice: 1) V průběhu normálního vývoje dítě potřebuje trvalý, iracionální zájem jednoho nebo více pečujících dospělých, kteří se budou věnovat společným aktivitám s dítětem, 2) Aby se jeden nebo více dospělých mohli věnovat péči a vzájemným aktivitám s dítětem, potřebují veřejnou ochranu, která je důležitá k tomu, aby bylo možné vytvořit příležitosti, zdroje, stavy podpory, příklady, a především uvolnit čas pro rodičovství, tj. čas, který je primárně tráven s rodiči, ale také s druhými dospělými ovlivňujícími vývoj dítěte uvnitř i vně domova.

Bronfenbrennerova první proposice klade důraz na vnitřní prostředí domova. Podtrhuje-li "iracionální prostředí" dospělých, pak má na mysli lásku. Ten, kdo má vliv na socializační procesy, objasňuje autor, musí být "bláznivý jako děčko". Tento závěr odvodil z mnoha studií o emocionální deprivaci dětí.

---

⁴⁴Bronfenbrenner, U. (1970) *Two Worlds of Childhood*. New York : Russel Sage Foundation. O pojmu "mikroprostředí" se zmiňoval i Emöke, B. (1973) *Rodinná socializácia a poruchy osobnosti*. Bratislava: SPN, s. 11.

U. Bronfenbrenner je znám jako tvůrce ekologické systémové teorie někdy také označované jako bioekologická systémová teorie.⁴⁵ Podle ní lze dětskému vývoji nejlépe porozumět na základě studia vlivů okolí. Vlivy okolí podmiňující změny osobnosti lze rozdělit na vlivy *mikroprostředí* (microsystem), *mezoprostředí* (mesosystem), *exoprostředí* (exosystem), *makroprostředí* (macrosystem) a *čas* (chronosystem).

Mikroprostředí zahrnuje nejen rodinu, ale i přátele, příbuzenstvo a obyvatelé dané městské čtvrti, kteří vytvářejí konkrétní výchovné okolí, v němž se odehrávají řádné a časté kontakty s dítětem.⁴⁶ Pojem "mikroprostředí" je v principu konstrukt, který vyjadřuje, že společenské vlivy jsou vždy zprostředkovány okruhem zcela konkrétních osob v malých společenstvích, a ty vytvářejí systém, v němž se odehrává socializace jedince.

Mikroprostředí je pracovním pojmem, který nelze zcela přesně definovat. Označuje sociální pole, v němž jedinec vyrůstá a utvářejí se v něm především mezilidské vztahy, které se vyznačují úzkou a bezprostřední vzájemností kontaktů mezi jedinci. Tyto vztahy bývají naplněny citovostí a afektivitou, vzájemné kontakty nejsou neutrální ani lhostejné. Mikroprostředí má v rané socializaci značný vliv na pojetí hodnot, motivaci, životní cíle a aspirace jedince, vybavuje jej i řadou habituálních návyků, které mu umožňují snadnou orientaci a životní pohyb v analogických společenstvích tomu, v němž byl vychován.

Mezoprostředí obsahuje popis vztahů mezi dvěma nebo více mikroprostředími, na nichž participuje každý jedinec, například zkušenost s rodinou (základním mikroprostředím) a školou (dalším mikroprostředím). Střídání různých mikroprostředí umožňuje jedinci vyrovnávat se s odlišnými druhy požadavků, zvyká si na změny prostředí a situací, v nichž je nucen se naučit orientovat, pohybovat a žít. V dospívání jsou to například cyklické nároky rodiny, školského zařízení, ale i neformálních part či sdružení, jejichž střídání a postupné rozšiřování vede k pružnější adaptaci na střídání životních kontextů.

Sociální vzorce, které ovlivňují dítě, jej nepřímo zasahují a jsou označovány jako *exoprostředí*. *Exoprostředí* obsahuje například každodenní reference o rodičovském zaměstnání, popisy sociální sítě do nichž je rodin zapojena, analýzy rozhlasových nebo televizních zprav, kritika vlády či společenských organizací. Neformální rozhovory dítěte či dospívajícího s rodiči, kde jsou konfrontováni s řadou soudů o věcech, které vytvářejí obraz o okolním světě, formuje hodnotový svět a klima rodiny. *Makroprostředí* ovlivňuje postoje přesvědčení a ideologii dětské

---

45 Bronfenbrenner, U., & Morris, P. A. (2006). The bioecological model of human development. In W. Damon & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology* (Vol. 1, pp. 793-828). New York: John Wiley & Sons.

46 Mnohé skupiny badatelů upozornily na vlivy mikroprostředí na vývoj dítěte. Například Michael Lewis a Cendis Feiring popsali 117 rodin ve studii "Některé americké rodiny při jídle", v níž se lze dočíst, že typické tříleté dítě řádně interaguje se skupinou příbuzných.

kultury, tj. kulturní hodnoty o něž se výchova dítěte opírá. *Časem* je míněna epocha či dobové poměry, v nichž jedinec vyrůstá.⁴⁷

Model předložený Bronfenbrennerem vyjadřuje, že vývoj dítěte je výsledkem interakcí mezi rodinou, školou, komunitou a společností v daném čase. V modelu je vedle konkrétních vlivů zdůrazněno, že historické místo a čas jsou důležitými determinantami vývoje lidského života.

Činitelé socializace

Činitele socializace tvoří jednotlivci, skupiny nebo organizace, které ovlivňují chování jedince a utváření smyslu pro to, co považuje za bytostně vlastní - smysl pro Self. Nejdůležitější etapy socializace probíhají vždy v malých skupinách, v nichž se lidé setkávají „tváří v tvář“ a tato malá lidská společenství jedinci zprostředkovávají univerzální vzorce, pravidla a zvyky jak v myšlení a v představách, tak v jednání. Tito činitelé mají nejvýraznější vliv na to, jak se člověk vyvíjí prostřednictvím odměn a trestů a při osvojování sociálních vzorců a rolí, které mohou i zcela jednoduše sloužit jako modely lidského jednání.

Když dítě roste, vyřazuje či potlačuje obsahy, které tvořily zkušenost s rodiči, s paní k dětem či s vrstevníky a je ovlivňováno vzory, s nimiž se setkává v každodenním životě, v televizních programech a v knihách. Počet a důležitost sociálních vztahů mimo rodinu prudce vzrůstá v průběhu pozdního dětství a adolescence. Výraz "zrcadlové já" v sobě zahrnuje celý rejstřík významných druhých - lidí, kteří hodnotí individuum jako hodné úcty.

Dalšího významného činitele socializace označuje termín "referenční skupina", který je výrazem pro skupinu či sociální vrstvu, užívanou jedinci jako průvodce vývojem vlastních hodnot, postojů, chování a při utváření sebeobrazu.⁴⁸ Referenční skupiny mají jak normativní, tak také srovnávací funkci. Protože jedinci mají touhu se stát členy těchto skupin, pojmají je jako orientující a řídící, když jsou nejistí v tom, co si mají myslet nebo konat. Pak lze hovořit o normativní funkci, protože vzory přejímané z referenční skupiny udávají hodnoty a pravidla jednání normy, které člověk respektuje ve svém myšlení a jednání, či se jim podřizuje.

Referenční skupiny zahrnují nejen členské skupiny (k nimž jedinec právě patří), ale především ty skupiny, k nimž by chtěl či nechtěl patřit. *Positivní referenční skupiny* jsou ty, jejichž členem by se rád v budoucnosti stal. Student, který věří, že bude navštěvovat vysokou školu, může své

---

47 Bronfenbrenner, U., & Morris, P. A. (2006). The bioecological model of human development. In W. Damon & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology* (Vol. 1, pp. 793-828). New York: John Wiley & Sons. Podrobnější informace se o výzkumech prováděných na základě bioekologického modelu lze nalézt in: Helus, Z. *Úvod do sociální psychologie. Aktualizovaná témata pro studující učitelství.* (učební text) Praha: Pedagogická fakulta, 2001, s. 83 – 90.

48 viz k tomu např. MERTON, R. K. *Social Theory and Social Structure.* 2nd. ed. New York : Free Press, 1968.

profesory vidět jako žádoucí referenční skupinu, snažit se o to, aby porozuměl jejích požadavkům a může usilovat i o to, aby napodoboval hodnoty, postoje a chování těch členů, které do této skupiny zařadí. *Negativní referenční skupiny* jsou ty, které jedinec odmítá a nechce se k nim v budoucnosti připojit. Ctižádostivá vysokoškolská studentka může vidět přítelkyně své matky, které jsou hospodyňkami, jako příklad těch lidí, kterými by se nechtěla stát. Její vlastní sebeobraz bude záviset částečně na tom jak si, na rozdíl od nich, bude vytvářet představu úspěšného jednání či úspěchu v životě vůbec.⁴⁹

V některých případech referenční skupina není skupinou ostatních, ale je sociální kategorií lidí, kteří dosáhli a sdílejí jisté sociální charakteristiky. Například lidé, kteří jsou šťastně ženatí mohou rozvedené nahlížet jako negativní referenční skupinu. V některých případech je referenční skupina sociální fikcí - například idealizovaní doktoři, právníci či atleti, kteří jsou představováni ve sdělovacích prostředcích.

Rodina

Rodina je tradičním společenstvím osob, které lze najít v nějaké podobě v každé známé kultuře. V jejím rámci se utvářejí základní charakteristiky duševního života jedince. Rodina přitom slouží jako zprostředkující skupina mezi jedincem a společností. Proto byla Cooleym označena za "primární společenskou skupinu", v níž se lidé setkávají tvář v tvář a jsou provázáni vzájemnými emocionálními vztahy. Vnější vlivy jsou tímto společenstvím přeměňovány a svérázně upravovány, což rodina činí i se společenskými vlivy na jedince.

Obecně vzato primární funkce rodiny spočívá v tom, že již od narození ovlivňuje vývoj jedince, vytváří citové vazby, které mají dlouhodobý vliv a zapisují se trvale do duševního života dítěte. Jedinec si odnáší sebou do života základní pojetí citů a modely chování jako své vlastní dispozice či sklony.

Socializační funkce rodiny jsou velice široké. Rodina jednak zajišťuje uspokojování biologických potřeb dítěte, zajišťuje podmínky pro zrání a růst, ale připravuje jej také na přijetí rolí a vzorů jednání. Z tohoto základu se rozvíjí vědomě řízená výchova - utváření návyků, sebekontrola, učení, přijetí disciplinovaných forem jednání, očekávání odměn či trestů apod. Tím se právě v rodině kladou základy budoucího jednání mimo rodinu.

Bezprostřední rodinné prostředí bývá považováno za monopolní v raném dětství zvláště u bílých rodin ze střední třídy. Zkušenosti ukázaly, že mnohé malé děti trávily vlastně veškerý čas s matkou a sourozenci. To lze srovnat s preindustriálními společnostmi, v nichž prarodiče,

---

49 s.v. Ličásmith, A. R.; Stááss, A. L.; Džizi, N. K. (1975) *Social Psychology*. 4th ed. Hinsdale, IL. Dryden.

tety, strýcové, bratřenci a sestřenice byly integrální součástí domácnosti. V mnoha etnických skupinách je rozlehlá domácnost stále trvající normou.

Z různých důvodů nejsou děti již trvale ochraňovány bezprostřední rodinou. Mnoho pracujících matek nechává své děti po značnou část dne u paní k dětem (která může ale nemusí být členem rodiny) nebo ve školkách. I když rozvody a nové sňatky vytvářejí nové rodiny, nelze říci, že rodiče méně ovlivňují socializaci dítěte. Existují dokonce svědectví, že i pracující matky a rozvedení otcové věnují mnoho drahocenného času svým dětem - a to daleko více, než jiní. Dost překvapivé je zjištění, že čas strávený s dětmi u průměrné nepracující matky je téměř zanedbatelně rozdílný od času, který s dítětem tráví dnešní zaměstnané ženy. Zvláště pracující ženy ze středních tříd mají výraznou snahu si organizovat práci a denní aktivity tak, aby z nich vyčlenily část pro své děti, kterým v této době věnují maximální pozornost. Mnohé z nich si s dětmi více čtou, pomáhají jim s úkoly a věnují jim více času než nezaměstnané matky. Také tzv. studie Glueckových⁵⁰ z poloviny minulého století, která byla zaměřena na chlapce z nižších tříd, neukázala žádnou přímou souvislost mezi zaměstnaností matek a rostoucí delikvencí. Jestliže se v posledních letech konečně začíná uvažovat o významné roli otce, pak byla u mladistvých delikventů často nápadná právě absence otcovské výchovy. Neúčastní otcové jsou přitom dvojího druhu: a) ti, kteří po rozvodu opouštějí nejen partnerku, ale i její děti, b) vysoce angažovaní politici či workholici, jejichž život a zájmy leží zcela mimo život rodinných příslušníků.

Studie o rodinné socializaci odlišují tři styly rodičovské výchovy a jejich vlivy na děti. Diana Baumrind⁵¹ například rozlišovala tři odlišné styly rodičovské výchovy, které efektivně ovlivňují vývoj dítěte. *Autoritářští rodiče* vycházejí z přesvědčení, že poslušnost tvoří základní ctnost dítěte. Očekávají, že dítě udělá co řeknou, a to bez diskusí. Jestliže se dítě na něco ptá, odpovídají mu: "Protože jsem to tak řekl". Rodiče touží a potřebují být prvními v domácnosti. Proti tomu *podrobiví (permisivní) rodiče* shledávají svobodné sebevyjádření jako ctnost. Mají sklon vyhýbat se konfrontacím a disciplíně a disponují řadou doporučení pro posílení odpovědnosti a řádu. Dětská přání a potřeby jsou první v jejich domě. *Autoritativní* rodiče se nacházejí někde uprostřed mezi uvedenými extrémy. Očekávají, že dítě bude akceptovat domácí řád, ale povzbuzují ho, aby vyjádřilo své mínění. Neváhají upustit od požadavků

---

50 viz Glueck, S. - Glueck, E. (1956) *Physique and Delinquency*. New York: Harper & Row,.

51 Baumrind, D. (1967) *Child Care Practices Anteceding : Three Patterns of Preschool Behavior*. Genetic Psychology Monographs, s. 43 -88; srov. též Baumrind, D. (1980) *New Dimensions in Socialization Research*. *American Psychologist*, roč. 35, s. 639 - 652.

poslušnosti a disciplíny a mají ve zvyku užívat trestů pouze tehdy, když se dítě chová nesmyslně či nerozumně. V těchto domácnostech jak rodiče, tak děti mají vyvážená práva a odpovědnost. D. Baumrind zjistila, že děti autoritativních rodičů mají tendenci být nezávislé, přátelské a kooperativní. Je zajímavé, že děti autoritářských a podrobivých rodičů mají tendenci k závislosti a uchylují se pod ochranu dospělých, jsou více sobecké a málo kooperují se skupinou vrstevníků. Protože dříve měly málo svobody, chtějí ji později příliš mnoho. Jako výsledek nedostatečného sociálního učení se dostavuje nepřizpůsobivé chování. Baumrind přitom nespekulovala nikdy o tom, proč jsou někteří rodiče autoritářští, jiní podrobiví či autoritativní. Melvin L. Kohn se ve svých výzkumech zaměřil na třídní a sociální rozdíly, které považoval za sociologické klíče.⁵² Srovnával především děti z dělnických rodin a z tzv. střední třídy. Zjistil, že dělnické rodiny tendují k respektu k tradicím. Chtějí, aby jejich děti byly upravené a čistotné, poslušné a uctivé. Rodiče náležející do střední třídy kladou důraz spíše na rozvoj dítěte. Přejí si, aby jejich děti byly komunikativní, toužily po učení, byly připravené na sdílení a kooperaci a aby byly šťastné. Dělnické rodiny jsou orientovány na konformitu k vnějším standardům jednání. Rodiče ze střední třídy jsou orientováni na vnitřní dynamiku a oceňují u dětí jejich sebekontrolu.

Kohn byl toho mínění, že rozdílné cesty v socializaci dětí plynou z toho, že dospělí reflektují osobní zkušenosti, především zkušenosti ze zaměstnání. Středně stavovská zaměstnání vyžadují schopnost zacházení (manipulace) s interpersonálními vztahy a rozvinuté řízení sebe sama. Úspěch v profesi je především založen na individuálním úsilí. Dělnická povolání jsou založena na zacházení s věcmi. Tzv. "modré haleny" jsou předmětem dvojité standardizace a supervize. Úspěšný výkon a jeho úroveň je převážně výsledkem kolektivního úsilí, sjednocené organizace. Získání a udržení práce znamená, že dělník se podrobí skupině a jednotné autoritě. Příležitosti k uplatnění sebeřízení a iniciativy jsou velmi omezené.

Obě skupiny rodičů socializují své děti pro svět podle toho, co sami znají a prožívají. Druh četby v domácnosti, výběr toho, na co se dívají v televizi, na co je zaměřena jejich konverzace, společné rodinné aktivity a obecná očekávání spojována s dětmi jsou tak výrazem sociální diferenciací. Platí, že to, jak jsou děti vychovávány doma, může působit na dětské činy a na jejich jednání ve škole. Zvýrazněné odlišné hodnoty a vyžadované odlišnosti v chování ze strany rodičů bezděčně reprodukuje sociální rozdíly i v následující generaci.

---

52 Kohn, M. L. (1974) *Social Class and Parent-Child Relationships : An Interpretation*. In R. W. WINCH; L. W. Goodman, (eds.) *Selected Studies in Marriage and the Family*. 4th ed. New York : Holt, Rinehart and Winston, srv. k tomu též Kohn, M. L. (1976) *Social Class and Parental Values : Another Confirmation of the Relationship*. *American Sociological Review* , roč. 41, s. 538 - 545.

E. E. Macoby a J. A. Martin⁵³ podtrhli, že mnoho výzkumů vlivů rodiny naráží na skutečnost, že socializace je často považována za jedinou cestu, jak rodiče ovlivňují děti. V mnoha šetřeních se ukázalo, že nelze jednoznačně potvrdit výrazný vliv rodičů na jednání dětí. J. Dunn, R. Plomin a C. Daniels⁵⁴ zjistili, že přátelské a nezávislé děti mohou vyvolat autoritativní rodičovství, kdežto ukňourané a obtěžující děti mohou přivést některé rodiče k tomu, že se stanou tyrany či vysoce autoritářskými. G. H. Mead hovořil o tom, že problému, zda je dříve slepice či vejce (co je primární: chování rodičů nebo zvláštnost dítěte) se vyhneme, jestliže pojmem socializaci jako výsledek vzájemných interakcí ve "hře" rodičů a dětí, která je hrána společně.

Sociologický pohled na rodinu jakožto výchovné společenství, v němž dospělí setkávají s dětmi při společných činnostech, bývá poznamenán více či méně skrytými obavami. Tato skutečnost je dána tím, že zájem o rodinu je principiálně formován starostí o příští generaci. Statisticky významné jevy jako klesající porodnost, rostoucí zaměstnanost matek a další ukazatele domnělého rozkladu rodiny nejsou zjevně zdaleka alarmující tím, že by signalizovaly výrazný pokles kvality a bohatství dospělého života. Ale jsou hroživé, protože vyvolávají domněnky, že ohrožují budoucnost společenství. To je také důvod, proč srovnávání generací preferuje závěry, které vyznívají nepříznivě vůči moderním rodinám, neboť návaznost je považována za závazný standard. Jakákoliv změna v charakteristikách rodiny je z hlediska udržování kontinuity nahlížena jako možný úpadek či ztráta, nikoliv tedy jako vzestup či pokrok.

Zda se socializační působení v rodinném společenství kvalitativně zlepšuje či naopak snižuje, nelze snadno vyložit. Dobrou tradiční výchovu mohou někteří nahlížet jako přespříliš represivní, jiní naopak jako velmi liberální. O modely realizované výchovy v rodinách i ve škole se vedou nepřetržité veřejné spory. Lze se právem domnívat, že právě to svědčí o rostoucím zájmu mnoha různých lidí na řešení problému kvality mezilidských vztahů, ale i o snahách podrobit rodinnou výchovu systému sociální kontroly. Tím ovšem problém rodiny a jejího soukromého života přerůstá zdi domácnosti a stává se problémem, který má celospolečenskou dimenzi.

Výsledkem mnoha diskusí je poměrně vysoká shoda v základních principech přístupu k dětem. Za základ je považováno, aby děti měly pocit bezpečí, dostávalo se jim průběžné a dlouhodobé péče, nebyly zneužívány ani opuštěny a byly chytěny jak rodiči, tak společností jako celkem.

---

53 Maccoby, E. E. and Martin, J. A. (1983) *Socialization in the Context of the Family : Parent-Child Interaction*. In: MUSSEN, P. H. (ed) *The Handbook of Child Psychology*. 4th ed. vol. 4. New York, Wiley, s. 1 - 101.

54 Dunn, J, Plomin, R, Daniels, C. (1986) Consistency and Change in Mother's Behavior toward Young Siblings. *Child Development* , roč. 57, s. 348 - 356.

Relativně vysoká shoda je také v tom, že růst dítěte by neměl být výsledkem příliš silných tlaků a neměl by být nadměrně uspěchaný, na druhé straně by neměl být zbytečně prodlužován.

Jeden z klasických mýtů sdílených o rodině je, že s rozkladem vícegenerační rodiny na prahu industrializované společnosti a její změnou v tzv. nukleární rodinu⁵⁵ se stává vratkou socializace dítěte, vychovávaného v menším okruhu příbuzenských osob. Některá statistická šetření však ukazují, že v řadě zemí nebyla vícegenerační rodina sdílející společnou domácnost ani v minulosti tak významně rozšířena, jak se obvykle předpokládá. I když se v posledních čtyřech generacích v průmyslovém světě prudce zmenšil počet dětí v rodině, neznamená to, že by podstatná část společnosti nechtěla žádné potomky. Menší rodiny jsou dokonce pro mnohé děti výhodnější.

Také mýtus o rostoucí rozvodovosti a jejím dopadu na vývoj jedince není tak hrozivý, za jaký je často vydáván. Srovnání statistických údajů ukazuje, že rozvodovost neznamená, že by dítě nežilo alespoň s jedním ze svých rodičů a vyrůstalo s příbuznými, pěstouny či ve výchovných institucích. Počet dětí žijící alespoň s jedním rodičem se podle dlouhodobých statistických trendů naopak postupně zvyšuje. Klesající úmrtnost dospělých v minulém století znamenala, že stále méně dětí ztrácelo rodiče. Již v první polovině dvacátého století mnohé rozvedené ženy posílaly děti žít u prarodičů, k dalším příbuzným či dokonce do sirotčinců. V druhé polovině století prudce narostl počet rozvedených žen s dětmi, které nadále udržovaly svou pozici v čele rodiny. I když svěřovaly načas dítě prarodičům, většina jich držela stále rodinu pohromadě.

Nikdo zatím vážně nevyslovil, že by rozvod nebo úmrtí rodičů prospívaly dítěti, ale dopad těchto událostí na další život mladého jedince není příliš prozkoumán. To je také jeden z důvodů, proč si do něj lze promítat nejrůznější hypotézy a obavy. Veřejné mínění sdílí obecně rozšířenou představu, že žáci přicházející do školy z rozvrácených domácností nemají tak vysokou školní úspěšnost jako z nerozvrácených. Některé výpovědi však svědčí o něčem jiném. Problém je spíše v tom, že domácnosti vedené pouze jedním rodičem mívají málo nebo dokonce nedostatek materiálních prostředků. Děti v rozvádějících se manželstvích přitom nemusejí žít hůře než ty, které žijí ve stabilních rodinách, ale jsou v nich nešťastné. I nedostatečné záznamy poukazují na to, že řada dětí se dokáže relativně rychle vyrovnat s rozchodem rodičů a v případě rozvodu může být mnohý rozpad manželství lepším řešením než trvalý život v domově plném stresových situací, konfliktů a napětí.

---

55 Termín "nukleární rodina" (nuclear family) zavedl známý sociolog Talcott Parsons jako výraz označující matku, otce a jejich svobodné děti, které vytvářejí společnou domácnost.

Rozvod má sice vždy traumatizující účinek, ale ve většině případů nejnáročnější fází nebývá konfliktní situace před rozvodem, ani v průběhu rozvodového řízení, ale nastává zhruba v následujícím půlročním období, kdy se dítě náhle ocitne pod velkým sociálním tlakem okolí a je nuceno se vyrovnávat s rolí dítěte rozvedených rodičů. V posledních desetiletích se však odehrávají změny, které poukazují na to, že ty děti, které zůstanou se svými matkami, jsou na tom lépe, než ty, kterých se ujali pěstouni nebo další příbuzní. Zůstat s jedním s rodičům snižuje traumatizující důsledky nepříjemných událostí. Proto se také vzrůstající tendence ovdovělých a rozvedených žen ponechat si své vlastní děti, zdá být nejvhodnějším řešením.

Ne zcela jasná je tendence žen pořídit si dítě, ale bez manžela, vytvořit si vlastní domácnost a žít odděleně i od ostatních příbuzných a přátel. Nepřítomnost dalších dospělých v domácnosti zvyšuje enormně odpovědnost za zabezpečení dítěte a neumožňuje odreagování některých napětí, což může zvyšovat podrážděnost. Ale děti v těchto domácnostech jsou předmětem nepřetržité pozornosti a často utvoří s matkou mimořádně pevnou a obapolně sdílenou alianci. Rubem bývá ztráta společnosti dalších dospělých, omezení kontaktů a tím i modelových rolí, s nimiž se běžně děti setkávají ve velkých domácnostech. Zatím nebylo objasněno, proč řada lidí touží po oddělených domácnostech, čeho se vzdávají a co tím reálně či alespoň fiktivně získávají. Přesto situace rozvodu, ztráty rodičů, vědomé přijetí v úzké domácnosti mají výrazně individuální dopady a je obtížné ne-li téměř nemožné odhadnout, jaký budou mít tyto skutečnosti vliv na socializační působení na následující generaci.

Fenomenologická filosofie upozornila na skutečnost, že *domov* je významný prostor lidského pobytu na světě. I když zpravidla hovoříme pod vlivem sociologie o rodině, nejde ve skutečnosti jen o figury otce, matky a dalších příbuzných. Zakotvení do světa a jeho přijetí je silně ovlivněno tím, jaký a zda vůbec má dítě domov, který vždy tvoří jednu z významných os lidského bytí. Celkové naladění vůči světu je do značné míry ovlivněno nejen tím, jaký byla rodina, ale jaké bylo výchovné klima v domácnosti či místo, do "něhož je možné se kdykoliv vrátit" - atmosféra domova. Z dat o rodině a způsobu jakým se jedinec vztahuje k domovu můžeme vyčíst mnohé z individuálního osudu mladého člověka, a dokonce se odvážit i některých prognóz dalšího vývoje.

Demografické a sociologické studie operující s velkými historickými soubory dat odhalují, že nelze zdokumentovat pokles významu rodiny v socializaci dětí. Často opakovaný příběh moderního věku o rozkladném vlivu změn v rodinném soužití je zřejmě více obecně sdílenou nostalgickou legendou než prokazatelnou skutečností. Zdá se, že je především plodem nejistoty a starosti o nastupující pokolení. Ale data nepotvrzují žádné obavy z toho, že bdělost rodičů klesala v rozpětí čtyř či tří generací. Faktem je to, že děti je v rodinách je od poloviny minulého

století méně, než jich bylo na jeho počátku a prodlužováním věku dospělých je jich celkově méně v proporcích žijících generací. Ukazuje se také, že silné svazky mezi rodiči a jejich potomky trvají navzdory představám o rozkladu a krizi rodiny či manželství. Pozoruhodné je rovněž to, že stále více matek je zaměstnáno mimo domov a daleko více dětí chodí řádně do školy, než například před sto lety, ale míra a kvalita jejich přímých kontaktů s matkami se zřejmě příliš nezměnila.

Skupiny vrstevníků

Děti se spolu vzájemně domlouvají a spřádají přátelské vztahy a intriky s jinými dětmi. Starší batole fascinuje pohled jiného batolete a pozoruje děti svého věku se zaujatou pozorností. Ale malé děti nejsou svázány s ničím, co by bylo možné nazvat "sociální vztahy" s jejich vrstevníky. Mohou si hrát pospolitě a vedle sebe, ale nikoliv společně. Počátky kooperativních her (okolo čtyř až pěti let) znamenají vynoření nového činitele socializace v dětském vývoji.

T. Berndt, G. W. Ladd⁵⁶ a W. W. Hartup⁵⁷ upozornili, že sociální vztahy navázané s jinými dětmi jsou odlišné od způsobů interakce s dospělými. Vrstevnické vztahy jsou rovnocenné. Nejsou ovládnuty rozdíly ve statutu či závislosti. A dítě neočekává poslušnost jiných sobě rovných, tj. takovou, kterou vyžadují dospělí. Nepotřebuje jiné děti tak silně jako potřebuje své rodiče. S vrstevníky může mladý jedinec testovat hranice pravidel a oboustranné sociální důsledky zaujetí hračkou druhého nebo odhaluje následky výroků, které před druhými pronáší. Mnoho dětských her (osamělých nebo společných) může být popsáno *jako předjímající socializace*: učení a výcvik nových rolí před tím, než je v nějaké pozici role hraje. Děti si hrají na maminku a na tatínka, na filmové hvězdy či velké sportovce apod. Jak pravil G. H. Mead, skrze hraní takových rolí mladí se učí přijímat role druhých.

Důležitost vrstevníků jako činitelů socializace vzrůstá v adolescenci, protože zčásti to, co bylo "hráno" v šesti nebo sedmi se stává "vážným" v patnácti či šestnácti. To, co si učitelé a rodiče myslí, má často pouze poloviční důležitost vzhledem k tomu, co si myslí přátelé - vrstevníci. Obliba na střední škole či společenská úspěšnost v tanečních se stává hmatatelným potvrzením (afirmací) sebehodnocení. Mnohé závisí na tom, jakou si adolescent zvolí *referenční skupinu*. Někteří se chtějí identifikovat s těmi, kdo jsou vynikajícími studenty či tzv. "mozky"; někteří chtějí být pojímáni jako umělci nebo atleti; další vzhlížejí k filmovým idolům; jiní se stávají závislí na delikventech (narkomanech, sprejerech apod.). Způsob jak adolescent hodnotí sám

---

56 Berndt, T. and Ladd, G. W. (eds.) (1989) *Peer Relationship and Child Development*. New York : Wiley.

57 Hartup, W. W. (1989) Social Relationship and Their Development Significance. *American Psychologist* 2, February roč.44, s. 120 - 126.

sebe závisí výrazně na tom, zda je akceptován specifickou skupinou, nikoliv školou jako širším společenským celkem. Protože svět dnešní mládeže je stále silně světem sociálních zrcadel, znamená to, že mnozí jedinci jsou ochotni raději se stát členy skupiny třetího či čtvrtého řádu než aby zůstali osamoceni.

Ačkoliv mladí lidé jsou v adolescenci značně orientováni na vrstevníky, neznamená to, že jsou vždy zcela odcizeni rodině. Je jisté, že řada dospívajících se často hádá s rodiči o oblečení, o čistotu, o drobné práce v domácnosti, o venčení psa, vynášení odpadků či o školní přípravu. Ale většina adolescentů má citové pouto a respekt ke své rodině, doufá, že jsou na ně rodiče alespoň vskrytu pyšní a vědí, že rodiče jim mnohé obětují.

Jako zcela nový jev se ukazuje, že klesající počet dětí v rodině dlouhodobě způsobuje výrazné zúžení příbuzenských svazků a vztahů. Jen málo dětí dnes jezdí k příbuzným na prázdniny či s nimi udržuje trvalé kontakty, čímž mizí možnost srovnání vlastní a jiné, odlišně fungující rodiny. Poslední sociologické výzkumy ukazují, že zhruba polovina babiček je angažována v zaměstnání a nechce se věnovat výchově vnuků či vnuček. Tím se prudce zužuje reálný okruh vztazných osob kolem dítěte a jejich vliv je nahrazován virtuálními světy literatury, počítačů a elektronických simulakrů. Socializačním důsledkem je, že namísto klasických vrstevnických part je možné se setkat s téměř kmenovým uspořádáním a vztahy ve skupinách mladistvých.

Škola

Většina mladých lidí pobývá na střední škole či učilišti minimálně 180 dní v roce. Vstávají brzy ráno, cestují do a ze školy, navštěvují výuku, zabývají se mimoškolními činnostmi a dělají domácí úkoly. Důležitost formálního vzdělávání za posledních sto let prudce vzrostla a její role jako činitele socializace se velmi rozšířila.

Mnohé školské obsahy výuky jsou speciálně upraveny pro socializační působení: vedou jednotlivé děti k tomu, aby se staly aktivními členy společnosti a přijaly společenské závazky. Učebnice občas obsahují varovné vzkazy před nevhodným či špatným jednáním různých mužů či žen. Prostřednictvím dlouhodobých školních aktivit může být vytvořena řada stereotypů v jednání. Škola učí i specifickým formám jednání, a to nejen takovým jako v rodinné či sexuální výchově či při ovládání, ale rozvíjí celý soubor základních dovedností. Účast ve studentské samosprávě, činnost ve školním časopisu a celá řada dalších jednoduchých činností předjímá socializaci pro mnohá zaměstnání dospělých.

Výchovně vzdělávací instituce nesou značnou odpovědnost za přípravu mladých lidí pro svět práce. To je důležitá součást její kompetence a společenského pověření, podle kterého je nahlížena její efektivita či užitečnost pro lidský život a společnost jako celek. Začleňováním

částí studentů do odborných výcvikových programů a dalších do teoretických přípravných tříd, škola otevírá svým absolventům přístup do mnoha zaměstnání.

S. Bowles a H. Gintis⁵⁸ podtrhli, že sociologie konfliktů zdůrazňuje napětí a nespravedlnost těch procesů, které nejenže dětem přidělují odlišné typy vzdělání, ale současně tímto způsobem vytvářejí základy pro celoživotní sociologickou nerovnost na trhu práce a v životních šancích. V protikladu k tomu funkcionální sociologie vidí tyto procesy jako počátek nutných metod zkoušení jedinců, kteří si chtějí najít uspokojivé zaměstnání.

Jedna z méně uvědomovaných rolí školy spočívá v tom, že uvádí osobnosti do velkých a značně neosobních organizací. V domácnosti jsou mladí lidé oceňováni podle toho, kým jsou (můj nejstarší syn, můj mladší bratr), ne jak se předvádějí navenek. Vnitřní pravidla soužití jsou přizpůsobena individuálním potřebám. Relace mezi rodiči a dětmi, bratry a sestrami tvoří mnohovrstevnou strukturu - osobní, emocionální, sociální, praktickou. Naproti tomu ve škole jsou mladí lidé oceňováni jmenovitě podle toho, jak dobře se prezentují při zkoušení, ve slohových cvičeních, v textech či dle svého chování. Stejná pravidla jsou uplatňována vůči všem. Vztahy mezi studenty a učiteli jsou většinou spíše instrumentální než emocionální. (Někteří říkají, učitelé vyučují a studenti se učí.) P. C. Violas⁵⁹ uváděl, že přesně vzato jsou další pravidla chování naučena zčásti v přípravě na pracovní požadavky. Takto tedy zkušenost ze školní docházky je, sama o sobě, formou socializace.

Komunikační média, osobní růst či vzestup agresivity pod vlivem televize?

Výzkumy volného času mládeže dlouho zdůrazňovaly, že poslech rozhlasu a televize zabírá čím dále více času mladých lidí. Po desetiletí adolescenti více poslouchali rozhlasové vysílání, především hudební relace, než sledovali televizi. Dnes se díky klipům a hudebním produkcím na kabelových kanálech čas strávený u televizních přijímačů značně zvýšil.

Především američtí psychologové, psychiatři, vychovatelé i sociální pracovníci považují za znepokojivé, že mnoho dětí tráví denně u televize dvě až tři hodiny. Některé dokonce i více. Uvádějí, že tato čísla lze srovnat s časem stráveným ve škole za sto až stodvacetpět dní v průběhu jednoho roku. Výrazná skepse vůči televiznímu vysílání se prostřednictvím amerických výzkumů šíří i do Evropy, ačkoliv dnes jsou i ve Spojených státech názory na sledování televizních programů daleko méně odsuzující než v minulosti a jsou daleko diferencovanější.

---

58 srv. Bowles, S. and Gintis, H. (1976) *Schooling in Capitalist America*. New York: Basic Books 1976.

59 srv. Violas, P. C. (1978) *The Training of the Urban Working Class : A History of Twentieth-Century American Education*. Chicago: Rand McNally.

Němečtí sociologové a psychologové podtrhují spíše kladné aspekty a zdůrazňují, že televizní programy malým divákům prospívají. Objevují se i hlasy, že děti, které se nedívají na televizi, se rozvíjejí daleko pomaleji. V české komunitě psychologů a pedagogů se setkáváme s pestrými názory na televizi - od pozitivních až po zcela zavrhnuté. Mnohé výroky tzv. odborníků ovšem stále svědčí spíše o osobní zaujatosti a privátním přesvědčení než o ověřených výsledcích seriózních výzkumů.

J. P. Murray a G. Solomon⁶⁰ například poukazovali na to, že sledování TV pořadů způsobuje, že děti se cítí starší. Aktuální nárazové zatížení prudce vzrůstá a následně rychle opadá. Mnoho dětí si bez toho již nedokáže představit svůj život.

Pravdou je, že televizní stanice nabízejí řadu pořadů určených speciálně pro děti. Když se dospělí dívají na televizní vysílání, hodnotí co vidí a srovnávají to s tím, co znají ze světa práce a z vlastní každodenní empirie s jednáním jiných lidí. Ale děti nedisponují dostatečně akumulovanými základními životními zkušenostmi. Proto mohou špatně rozumět tomu, co je jim aktuálně prezentováno. Mohou věřit tomu, že to, co každý vidí v televizi představuje "skutečnost", protože nerozumějí motivům, které vedou televizní producenty k vytváření určitých pořadů, k pořádání přehlídek, velkolepých show nebo k nákupu napínavých příběhů. Dospělí také rozlišují mezi zprávami a zábavou a mezi zábavou a reklamou. Děti však nikoliv. Účinky televizního násilí na děti představuje dnes speciální kapitola rozsáhlých výzkumů. Děti jsou vystavovány násilí nejen v kriminálních příbězích a westernech, ale i v kreslených filmech a ve zprávách ze světa. G. Gerbner a L. Gross⁶¹ soudí, že z hodnocení průměrných hodin TV vysílání lze vyvodit přesvědčivé doklady o nárůstu násilného chování. Albert Bandura, teoretik sociálního jednání, uváděl, že násilí v TV vysílání vnáší agresivní chování do společnosti dvěma cestami. Vytváří modely agresivního jednání, které dítě nemohlo mít z vlastní zkušenosti. Za druhé snižuje zábrany k užití agresivního jednání.⁶²

Řada amerických výzkumníků zpočátku navazovala na Bandurovy proposice. Například R. M. Liebert a R. A. Baron⁶³ uspořádali typický experiment, v němž se jedna skupina dětí dívala na násilné TV pořady, druhá sledovala nenásilné programy. Obě skupiny pak byly pozorovány při

---

60 Murray, J. P. and Salomon, G. (1984) *The Future of Children's Television: Result of the Markel Foundation/Boys Town Conference*. Boys Town, NE: Boys Center for the Study of Youth Development.

61 Gerbner, G. - Gross, L. (1976) Living with Television: The Violence Profile. *Journal of Communication*, roč. 26, s. 173 - 199.

62 viz k tomu např. Bandura, A. A. (1983) *Psychological Mechanisms of Aggression*. In: Green, R. G. and Donnarstein, C. I. (eds.) *Aggression. Theoretical and Empirical Reviews*, vol. 1: *Theoretical and Methodological Issues*. New York: Academic, s. 1 - 40.

63 Liebert, R. M. - Baron, R. A. (1972) Some Immediate Effects of Television Violence on Children's Behavior. *Developmental Psychology*, s. 469 - 475.

hrách. V herních situacích, které vyvolávaly potřebu pomoci či podpory v nouzi, tuto pomoc či podporu poskytovali dětem především ti vrstevníci, kteří sledovali standardní gangsterské či akční seriály. Právě tyto děti projevovaly vyšší vůli k pomoci než ty, které se dívaly na nenásilné pořady. Na druhé straně měli snahu vybírat si různé zbraně, které preferovaly v sériích nabízených hraček. Právě proto bylo závěrech výzkumu možné nalézt konstatování, že TV násilí se prosazuje v postupně narůstající agresivitě.

Jiné studie nahlížely tuto situaci poněkud odlišně. Například W. L. Josephson⁶⁴ provedl výzkum, v němž učitelé byli vyzváni, aby hodnotili dvanáctileté a třináctileté chlapce a uváděli je na škále každodenní agresivity. Chlapci byli rozděleni rovněž do skupin podle toho, zda sledují násilné či nenásilné pořady. Po TV vysílání byli přivedeni do tělocvičen a hráli florbal. Pozorovatelé, kteří nevěděli, že děti jsou průběžně hodnoceny učiteli, zaznamenávali akty verbální a neverbální agrese (výpady, užití urážek apod.) v průběhu hry. Studie prokázala, že chlapci, kteří sledovali násilné TV pořady, byli učiteli hodnoceni obecně jako daleko agresivnější než ostatní. Bylo zjevné, že mají uvolněné zábrany. Ale právě chlapci, kteří byli hodnoceni jako vysoce agresivní a sledovali násilné pořady, byli nezávislími pozorovateli označeni jako o něco málo méně agresivní při florbalu než ti, kteří sledovali nenásilné programy. Zdálo se, že násilí na obrazovce umožnilo růst jejich zábran. Závěry uváděly, že TV neučí agresivitě, ale posiluje existující predispozice pro nebo proti agresi.

Ve skutečnosti se řada dětí dívá na pořady, které jsou vytvořeny za účelem osvojení prosociálního jednání. Výzkumy ukazují, že děti jsou citlivé stejně pro "dobro" i "zlo", které jsou prostřednictvím pořadů zpodobňovány. Výzkumy I. M. Ahmmera, P. Murrraye⁶⁵ a dalších potvrdily, že děti sledující tyto pořady jsou ochotnější k pomoci, ke sdílení a ke spolupráci ve hře, než ty, které se dívali na neutrální pořady. A. H. Stein a L. K. Friedrich⁶⁶ poukázali na to, že byli i imaginativnější a vytrvalejší ve svých hrách.

Závěry vyzněly jasně: Mnohé děti nejsou TV "zombie", a ale absorbují kus dobra, které vidí v televizi. To vedlo k následující otázce, kterou si položili A. C. Huston, B. A. Watkins a D. Kunkel:⁶⁷ Jaké jsou děti vystavené televizním pořadům a proč? Odpověď je, že mnoho TV

---

64 Josephson, W. L. (1987) Television Violence an Children's Aggression Testing and Priming Social Script, and Disinhibition Predictors. *Journal of Personality an Social Psychology*, s. 882 - 890.

65 Ahmmer, I. M. Merray, J.P. (1979) Kindness in the Kindergarten : The Relative Influence of Role Playing and Prosocial Begavior in Facilitatory Altruism. *Interational Journal Behavior Development*, s. 133 - 157.

66 Stein, A. H. ; Friedrich, L. K. (1975) *Impact of Television on Children and Youth*. In: HETHERINGTON, E. M. (ed.) *Review of Child Development Research*, vol. 5. Chicago : University of Chiago Press, s. 183 - 256.

67 Huston, A. C. Watkins, B. A. Kunkel, D. (1989) Public Policy and Children's Television. *American Psychologis*, 2, Febrary, roč. 44, s. 424 - 433.

stanic je komerčního zaměření, pořady jsou vytvářeny pro diváky, kteří milují atraktivitu - a ta je z velké části produkována jako inzerce. Děti pak trápí rodiče, aby se také takto chovali.

Děti představují velký trh pro prodej hraček, výživy, cukrátek a dalších atraktivních jídel. Na řadě stanic je více než dvacet procent každého dětského TV vysílání věnováno propagaci těchto záležitostí a reklamám na dětské pořady a potřeby. Z obchodního hlediska je program velmi dobře využitý. Ale malé děti (před osmým rokem) nerozlišují mezi programem a komerčním vysíláním. Předškoláci jsou dle výzkumníků "velmi šťastní" protože vypravují o produktech a službách, které považují za "zcela reálné".

Když děti dospívají, začínají se dívat na pořady v hlavním vysílacím čase. Mnohé z těchto pořadů jsou tvořeny jako konkurující rozhlasovému vysílání. Často posilují představivost těch, kteří chtějí vidět a posílit právě to, v co sami věří. G. W. Selnow⁶⁸ upozornil, že pozitivně vzato, analýza zápletek naznačuje, že velká většina pořadů učí víře ve velmi široké pojeté hodnoty jako "bůh vítězí nad ďáblem", "tvrdá práce se vyplácí" či "čest je nejvyšší moudrost". Podle M. R. Greenberga,⁶⁹ R. M. Lieberta a N. Sprafkina⁷⁰ existují i negativní dopady, neboť hlavní programy často předvádějí stereotypní verze sociálního světa, v nichž špatní, mladí, dobře vyhlížející a bílí muži se domáhají souhlasu diváků a ženské bytosti, staří, nezpůsobilí práce, tmavé pleti nebo cizinci jsou prezentováni tak, že přitahují nesouhlas či výsměch. Existují ovšem i pořady a seriály, které dokáží měnit tyto stereotypy. V nich jsou například těžce pracující portrétovaní v poutavých příbězích, které získávají sympatie diváků. Ale to nebývá častý ani hlavní vzorec vysílaných programů.

Zvláště televizní reklamy výrazně posilují tradiční stereotypy. V komerčním pojetí muž často řídí auto, používá drahý parfém, má skvělý oblek nebo je představován jako sportovec. Podobně jako v módních časopisech muž vystupuje v roli byznymena a jen výjimečně závodní vůz řídí "překvapená" žena. Mnohem více však ženy vidíme v úloze hospodyněk a dívky, jak pomáhají svým matkám při mytí nádobí, žehlení či úklidu. J. D. Brown upozorňuje, že je to právě reklama, která většinou posiluje jednoduché rodové stereotypy (gender stereotypes).⁷¹

Zda TV má vliv na dobro či zlo, či obojí, nelze zaměnit za vliv rolí rodiny, přátel a školy v průběhu socializace. Ale televize zvětšuje a mění tyto tradiční vlivy. TV ukazuje dětem aspekty

---

68 Selnow, G. W. (1986) Solving Problem on Prime-Time Television. *Journal of Communication*, roč. 36, č. 2, s. 63 - 72.

69 Greenberg, B. S. (1986) Minorities and the Mass Media. In: BRYANT, J.; ZILAMN, D. (ed.) *Perspectives on Mass Media Effects*. Hillsdale, NJ : Erlbaum, s. 165 - 188.

70 Liebert, R. M. and Sprafkin, J. N. (1988) *Effects of Television on Children and Youth*. 3d ed. New York : Pergamon.

71 Brown, J. D. (1985) *Race and Gender in Rock Video*. Social Science News Letter. Summer, s. 195 - 216.

sociálních světů, které neznají - nejen cizí kultury, umění, přírodu a historii - ale také svět dospělých a romantiku práce, ale i problémy jako alkoholismus či AIDS. Mnohá zobrazení světa však nejsou zdaleka realistická a mladí lidé nerozumějí tomu, co sledují na obrazovce. Dnešní mladí lidé jsou přesto daleko více posazeni do reality než předchozí generace, čerpající poučení z laciného čtení před spaním či ze zábavné literatury. Dříve než dosáhnou adolescence, jsou konfrontováni s velkými soubory rolového jednání a dokáží diferencovat ve značném množství životních stylů.

Němečtí experti zdaleka nejsou toho mínění, že by TV vysílání dětem škodilo. Kdo neviděl poslední díl seriálu, nemůže se druhý den zapojit do konverzace vrstevníků, což v něm může vyvolat pocity méněcennosti. Psycholog dr. Z. Matějček uvádí, že ti, kdo se nemohli dívat na televizní pořad či seriál se mohou cítit odstrčení.

Maya Götz podtrhuje při sledování pořadů relaxační funkci. Zatím co dospělí a spolužáci kladou na dítě požadavky, u programu lze odpočívat. Poměrně velká shoda je v tom, že pořadu dětí je televize "oknem do světa" umožňující rozšiřování obzoru. Mnohé mohou rodiče dětem popsat, ale těžbu diamantů, rybolov, práci hrnčáře, růst exotických rostlin nebo krevní oběh člověka ukáže lépe vhodný naučný pořad. Nemluvě o tom, že z televize čerpají mnohá poučení i samotní dospělí o věcech a procesech, které neznají.

Mnichovský *Institut für Medienwissenschaft und Content* se zabýval způsoby jakými televizní programy zprostředkovávají dětem společenské a kulturní hodnoty a Dirk Ulf Stötzel zdůraznil, že v hrdinech seriálů děti nacházejí své vzory. Profesorka Ingrid Paus-Haase upozornila, že neexistuje žádný obecný návod, jak pro dítě vybrat vhodný program. Němečtí experti k tomu dodávají, že některé tzv. doporučené dětské programy mohou přinášet pocity smutku a nejistoty, zatím co obecně zavrhané pořady ve skutečnosti mohou učit sociálnímu jednání. Čeští psychologové by rádi viděli dítě u dokumentárních filmů a klasických pohádek, aniž by považovali za nutné vysvětlit, proč mají taková přání. Jiní se přimlouvají za pořady, které dokáží spojit zábavu se vzděláváním. Zvláště výrazná je snaha doporučovat typy a názvy konkrétních programů vhodných pro děti.

O tom, že mnohé děti unikají z tíživých životních situací před obrazovku, kde se identifikují s imaginárním světem oblíbených hrdinů, je obecně známá skutečnost. Stoupenci církevních společenství v tomto případě zaujímají spíše tradicionalistické postoje a zavrhují jakékoliv vysedávání u televize i počítačů, argumentují naučenou pasivitou a ztrátou imaginace, preferují naopak sbírání vlastních zkušeností.

Skutečností také je, že mnozí učitelé a vychovatelé se vlivem televize na děti vůbec nezabývají a o sledovaných pořadech a seriálech s dětmi nikdy nediskutují. Maria Götz uvádí, že dospělí

mívají právě z tohoto důvodu o pořadech a jejich vlivu zcela zkreslené představy. Programová ředitelka Super-RTL Susanne Schosser si stěžuje, že vše, co se liší od klasických pohádek, bývá šmahem zavrhováno buď jako násilné nebo nevhodné. I. Paul-Haase, která si uvědomuje, že již žijeme na prahu jedenadvacátého století, doporučuje, aby se děti naučily dívat na televizi tak, jako se učí jezdit na kole. Poté mohou sledovat obrovské množství pořadů.

Analýza televizních programů ukazuje, že obsahují mnoho prvků tradičních modelů socializace. Existují i badatelé, kteří upozorňují, že plně soustředěné sledování programu je také sociální událost. Dnešní malé děti, jakož i adolescenti výjimečně věnují programu plnou pozornost. Často si přitom dělají své věci nebo si hrají. Televize se tak pro mnohé stává doplňkovou záležitostí - tzv. "kulisou" při jídle, při zájmových aktivitách a koníčcích, při psaní domácích úloh.

V některých rodinách je televize právě to místo, kde se její příslušníci scházejí a společně diskutují o mnoha záležitostech. Televizní programy a videokazety jsou častým námětem vrstevníků a umožňují navození a průběh vzájemné komunikace. Mnoho sociálních vědců je dnes také přesvědčeno, že masmédiá umožňují vytváření univerzální celosvětové kultury mladých lidí. Když Daniel Offer, Robert Atkinson a další⁷² prováděli výzkumy 6.000 mladých lidí z deseti zemí, našli mnoho velice podobných společných hodnot, postojů a pocitů o sobě samých, o vlastní rodině a přátelích. Atkinson poté konstatoval:

"moderní teenager je produkt elektronické revoluce... Tato generace teenagerů může být první, která má zkušenost se světovou kulturou a může být první, která má reálný pocit vazby s vrstevníky na celém světě."⁷³

Daleko ostřejší pohled na média mají odborníci, kteří se zabývají kriminalitou mládeže a se znepokojením sledují její vzrůst. Různé komise pro výzkum televizního násilí po několik desetiletí mechanicky počítaly projevy násilí a agresivity v televizních programech a měly za to, že platí primitivní rovnice: čím více času před televizí, tím více násilných činů dítě shlédne - a je proto obecně agresivnější. Mnohé výzkumy, které ne vycházely z této jednoduché představy o prosté nápodobě, shledávaly, že právě ti, kdo se projevují násilně, mají tendenci si v televizních programech vybírat pořady s vysokou mírou brutality. Podobné zkušenosti uvádějí i psychiatři, kteří měli možnost provádět terapii mladých násilníků. Ukazuje se, že mnohé děti se na tyto programy nedívají, protože jim připadají příliš agresivní či jako zbytečná ztráta času a vybírají si zcela odlišné pořady. Zdaleka ne veškerá mládež je okouzlena želvami

---

72 Offer, D., Ostrov, E., Howard, K., Atkinsos, (1988) K. *The Teenage World : Adolescent Self-Image in Ten Countries*. New York: Plenum,.

73 Atkinsos, R. (1988) Family Matters: Respectful, Dutiful Teenagers. *Psychology Today*, October, s. 26.

Ninja, které kolem sebe mlátí hlava nehlava či detektivy, kteří namísto mozku užívají pěsti či karatistické údery. Otázka, jak je tomu s vlivem televize na osobnostní růst či vzestup násilí a agresivity dosud zdaleka není uspokojivě a přesvědčivě vyložena. Televize je hodnocena jako mocný socializační činitel, ale vysoce kontroverzně: od slov nadšení až po naprosté zavrhování.

Sociální podmíněnost chování člověka (teorie rolí)

Hovoříme-li o sociální podmíněnosti chování člověka, pak stojíme před otázkou, jak se odehrává začleňování jedince do společnosti. Člověk se rodí do určitého prostředí, do určitých podmínek, které jsou dány již před jeho zrozením. Každý člověk tak patří k určité sociální skupině, sdílí s ní určité ekonomické postavení a zájmy, přijímá její ideologii, morálku, zvyky a tradice, patří k určitému národu, uznává jisté kulturní hodnoty. Je nucen zachovávat zákony. Je členem nějaké rodiny... Prostředí, do něž se rodí a v němž je socializován, představuje zdroj jeho cítěné, myšlení, znalostí, zkušeností, ale i motivací pro činnost apod.

Vlastní proces socializace bývá vykládán jako: a) proces akulturace, kulturní transmise, interiorizace... b) probíhá v jedinci jako proces přizpůsobování se druhým lidem, c) je popisován jako *osvojování rolí*, d) nebo jako utváření zvyklostí atd. (včetně neuvědomované konformity) podle času, prostoru a kultury společnosti)

Prvním přirozeným prostředím bývá rodina, která je v dnešní podobě produktem dlouhodobého vývoje. Rodina: a) vštěpuje zvyky, normy, dovednosti jako základ pro život ve společnosti, b) se mění s ekonomickou formací, postupně se proměňují její funkce... c) soudobá sociologie: ukazuje proměny rodiny, změny v instituci manželství a v péči o děti, d) zdůrazňuje se vliv zaměstnanosti žen, trend k demokratizaci, vzestup prestiže žen, e) zmenšuje se vnější kontrola nad uzavíráním manželství, snižuje se stálost rodiny, stoupá počet rozvodů, klade se důraz na citovou a emoční stránku mezilidského soužití..

Socializace probíhá prostřednictvím společenských skupin:

Klasifikace skupin: a) velké a malé skupiny; b) primární a sekundární skupiny; c) formální a neformální; d) členské a opoziční; e) exkluzivní (výrazná kritéria pro přijetí), ohraničené (méně přísná kritéria), inkluzivní (otevřené pro všechny, kdo do nich chtějí vstoupit); f) referenční a imaginární referenční skupiny.

Jedinec v systému sociálních vztahů: a) pozice, role, prestiž, (status - role jako dynamický aspekt statusu), symboly statusu, b) role: normativně schválený způsob jednání; role cestujícího

ve vlaku; existuje řada referenčních kontrolních bodů - ty určují způsoby a formy participace jedince na životě společnosti... c) každá společnost má referenční body pro připisování statusu /vlastnosti vybírané pro tento účel jsou zjistitelné již po narození a umožňují započít s výchovou jedince k potenciálním statusům a rolím); d) Linton: soubor práv a povinností, které skupina jednotlivci určila; e) určitý standard chování, které v dané pozici ostatní očekávají, f) soubor norem a očekávání; organizované vzorce očekávání, které se vztahují na úkoly, chování, postoje, hodnoty a vzájemné vztahy, které jsou osoby zaujímající vymezitelné funkce v rámci skupiny respektovat; g) role umožňují popsat činnost s její umístění v systému společenských vztahů; h) zdálo se, že pojem role bude neobyčejně důležitý pro empirický výzkum (leč: problém společenského normování); role se jeví jako pomocný klíč k analýze lidského jednání a společnosti;

Konflikty rolí: a) společenská anomie (Durkheim) - situace, kdy je jedinec pod tlakem rolí, cítí se být společností vyobcován; Lazarsfeld: zavedl pojem "křížících se tlaků" /projevují se v konfliktních situacích; b) je možné role odložit? záleží na druhu a charakteru role, c) ve většině rolí je angažována celá osobnost člověka (není to maska)

Individuum a společnost

Jak probíhá začleňování jedince do společnosti? Každá jedinec se rodí do určitého prostředí, do určitých životních podmínek, které existují již před jeho příchodem na svět.

Problémy s teorií rolového jednání

Výklad pojmu "role" je možné začít u světoznámého myslitele – u *Ralfa Dahrendorfa*. Dahrendorf patří k německým myslitelům, po celý život se zabývá sociologií a politologií. Za vynikající dílo byl jmenován anglickým lordem – a dnes působí převážně na anglických univerzitách, ale přednáší i po celé řadě univerzit ve světě a v Německu. Dahrendorf propracoval po válce koncepci rolového jednání v publikaci nazvané *Homo sociologicus*.

Co vlastně Dahrendorf tvrdí? Podle něj sociální role není skutečné jednání, ale jedná se o komplex očekávaného jednání, takového jednání, které má normativní charakter. Sociální role lze pojmut jak svazek norem chování.

Sociální role vyplývají ze sociálních pozic. A pozice jsou průsečíky vztahů v diferencovaném vztahovém rámci. Každý jedinec zaujímá řadu pozic, je nositelem, majitelem pozic. Ke každé z pozic náleží sociální role. Majitel každé pozice je konfrontován s řadou očekávání vztahových k rolí – a podle toho se posuzuje jeho jednání.

Sociální role je suma práv a povinností, které patří k pozici, bez ohledu na to, kdo je zrovna nositelem pozice. Předepsané jednání, předpisy se nevztahují na individuum jako osobu, ale na individuum jako nositele nebo majitele pozice.

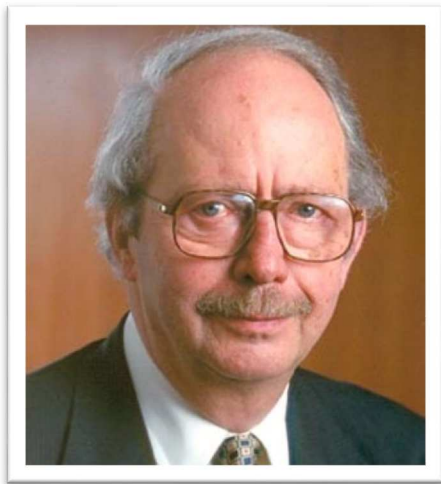
Abychom tomu dobře rozuměli: předpisy (např. jízdní řád vlakové dopravy se nevztahuje na osoby jako na účastníky dopravy, ale ne na pana Nováka. Tak je tomu i se studijními předpisy, řadou úředních předpisů a nařízení, s požadavky na ředitele závodu apod. Kdyby tomu tak nebylo, nemohl by jedinec zaujímat více rolí současně, být tím pádem hráčem více rolí. Pojem “role” je tak především pevně svázán s procesy *společenského normování a společenské diferenciace*.

Sociální pozice (postavení jedince) vzniká na základě procesu situování jedince do diferencovaného rámce společenských vztahů. Tím je každá pozice spojena s jinými pozicemi – a odpovídající role s jinými rolemi (role sestry je vázána na role lékaře a role pacienta apod.) Každá role proto v sobě obsahuje i vztahy k jiným majitelům pozic. Každá vztažná osoba nebo skupina si činí nárok na určité jednání jedince, proto jedinec orientuje své chování na základě očekávání, ale i na základě předpokládaného jednání druhých osob nebo skupin. Příslušnost je skupině tak znamená, že každý se přizpůsobuje *dvoji společenské roli* – roli člena skupiny jako takové (skupina učitelů, úředníků nebo pankáčů) a roli vyplývající z určité pozice uvnitř dané skupiny (uvnitř učitelského sboru, úřadu nebo uvnitř party narkomanů).

V diferencovaném vztahovém rámci (v každé společenské skupině) jsou jednotlivcům přidělovány pozice s různým stupněm mocenského postavení. Mnozí lidé mají potřebu moci. Ale Dahrendorf byl přesvědčen, že pro většinu lidí je důležitější být přijat skupinou, mají potřebu skupinové sounáležitosti. To je důležité, neboť pro životaschopné fungování skupiny je nutný souhlas většiny členů s jejími cíli. *Skupinové cíle* se tak stávají i cíli jednotlivých členů – a v cílech skupiny její členové nacházejí i uspokojení vlastních potřeb. Právě proto se mohou s cíli skupin ztotožňovat, obhajovat je, zastávat, či se s nimi identifikovat. Přitom většina známých skupin má hierarchizovanou strukturu – což značí, že většina skupin má pozice řazeny odshora dolů (lépe: hierarchicky) podle statusu a moci. Ti, kteří jsou ve skupině aktivnější, získávají převahu nad ostatními. Členové skupin se pak diferencují na vůdce a jejich stoupence. Vůdce se vyznačují tím, že mají vyšší sociální pozici, skupina jim také připisuje vyšší sociální prestiž. A to jim umožňuje ovlivňovat chování druhých – a to znamená mít nad nimi moc. K tomu je třeba dodat, že chování vůdců a jejich osobní vlastnosti se musejí dostatečně přibližovat normám chování, které daná skupina považuje za správné a připisuje jim kladnou hodnotu.

V každé skupině hraje jedinec roli, která mu náleží. Ale jedinec nepřijímá všechny role stejným způsobem: někdy je mu jeho role vnucena proti jeho vůli, jedinec ji prožívá jako násilný zásah do svého života. Očekávání rolí a jejich závaznost, zdůrazňuje Dahrendorf, je spatřována v pravidlech a sankcích. Přizpůsobení rolí je hodnoceno pozitivně, odklon vede k negativním sankcím. Dahrendorf rozlišuje vynucené, požadované a možné očekávání (Muss-, Soll-, Kan-Erwartungen). U rolí existuje různá úroveň hrozby sankcí. Stupeň konformity s rolí je

zajišťován *vnitřní kontrolou* (utvořenou v procesech internalizace sociální sféry) a *vnější kontrolou* (prostřednictvím mocenských vztahů v diferencované struktuře skupiny). Efektivnost kontroly, která se uplatňuje zvláště vůči každému příslušníku skupiny, bývá oslabována poměrně komplikovanou strukturou společenských skupin. Přísnost sankcí je tedy různá. Sociální role obsahuje vyžadované chování, bez kterého nelze roli vykonávat, dále pak chování dovolené, pro které skupina nestanoví pravidla a chování zakázané, pro

které je stanoven trest –tj. negativní sankce.

Dahrendorf upozornil na to, že role si nelze představovat jako svévolné, strnulé a automatické mechanismy chování, které svazují jednotlivce a nenechávají mu žádnou možnost volby – protože ani v relativně konzervativních kulturách, kde se prosazuje svázanost tradic, neexistuje absolutně vyžadovaný konformismus. I v těchto konzervativních společnostech jedinec nespĺňuje veškerá očekávání, které jsou na něj v rolích kladena.

Dahrendorf podtrhnul, že problém role se objevuje tam, kde jedinec vstupuje do vztah ke společnosti, kde chování jedince vztahujeme k předem daným a určeným vzorcům chování. A sociologii jde právě o zkoumání tohoto vztahu jedincem a společností, protože problém tohoto vztahu spočívá v tom, že role je pojata jako daný vzorec chování, který má vůči jednotlivci nutící a normativní charakter.

A zde si můžeme přiblížit koncepci *homo sociologicus*, který se nachází na průsečíku mezi jedincem a společností. Je to popis skutečného člověka a jeho jednání, nebo jde o popis jakési umělé bytosti, která je více či méně vykonstruovaná? Dahrendorf zdůrazňuje – člověk není jenom hráčem rolí, ale je také bytostí v jejímž jednání je něco, co je mimo kalkul a kontrolu. Je něčím více než hráčem rolí, tedy než je homo sociologicus. Doslova uvádí: “*Teprve tím, že jedinec přijme příkazy společnosti a učiní z nich určující základ svého chování, zrodí se*

podruhé jako homo sociologicus.” Sám se ke svému pojetí postavil poměrně výrazně kriticky, označil jej dokonce jako “strašidlo sociologie”. Protože teprve když problém rolí domyslíme do důsledků, tak se nám začnou objevovat problémy pojetí, kde je člověk pojímán především jako hráč předepsaných rolí.

Homo sociologicus sloužil sociologům jako konstrukce, jako velice užitečná konstrukce, která měla udržovat sociologii jako empirickou vědu. Ale vedle obrazu člověka jako hráče rolí, je třeba vzít v úvahu a udržovat neustále při životě obraz morálního a celistvého člověka, aby bylo možné odůvodnit humánní smysl této vědní disciplíny. Svobodný člověk se vymyká empirickému poznání, protože svobodu nelze empiricky zkoumat a uchopit. Naopak, empiricky lze člověka popsat jako hráče rolí. Přesto oba modely oprávněně existují vedle sebe.

Dahrendorf zdůrazňuje, že ten, kdo pozoruje svět kolem sebe, nerozhoduje o tom, který člověk je svobodný, nebo zda hraje pouze předepsané role. Ale každý si musí být vědom důsledků toho, co by znamenalo, kdyby lidský svět pojal jenom jako hraní předepsaných rolí. Jestliže by veškeré lidské jednání bylo pojato jako jednání v rolích, jako jednání, které je společensky podmíněné, či determinované zvnějšku, pak by tím bylo navozeno i to, že jedinec není za své jednání odpovědný. Není-li svobodný a je-li veškeré jeho jednání společensky určeno (či předepsáno) druhými lidmi, je jimi vyžadováno a od nich sankcionováno, pak jedinec nemůže mít morální odpovědnost za své činy. Zbude pro něj pouze odpovědnost za ty činy, které společnost v souladu s daným právním řádem nepřijímá, neschvaluje a považuje je za odchylku od normy, za deviantní chování. Jinak veškeré ostatní role, tj. všechny ty, které jsou v určitém čase a určité společnosti schvalované a pozitivně sankcionované, tj. odměňované, byly předem ospravedlněny, bez ohledu na nelidské a nemorální důsledky.

Tato Dahrendorfova koncepce vyvolala obrovské diskuse, měla velký ohlas. Konzervativci byli pohoršení jeho morálním apelem k odpovědnosti – takto přece nelze dělat čistou vědu oproštěnou od hodnocení. Jiní si zase vzali na mušku jeho dualismus v pojetí člověk – kde je vedle sebe položen obraz člověka jako celistvé morální bytosti - a člověka jako hráče rolí. Kritizovali, že v této koncepci chybí spojovací most, který by ze světa přísné determinace a společenské kontroly převedl člověka do říše svobody, tvořivosti a autonomního jednání. Někdy mu byla vytýkána i přílišná obecnost abstrahující od historických proměn rolového jednání apod.

V podstatě Dahrendorf popsal problém, s kterým se musíme všichni v moderní společnosti nějak vypořádat – a tento problém spočívá v tom, že člověk je bytost společenská a společnost na něj klade různé požadavky, ale člověka nelze vidět jenom jako hráče rolí, který se chová podle předem daných schémat jednání. Osobnost člověka také není jen souhrn rolí, ale je to

dynamická celistvost – a člověk je také bytost, která usiluje v životě o seberealizaci. Degradujeme-li člověka jen na hráče rolí, pak z něj vytvoříme konformní bytost. A pak se musíme zeptat: kam se vlastně ztrácí lidská činorodost, aktivita, to, že člověk aktivní a praktická bytost, na kterou sice působí okolí, ale i on sám působí a mění svět okolo sebe.

Dahrendorf v zásadě správně upozornil, že na člověka nelze pohlížet jenom jako na hráče rolí, protože to je jenom část pravdy o jeho společenské existenci. Ale západní myšlení o člověku uvažuje ještě v jiných souvislostech:

Hraní rolí má pro člověka neobyčejnou důležitost. Nejde jenom o to, že plníme očekávání druhých, nebo o to, že v jednání naplňujeme standardy chování. Skutečnost, že v životě disponujeme určitými stereotypy v jednání, víme jak se v různých situacích a vůči jiným lidem chovat, to jsou záležitosti, které nám v životě dávají určitou jistotu. Například v okamžiku, kdy si někdo plně osvojí roli zaměstnance, tak to také znamená, že získává pocit jistoty, nabývá určitou sebejistotu, suverenitu, lehkost v chování. Hraní rolí nám tedy nejen usnadňuje zařazení do společnosti, ale umět hrát svou roli znamená pro každého z nás získat pocit důležitosti, významu, hodnoty. Tím, že člověk hraje role, získává postupně sociální pozice – a tím dosahuje i společenského uznání. Neboť role nejsou jen společností předepisovány, prefabrikovány, ale jsou také společensky *uznávány*. A to znamená, že osvojením role jedinec získává svou totožnost – ví, že někam patří, je společensky zakotven a zbavuje se do určité míry nejistoty.

Peter L. Berger, který vystoupil později než Dahrendorf, uvedl, že lidé jsou v rolích sice jakoby uvězněni, ale jsou v nich uvězněni vlastním přičiněním, neboť jim hraní rolí do značné míry vyhovuje. Vtip je v tom, že lidé mnohé role hrají rádi, protože jim *přinášejí odměny, peníze, slávu, prestiž a moc*. A tak dochází i k tomu, že u většiny rolí si lidé vůbec neuvědomují, že jejich role jsou historicky a společensky determinovány.

Dahrendorf i Berger se shodují v tom, že ve světě výzkumu příčinných vztahů, tj. ve světě empirické vědy není prostor pro postulát svobody. Svobodu nelze empiricky dokázat, ani v přísném vědeckém slova smyslu zdůvodnit. Přesto humanisticky uvažující badatel nemůže problém lidské svobody zcela pominout, nelze přestat se jím zabývat.

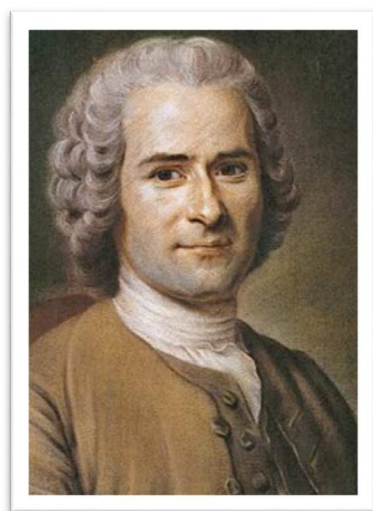
Je vhodné si uvědomit, že *donucování síla společnosti není všemocná*. Lidé jako hráči rolí také *nejsou zcela bezmocní*. V žádné společnosti neexistuje systém rolí, který by byl věčný a neměnný, navždy a jednou provždy předepsaný. Ani systém kontroly není ani dokonalý, ani všemocný. Vždy jsou tu i změny, které vyvolávají samotní lidé. I ve vysoce nedemokratických systémech, kde je většina rolí lidem tvrdě vnucována a předepisována, lidé vždy vymyslí způsoby, jak *role obcházet, jak přetvářet či transformovat nežádoucí role, jak s nimi manipulovat, a dokonce i to, jak je odmítat*.

A na tomto základě lze studovat některé formy aktivního vztahu k rolím: *transformace rolí, distance od rolí, manipulace s rolemi a odmítání rolí.*

Podle Bergera k sociální revoluci dochází vždy, když většina lidí ve společnosti odmítne hrát předepsané role. A fakt, že lze změnit celou strukturu rolí a vytvořit nové role je nepopiratelným důkazem, jejich historické podmíněnosti, resp. toho, že role jsou přechodné, nejsou dány jako věčné, neměnné a zcela strnulé formy lidského jednání.

Ale i v nerevolučních dobách lze sociálnímu jednání a sociálním situacím připisovat různý význam – což znamená, že je do určité míry možné se chovat proti očekávání okolí. Ale takové chování předpokládá již určitou reflexi, jistou míru pochopení povahy společenské struktury a je třeba mít vytvořené povědomí o relativnosti této struktury.

Distanci od role je možné provádět různými způsoby. Jedna cesta je, že distance se provádí ve prospěch jiných rolí. Goffman hovoří o tom, že v různých sférách života má člověk své role v rukou, protože ve svých úsměvech a grimasách zdůrazňuje, že v životě nezáleží jen na správném plnění role, ale především na tom, kdo roli hraje. Berger takto Goffmanem pojaté distanci dává ještě jiný význam – *některé role lze hrát i mlčky, se zatátnými zuby.* Distance od role může být v některých situacích a v některých dobách jediným způsobem, jak si vůbec uchovat vlastní důstojnost.

Již snílek Jean Jacques Rousseau na počátku svého pedagogického románu Emil čili o výchování píše o tom, že cílem jeho výchovy není vychovat kněze, vojáka nebo řemeslníka, ale především člověka. I když to říká ještě vlastním jazykem. Ale přesto právě Rousseau postřehl cosi nesmírně důležitého pro pohyb moderní společnosti – totiž to, že tato společnost bude přinášet stále větší problém ve sladění toho, co jsme jako lidé obecně, čím chceme a máme být jako bytosti žijící plným životem a na jisté mravní úrovni – s tím, k čemu nás nutí společnost jako hráče té či oné role. Jako jeden z prvních si uvědomil, že v novověku bude stále větším problémem udržet jistou míru integrity celistvé osobnosti, zvláště pak, když budeme trvat na tom, že člověk má zůstat svobodný, a ne být všude jenom v okovech. Nebylo by příliš složité dokázat, že Emil a další Rousseauovy texty v sobě obsahují neobyčejný důraz na to, že historický pohyb nesměřuje jenom k pokroku, k nárůstu vědeckých poznatků a tvorbě uměleckých děl, ale tento vývoj má i odvrácenou tvář, kterou nechtějí vidět racionalisté a pragmatici, že pokrok je vykupován stále větším odcizením či morálním rozkladem člověka v moderní společnosti. A Rousseau také dobře na rozdíl od

jiných věděl (v době rostoucího cynismu nejružnějších satiriků, neomalených vladařů, a uštěpačných filosofů), že právě rozštěpení člověka na bytost soukromou a veřejnou bude znamenat nejen to, že se člověk bude ztrácet sám sobě, bude prožívat stále větší pocit nedostatečnosti životního zakotvení, ale nejstrašnějším důsledkem bude zásadní ohrožení společenské morálky. Myslitelé jeho formátu nekritizovali vládu, to přenechal jiným (to věděl každý, že společnost je zkažená, zkorumpovaná, protože to bylo zcela evidentní), ale soustředil svou pozornost na ta učení, která v té době vládla – na osvícenský pokrokařský optimismus. A právě na adresu osvícenců vzkázal varování, že společnost spěje ke katastrofě – a to ještě netušil vůbec rozsah problémů, které po všeobecné krizi hodnot vyústili ve světové války, kde se otázka, co ještě je člověk vyhrotila do krajních mezí.

V druhé polovině minulého století to byl již sociolog Georg Simmel, který postřehl, že role umožňují lidem pěstovat si příjemný sebeklam o vlastním podílu na společnosti, o vlastní odpovědnosti za své jednání. V moderních dějinách jsme často svědky, jak hráči rolí s negativními až eticky otřesnými důsledky se většinou vymlouvají na plnění služební povinnosti, odvolávají se disciplínu, na plnění rozkazů apod. Jistý zlom v této problematice představuje poučení z Norimberského procesu: nikdo není jednoznačně nucen vykonávat a plnit ty role, které od něho vyžadují jednání brutální, nemravné či nelidské. I když při rozhodování lidí mohou hrát existenční starosti (včetně starosti o rodinné příslušníky a blízké osoby), každý člověk na tomto světě plní svou roli s vlastním vědomím a svědomím.

Jisté je, že mnohé role v moderních i postmoderních společnostech, mohou vést k jistému *odcizení*, protože se při jejich plnění skrývá lidská skutečnost. A to zvláště tam, kde se člověk bezvýhradně ztotožní se svým sociálním určením, kde svou osobnost typizuje a vidí sebe sama jako nositele určitého standardu chování, odpovědného pouze za plnění svých povinností.

Je vhodné si uvědomit, že se za rolemi skrývá neobyčejně složitý a hluboký problém mezilidských vztahů. Za rolovým jednáním se mohou skrývat i problémy, o nichž běžné lidské myšlení nebo tzv. zdravý rozum nemají ani potuchy.

V humanitních oborech je třeba si uvědomovat důsledky navenek skrytých procesů – a jedním takovým dlouhodobě působícím historickým procesem je prohlubující se dělba práce a lidských aktivit, která umožňuje nebyvalé stupňování výkonnosti a racionalizovaných forem jednání (včetně ekonomičtějšího využití času), ale cena za tento pokrok je prohlubující se propast mezi tím, co jsme s chceme být jako lidé obecně – a tím, co z nás činí společnost tím, že nás nutí hrát určité role.

Cesta k sebepojetí na základě rolového jednání

Podíváme-li se na problematiku rolového jednání lidí s určitého odstupem, zjistíme záhy, že role vyjadřují vzájemnost či *komplementaritu lidských činností*. Jejich hraní umožňuje, že lidská společnost nejen drží nějakým způsobem pohromadě a lidé se vzájemně doplňují, ale role zajišťují i souvislost našeho jednání i vlastního života. Řádné plnění mnoha rolí je podmínkou celkového efektivního chodu industrializovaných společností, ale neznamená ještě to, že lidé budou šťastnější než v minulých dobách. Naopak, složitý chod současných civilizovaných zemí znamená obrovský růst zprostředkovaných vztahů a ztrátu pocitu bezprostřednosti, která vždy byla spojována nejen s jistou mírou svobody, ale i pocitu štěstí.

Tím se dostáváme k bodu, kdy je vhodné si říci, že na role se nemůžeme dívat jenom z vnější stránky, jak to činí klasická sociologie, ale je třeba se zabývat i vnitřními psychologickými důsledky, které role znamenají pro jedince. Každý *výkon role je spojen s utvářením sebeobrazu (self-image)*. A sebeobraz je dnes považován za důležitý pro životní pocit, pro naladění člověka vůči světu. Ten, kdo se pokládá za smolaře, má obvykle v životě smůlu. Západní manažerské výcviky neučí žádné tajemné dovednosti vládnout či řídit druhé lidi, protože takové tajemství ani neexistuje – a management nelze naučit jako soustavu metod nebo pravidel, ale jsou to především kursy pro posílení sebevědomí podle klíčové výchozí zásady: kdo sám sebe vidí jako úspěšného, má daleko větší šanci být doopravdy úspěšný.

Obečně vzato image bývá považován za jakousi vibraci do vesmíru. Staří mystici říkali, co člověk vyzařuje, to ve světě nalézá, české úsloví to říká jednodušeji: jak člověk do lesa zavolá, tak se mu z něj ozývá. Self-image ukazuje: takový jsem, takový budu a takový bude i můj vztah ke světu a druhým. Protože volbou selfimage se člověk stává i autorem svého vlastního soukromého vesmíru, svého naladění vůči světu a životního zaměření. A záleží především na tom, zda si jedinec svůj vlastní svět vytvoří jako vědecký, filosofický, básnivý či naplněný bohem, zda jej chce učinit smysluplný nebo naopak plný agresivity a nesmyslností.

I dějiny tohoto století ukazují, že existuje sebeobraz nejen jedinců, ale celých národů – a že tento sebeobraz má pro existenci společenství ohromující význam. V této souvislosti lze uvést jako příklad známý Churchillův projev, kterým přes noc vyrval Anglii z letargie: *“Gentleman, jsme na to úplně sami. Nevím co vy na to, ale mě to osobně povznáší... Mohu vám slíbit jen krev, pot a slzy.”* Nebo projev Ben Guriji, který pacifický národ mudrců a obchodníků mění po druhé světové válce a holocaustu výrokem *“Už nikdo nikdo nebude zabíjet žádného Žida beztrestně.”* V Německu se za zlomové pro poválečné sebepojetí Němců považuje vystoupení Konráda Adenaura na téma *“Už nikdy válka z německého území.”* Je otázkou, která se v této souvislosti občas klade, zda Češi, (národ švejků, patolízalů, paskřivců a fízlů) proměnili svou

image po Havlově zvolání „*At' žije svobodné Československo*“ nebo jeho „*pravda a láska musí zvítězit na lži a nenávistě*“. V této souvislosti se uvádí, že se změnilo především image emigrantů, které po léta, díky značné pasivitě mnoha občanů vůči nedemokratickému režimu, neopouštěl stud, trapnost a pocity bezmocného vzteku. Po listopadu 1989 se přece jen mohou sebevědoměji podívat do tváře svých spoluobčanů a hlásit se ke svému původu, i když současná politika v nich nezbuzuje žádné zvláštní nadšení.

Světověznámý psycholog Maslow, patřící ke skupině zakladatelů tzv. humanistické psychologie, hovoří o procesech nazývaných v angličtině *self-actualization*, což by bylo nejhodnější přeložit jako sebe-zhodnocování. Self-actualization je proces, kterým se člověk postupně stává sebehodnotnější tím, že si osvojuje motivaci k tvůrčí činnosti. Teorie sebehodnocení vychází z toho, že každý člověk prostě přetváří svůj život podle toho, jaký si vytváří perspektivní sebeobraz.

Jestliže se zamyslíme nad *procesy zvyšování sebevlády*, pak je dnes problematika sebezpojetí studována z hlediska životního umění jak z negativní, sebedestruktivní a sebeobviňující se osobnosti – učinit prostřednictvím self-image bytost tvořivou a schopnou otevřenosti vůči světu a druhým. Jde o to, aby jedinci dokázali své pocity nedostatečnosti a životní mizérie proměnit v život ve štěstí a prosperitě. Zde první kroky udělali prakticky především ekonomičtí manažeři, finančníci a obchodníci, teprve dodatečně tyto procesy začali studovat a podrobně analyzovat psychologové a sociologové.

Psychologicky vzato je výkon role závislý na vědomých a podvědomých představách o roli. Tyto představy stojí v základech jednání, které se navenek jeví jako závislé na příslušných normách, spontánnosti a institucionalizaci mezilidských vztahů. Role nejsou jen omezujícím činitelem, oblastí vnější determinace omezující svobodu jedinců, ale umožňují racionálnější, operativnější jednání. V zásadě umožňují vysoce účelné a fixované způsoby dosahování cílů nebo uspokojování potřeb žádoucím způsobem. Studujeme-li to, jak si jedinec osvojí nějakou roli, pak jejich studium vypovídá i o skupinové přináležitosti a slouží jako lidem jako nástroje sociální identity. V této souvislosti se hovoří také o tom, že role mají *instrumentální ráz* (jsou pro nás nástroje dosahování životních cílů), dále mají *expresivní ráz* (svůj výraz vůči světu stylizujeme a druhým se představujeme vždy v nějaké roli), dále pak mají *integrativní význam* (jejich hraním získáváme identitu, sebejistotu, společenské zařazení, svou tvář – a často i pocit kompetence). K samotnému výkonu role patří u člověka i schopnost uvědomovat si nadřazené a podřazené role v diferencované společenské struktuře, ale i tzv. *komplementární role* někdy označované jako doplňkové, které od nás vyžadují schopnost vžít se do kůže, do pocitů toho

druhého a představit si, že hrajeme jeho roli. Ovládnout toto umění znamená také zvládnout část náročných požadavků, vyplývajících z procesů socializace.

Role jsou v principu způsoby rozvrhování našich vlastních možností v tomto světě. Z hlediska fenomenologie je lze vyložit tak, že člověk přejímá a přizpůsobuje se faktičnosti světa, do kterého je uvržen. *Svět pro nás není jen pole určené k racionálnímu náhledu a porozumění, ale je to také pole našich možností, které jsou tu již předem dány a které jedinec přejímá. Osvojením role člověk může získat sám sebe nebo také sama sebe ztratit (v odcizení, v příjemném sebeklamu, v naprosté identifikaci s rolí apod.). Tato možnost sebeztráty se předpokládá všude tam, kde je člověk vydán všanc “veřejnosti”, kde se jednoznačně přizpůsobuje všemu tmu, co se sluší, co se patří, co se má, co se rozumí samo sebou, kde se prostě řečeno přizpůsobuje všemu možnému a zanedbává to, v čem je sám sebou.*

Toto pojetí vlastního života filosof Heidegger nazval “průměrností lidské existence”, což je takové společenské bytí jedince, kde se člověk přizpůsobuje všemu tomu, co je mu předepsáno současníky, přizpůsobuje se jejich názorům a předsudkům a které my jako hráči rolí zcela akceptujeme.

V tomto případě nejde o nějakou lacinou kritiku společnosti, ale pochopení základních struktur lidského pobytu na světě. A analýza způsobů, jak na tomto světě pobýváme, říká, že *když si člověk učiní nějakým způsobem jasno o své situaci, je už tím změněn* – i když se hned nechová v souladu se způsobem objasnění, které získal a nevyvodí z toho pro své chování veškeré důsledky, přece je jeho chování jiné než předtím. Objasnění znamená nejen otevření nějakých životních možností, ale i uzavření, před některými nežádoucími formami chování. Náš pobyt na tomto světě to je neustálé ocitání se ve sféře možností – a naplnění těchto možností je naším údělem. Životní možnost – to není jenom to, co jednoduše konstatujeme, ale k čemu se neustále vztahujeme, o čem se neustále rozhodujeme, když sami sebe buď nacházíme nebo se sami sobě ztrácíme.

Proto problematiku rolového jednání lze uzavřít takto: role jsou spjaty s faktičností našeho pobytu na světě, jsou spjaty s naším sebezpochopením. Rolové jednání nás vždy přivádí i k nějakému postoji vůči vlastní existenci. Všude tam, kde člověk přestává být hráčem rolí, kdy je “vyřazen z velké hry světa” (např. při ztrátě zaměstnání, sociálních jistot, v důsledku nemoci apod.) má pro něj toto “vyřazení” hluboké psychologické důsledky, propadá desintegraci, ztrácí jakoby vlastní osobnost – a volí pak často i neracionální formy jednání.

Společenská dělba práce a struktura pozic a rolí

V dnešní společenské teorii se vede velká diskuse o vztahu lidské svobody a rovnosti, protože moderní demokracie, založené na ideji lidské svobody, v praxi tuto ideu naplňují prosazováním ideje rovných šancí. Tím se vytváří pozoruhodný svět, který se snaží zrušit nejkřiklavější nerovnosti, ale jde do jisté míry o fikci. Protože každé pojetí rovnosti v sobě obsahuje nějakou fixaci nerovnosti. *A aplikací zásady rovnosti vytváříme vždy novou nerovnost, i když navenek se rovnost jeví jako výsledek boje proti nerovnosti.*

Ale uveďme si příklad z praxe: proč by stejné požadavky kladené na žáky a vyjádřené v klasifikaci měli vést k rovnosti, když žáci mají v různém stupni rozvinuté odlišné schopnosti a jsou do jedné třídy spojeni jen podle náhodného faktoru věku. Rovnost totiž vychází ze skrytého abstraktního předpokladu, že každý jedinec je schopen realizovat to, co se od něj v určitém postavení očekává (například právní řád očekává od všech občanů stejné formy chování a vychází z hypoteticky stejné schopnosti být jistým způsobem schopen odpovědného či požadovaného jednání, což může značit, že rovnost se někdy blíží naprosté fikci, jindy může být naopak reálná).

V průběhu historie se lidská společnost utvářela tak, že se v ní zformovala síť institucí, které si vynucují v rozsáhlé míře dělbu práce. A dělba práce je historický fakt, který znamená, že společnost má hierarchickou výstavbu, kde jsou její členové umístění ve vertikální i horizontální struktuře. Každý člověk s nakonec na tomto světě nachází ve vztazích podřízenosti a nadřízenosti.

Různost či odlišnost společenských pozic je zpravidla považována za “přirozenou” – a tato “přirozenost” nemusí budít žádné pochybnosti z hlediska obecného uznání a přijetí. Jako “nepřirozené” se spíše pojímá, když někdo příliš dlouho setrvává na určitém stupni, což navenek demonstruje nějakou formou nespokojenosti.

Dělba práce poukazuje na jednu důležitou skutečnost, že univerzálnost člověka je prakticky nemožná a v zásadě neefektivní. Společenský vývoj spíše směřoval k plnému využití specializace, k racionalizace, která vytváří takové systémy, v nichž každý člen nebo skupina lidí mohou v nejvyšší možné míře projevit své specifické znalosti a schopnosti. *Specializace znamená sice osvobození od všestrannosti a neefektivnosti, ale zároveň vystupuje jako jednostrannost – pokazuje na reálné fyzické a psychické ohraničení člověka.* Fyzické a psychické ohraničení znamená vytyčení hranic, od jejichž překročení si již nelze slibovat zvýšení očekávaných výsledků, ale naopak: snížení efektivity výkonu. Proto prohloubená dělba práce znamená neustálý růst důrazu na koordinační a synchronizační činnosti.

Dělba práce nás osvobozuje od celé řady činností, ale na druhé straně za toto “osvobození” platíme deformacemi, totiž tím, že to, co děláme, jsou stále více jednostrannější a stále specializovanější aktivity. Čím nižší stupeň v hierarchii, tím užší je specializace a tím více se ztrácí horizont univerzálnosti – a naopak. Z toho plyne, že *čím více je hierarchizována společenská struktura, tím klesá možnost postihnout celistvost institucí, rozpadá se komplexnost jejich činností a vztahů*. Čím nižší stupně institucí, tím více se přihlíží jen k tomu, co lze na daném stupni či pozici realizovat. A teprve od vyšších stupňů se očekává, že vytvoří či podají univerzálnější obraz či celistvější představu o smyslu instituce. Zamyslíme-li se nad hierarchizací a institucionalizací společenského života, začneme záhy tušit, že každá společnost, která udržuje v chodu hierarchickou strukturu nemůže skutečnost rovnost lidí realizovat jinak než v abstraktní a v idealizované podobě, skutečnost je zcela odlišná. Proto *každá společnost, která o sobě vyhlašuje, že realizuje rovnost provádí více či méně zdařilou, více či méně věrohodnou mystifikaci*.

Problém jedinců v nějaké instituci je závislý na druhu instituce. Tam, kde je hierarchie přísnější, pevnější, tam je i výraznější stupnice pozic jedinců a celých skupin. Proti neměnné strnulosti a fixaci hierarchické struktury působí některé faktory. Nejsou to jenom dynamické změny v pozicích, ale i menší strohost či proměnlivost rolí uvnitř organizace. To znamená, že jedinci jsou uváděni do jiných rolí, než které plynou z jejich zařazení, což jsou ještě poměrně autentické prostředky užívané řadou organizací. Další destrukci hierarchického řádu můžeme dosáhnout například odměňováním, kdy mzda a odměny vyjadřují vztahy mezi pozicí a jejím oceněním (mzdou) nebo distribucí hodnot (účast na řízení, podíl na rozhodování). Odměňování může fakticky destruovat hierarchii celé řady pozic.

Nelze zapomenout, že pozice je vždy relativní - je pozicí vzhledem k něčemu co je nadřazené, k tomu co je rovnocenné a ev. k tomu, co je podřízené. Pozice představuje rovněž možnosti a perspektivy člověka, což má značný význam pro přitažlivost nebo naopak odpudivost každé pozice. Dahrendorf tvrdil: *"Nikoliv člověk nýbrž pozice (například povolání) má prestiž a v tomto smyslu status."*⁷⁴

Existují snahy o zrelativizování hierarchie pozic, ale tato relativizace má vždy své hranice. Jejich překročení vede k tzv. *rovnostářství*, které vždy *způsobuje defekty v řádném chodu instituce*. Deformace mohou nastat například při zásazích do spontánního výběru míst v instituci vzhledem k individuálním zájmům, sklonům a potřebám (např. kvalifikaci). Určitým

---

⁷⁴ Dahrendorf, Ralph (1953) Homo sociologicus. Köln-Opladen, s. 53.

problémem je vždy také to, aby se lidé alespoň do jisté míry identifikovali s těmi pozicemi a rolemi, které jsou jim přiděleny. Jde o to, aby ve společnosti existovalo zajištění toho, aby náročná místa přitahovala ty, kteří jsou pro jejich zastávání nejvhodnější.

Diferenciace je také spojena s utvářením *autority* a *struktury moci*. Autorita, moc a dozor jsou spjaty se zajištěním chodu a s fungováním nějakého systému a plynou ze sociální diferenciace (z nestejných podílů lidí na výsledcích procesů). Moc a dozor vytvářejí specifické vztahy mezi lidmi; není to zdaleka jenom čistě technická nebo organizační záležitost.

V minulých epochách byly vztahy mezi lidmi přehlednější a bezprostřednější. Moderní gigantické organizace vytvářejí složité vazby a gradaci sociálních skupin (koho zastupují ti či oni poslanci?).

Z forem panství lze odvozovat i motivy poslušnosti - z oficiálnosti, legálnosti autority nebo z autority, která je uznávána z tradičních nebo charismatických důvodů. Weberovy typy jsou "čisté" a modelové a mohou tedy reálně fungovat pouze v určitých proporcích. Jisté instituce podmiňují i typy moci: politické a náboženské instituce mohou preferovat charismatizaci. Někdy může více vystupovat legalizované panství (kombinované s charismatickými prvky - například Baťa).

Moc je vždy mocí nad někým, autorita je autoritou vůči někomu. Právo rozhodovat a právo poslouchat nemusí být totožné s ochotou poslouchat. Legální autorita nemusí být přijímána jako faktická /podřízení se mohou tázat, zda je výkon moci v souladu s jejich zájmy nebo tento zájem nemusejí chápat...). I charisma předpokládá uznání ostatních. Co se odehrává na úrovni moci - totiž rozhodnutí či rozkaz (které se zdají být jako nesporné či nepochybné z hlediska legality, tradice či charismatu) - to se v rovině poslušnosti může jevit jako pouhé donucení. Každá moc se o určitou míru donucení opírá.

Konkrétní výkon moci spočívá zpravidla v tom, že i nejautoritativnější jednání usiluje o přesvědčování a manipulace, zatím co nejdemokratičtější vedení se nemůže vzdát užití síly a manipulačních prostředků - zásadní rozdíl spočívá ovšem v proporcí forem.

Koncepce rolí se utvářela po dlouhá desetiletí. Jako výrazné se jevily snahy vymanit pojetí rolí z konkrétních společenských vztahů a nalézt obecný model rolového jednání. Jednání v rolích bylo také izolováno od jeho nositelů - od konkrétních osob - jednatelů či aktérů jednání.

R. Dahrendorf v koncepci *homo sociologicus* vedl polemiku s pojetím strukturálního funkcionalismu, který pojímal jedince jako nositele a vykonavatele rolí, které byly spjaty s abstraktní a ahistorickou koncepcí sociálního systému. Chmurná představa světa vznikající tím, že je to vnější svět, který stanovuje soubor předpisů o tom, co se může a co se nemůže, či má a

musí, znamená, že jedinci je předepsán závazný repertoár společenských rolí, jejichž neplnění nebo překročení je negativně sankcionováno. Je přitom otázkou, do jaké míry jsou abstraktní modely rolového jednání produktivní, přijatelné a plodné, protože vztahy mezi jedincem a společností nemá často vůbec smysl pojímat pouze v abstraktní poloze.

Problematika začlenění jedince do různých struktur a forem sociálních vztahů má jak objektivní, tak subjektivní stránky. Lidé se identifikují s rolí jako se svou vlastní, nacházejí v ní výraz vnitřních potřeb, promítají do ní i svá přání, potřeby a touhy, včetně perspektiv osobního uplatnění. Tady nejde vždy o nějaké vynucené plnění, které pojem role sugeruje, ale také o aktivní úsilí subjektu naplnit roli co nejlépe a nejefektivněji. V případě rolového jednání se nesetkáváme jenom s normováním a přinucením, ale i s řadou podob různých iniciativ a tvůrčího úsilí.

Podmínky rolového jednání

- rolové jednání (učitele, otce, vedoucího) je možné pochopit a vyložit pouze v rámci obecnější struktury sociálního systému, na jehož základě role vznikají
- interindividuální rolová analýza musí být doplněna intraindividuálním přístupem, který umožňuje přejít od struktury vzájemných vztahů mezi danými jedinci a ostatními k vnitřní psychologické struktuře jedince, jejíž výbavu tvoří internalizovaná role,

Sociologie nemůže nikdy odhlédnout od rolí, které se týkají rozboru osobnosti jakožto určitého sociálního typu. Na druhé straně platí, že porozumění možnostem a využitelnosti koncepce člověka jakožto nositele rolí neznamena podlehnutí iluzi, že sociologie má v rukou vševyčerpávající nástroj poznání.

Otázky spíše směřují k tomu, zda teorie rolí postihuje vůbec podstatné vztahy člověka a společnosti? Postihujeme vůbec spojení struktury rolí s biologickými zvláštnostmi organismu a specifickými osobnostními rysy, které činí z člověka jedinečnou a neopakovatelnou osobnost? Nepřehlídíme skutečnost, že repertoár rolí má značnou dynamiku nejen díky makro- ale i mikro-sociálním vlivům? Do jaké míry jsou v naší společnosti přijímané role důsledkem svobodné volby jedinců?

C. W. Mills psal o tom, že život individua nelez vyložit či pochopit bez vztahu k jeho institucím, v nichž žije. Většinu rolí plníme v institucích. "Abychom porozuměli životu jednotlivce, musíme pochopit smysl a význam rolí, které hrál a hraje; abychom porozuměli těmto rolím, musíme pochopit instituce, jejichž jsou součástí."⁷⁵ Instituce jsou navyké formy jednání, které

---

⁷⁵ Mills, C. W. *Sociologická imaginace*. Praha: Mladá fronta, s. 137.

se ve společnosti vytvořily na základě zvyklostí a tradic. Instituce jsou obecné abstraktní formy jednání, které zjednodušují lidem orientaci ve společenském prostředí (školství, zdravotnictví, finančnictví, korupce, protekce apod.); prostřednictvím institucí lidé uspokojují své potřeby. Vedle toho organizace jsou konkrétní formy, v nichž se institucionalizace realizuje (jednotlivá školská zařízení, nemocnice, banky, úřady apod.) Institucionalizace znamená nejvýraznější podobu společenské objektivizace těchto činností a "fungování" člověka v určitém sociálním zařazení.

Antirolové pozice

Problematiku lidské existence nelze zdaleka vyčerpat koncepcí sociálních rolí. Člověk je sice nositelem sociálně podmíněných forem jednání a rysů, ale je současně i jedinečný exemplář, u něhož je individualita dána existencí jedinečných, zvláštních a neopakovatelných dispozic a vlastností. Individualita je neredukovatelná ve své složitosti, autentičnosti a nezastupitelnosti. Ani nejformálnější instituce nezbaví jedince jeho konkrétnosti, autonomie a nezastupitelnosti. Nebyly to vědní obory, ale spíše umění popisující člověka v jeho jedinečnosti, které současně poukázalo na problémy se sociálním zařazením člověka. Nejde přitom zdaleka o schopnosti, ochotu či sílu získat jedince pro plnění těch či oněch společenských rolí či o snahu, jak učinit svět lepším místem k životu. Právě literatura a film poukázaly na citlivost a zranitelnost lidské bytosti, která je schopna heroických výkonů, jindy nedokáže překročit ani tu nejmenší kaluž. Lidský život vždy byl a bude určitou absurditou, jehož obzvláštnění a jedinečnost je schopno popsat umění - a jeho pojetí je teprve dodatečně začleňováno do sociologického poznání. Existují určité možnosti a přednosti, ale i limity a slabiny sociologického poznání. Někdy je lépe očekávat skromnější výsledky než naopak. Problematika lidské existence nemůže být zdaleka sociologickým poznáním vyčerpána. Ale metodologie vyžaduje, aby zkoumání osobnosti bylo provázáno se sociologickou analýzou, protože tyto vztahy jedinec nejen vytváří, ale také na nich závisí a realizuje se jejich prostřednictvím.

Literatura ke studiu:

Berger, Peter, I. (1991) *Pozvání do sociologie*. Praha: Správa sociálního řízení FMO. ISBN 80-85469-08-01

Jandourek, Jan (2003) *Úvod do sociologie*. Praha: Portál.

Keller, Jan (1997) *Pozvání do sociologie*. Praha: Slon. ISBN 80-85850-25-7

Goodman, Norman (1992) *Introduction to Sociology*. New York: HarperPerennial. ISBN 0-06-467106-2

Vhodné úvody do sociologie:

- BAUMAN, Zygmunt. Myslet sociologicky – netradiční uvedení do sociologie. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010. 239 s. ISBN 978-80-7419-0261
- Bourdieu, Pierre (1998) *Teorie jednání*. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-518-3
- Havlík, Radomír (2016) *Aktuální problémy společnosti z pohledu sociologie*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského. ISBN 978-80-7452-121-8
- Berger, Peter, I. – Luckman, Thomas (1999) *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN 80-85959-46-1
- Giddens, Anthony (1999) *Sociologie*. Praha: Argo.
- Kubátová, Helena - Znebejánek, František (2008) *Základy sociologie*. 2. přepracované vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 151 s. ISBN 978-80-86429-74-8.
- Petrusek, Miloslav (2009) *Základy sociologie*. Praha: Akademie veřejné správy, 189 s. ISBN 978-80-87207-02-4.
- Reichel, Jiří (2004) *Kapitoly systematické sociologie*. Praha: Eurolex Bohemia. ISBN 80-86432-80-7
- Sekot, Aleš (2004) *Sociologie v kostce*. Brno: Paido.

Dějiny sociologického myšlení:

- Cuin, Charles-Henry – Gresle, Francois (2004) *Dějiny sociologie*. Praha: SLON. ISBN 80-86429-33-4
- Keller, Jan (2004) *Dějiny klasické sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 529 s. ISBN 80-86429-34-2.
- Petrusek, Milan a kol. (2011) *Dějiny sociologie*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-3234-3
- Šubrt, Jan (2001). *Postavy a problémy soudobé teoretické sociologie*. Praha: ISV, ISBN 80-85866-77-3

Soudobá sociologie, moderní doba a postmoderna:

- Petrusek, Miroslav (2006) *Společnost pozdní doby*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 80-86429-63-6
- Šubrt, Jiří (red.) (1998) *K sociologické reflexi modernizace*. AUC Philosophica et Historica 2–1996, Studia sociologica XI. Praha: Karolinum. ISBN 0567-8293
- Šubrt, Jiří – Balon, Jan (2010) *Soudobá sociologická teorie*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-2457-7
- Šubrt, Jiří a kol. (2007) *Soudobá sociologie I. Teoretické koncepce a jejich autoři*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-245-1257-1
- Šubrt, Jiří a kol. (2008) *Soudobá sociologie II. Teorie sociálního jednání a sociální struktury*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-14137
- Šubrt, Jiří a kol. (2008) *Soudobá sociologie III. Diagnózy soudobých společností*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1486-1

Šubrt, Jiří a kol. (2010) *Soudobá sociologie IV. Aktuální a každodenní*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1789-3

Šubrt, Jiří a kol. (2014) *Soudobá sociologie V. Teorie sociální změny*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-2219-4

Šubrt, Jiří a kol. (2007) *Soudobá sociologie VI. Oblasti a specializace*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-2558-4

Wellmer, Albrecht (1993) *The Persistence of Modernity. Essays on Aesthetics, Ethics, and Postmodernism*. USA: Maple -Vail, Inc. ISBN 0-262-23160-3

Rozšiřující literatura pro pilné a zajímavé se studující:

Alan, Josef (1974) *Společnost – vzdělání – jedinec. Kapitoly ze sociologie vzdělání*. Praha: Svoboda. 25-133-74

Apple, Michael, W. – Ball, Stephen, J. – Gandin, Luis Armando (Edit.) (2010) *The Routledge International Handbook of the Sociology of Education*. London and N.Y.: Routledge, ISBN 978-0-415-61996-7

Barker, Chris (2006) *Slovník kulturních studií*. 1. vyd. Praha: Portál, 206 s. ISBN 80-7367-099-2.

Ballantine, Jeanne H. – Spade, Joan Z. (Edit.) (2012) *Schools and Society. A Sociological Approach to Education*. (4. edition) L.A.-London-New Delhi: Sage, 978-1-4129-7924-5

Ball, Stephen J. (Edit.) (2004) *The RoutledgeFalmer Reader in Sociology of Education*. London and N.Y. RotledgeFalmer. ISBN 0-415-32776-8

Bourdieu, Pierre (2000). *Nadvláda mužů*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 145 s. ISBN 80-7184-7755.

Brooks, Ian (2003) *Firemní kultura. Jedinci, skupiny, organizace a jejich chování*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 296 s. ISBN 80-7226-763-9.

Bruce, S. (2008). *Sociologie. Průvodce pro každého*. Praha: Dokořán.

Fafejta, M. (2004). *Úvod do sociologie pohlaví a sexuality*. Věrovaný: Nakl. J. Pizskiewiczze.

Havlík, Radomír – Kořa, Jaroslav (2000) Zamyšlení nad českou sociologií výchovy, vzdělávání a mládeže v 90.tých letech. *Sociologický časopis*, XXXVI, č. 1, s. 87 – 96

Havlík, Radomír - Kořa, Jaroslav - Spilková, Vladimíra a kol. (1998) *Učitelské povolání z pohledu sociálních věd*. Praha. PedF UK 1998. ISBN 80-86039-72-2

Hofstede, Geert (2007) *Kultury a organizace. Software lidské mysli*. Praha: Linde, 396 s. ISBN 80-86131-70-X.

Hrčka, M. (2001). *Sociální deviace*. Praha: SLON.

Jandourek, Jan (2007). *Sociologický slovník*. 2. Vyd. Praha: Portál. 288 s. ISBN 978-80-7367-269-0.

Jedlička, Richard – Kořa, Jaroslav (1998) *Aktuální problémy výchovy. Analýza a prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže*. Praha: Karolinum. 382-235-97

Jirák, Jan - Köpplová, Barbara (2007). *Média a společnost*. Praha: Portál, 207 s. ISBN 978-80-7367-287-4.

Kořa, Jaroslav (1996) *Učitelé v českých zemích na cestě k profesionalizaci*. In sborník: Svobodný, P. - Havránek, J. (ed.) *Profesionalizace akademických povolání v českých zemích*

v 19. a v první polovině 20. století. Ústav dějin - Archiv UK - Archiv AV ČR, Praha, s. 82 - 112.

Kořa, Jaroslav – Jedlička, Richard (1997) Konec dvacátého století, mládež a drogová závislost. In: Jedlička, Richard a kol. *Mládež – drogy – společnost*. Studia paedagogica 21, Praha: pedagogická fakulta UK. s. 11 – 69.

Kořa, Jaroslav (2010) *Vybrané problémy profesionalizace učitelů v postmoderní době*. In: Krykorková, Hana – Váňová, Růžena (Edit.) *Učitel v současné škole*. Praha: FF UK. s. 57 – 76.

Kořa, Jaroslav (2015) *Václav Příhoda, Stanislav Vrána a údajný pragmatismus v pokusné měšťanské škole ve Zlíně*. In: Pánková, Markéta – Kasperová, Dana – Kasper, Tomáš a kol. *Meziválečná školská reforma v Československu*. Praha: Academia a NPÚ J.A. Komenského. ISBN 978-80-200-2496-1

Kořa, Jaroslav (2015) *Socializační proces, jeho faktory a koncepce. Problém norem a normality chování*. Kap. In: Jedlička, Richard a kol. *Poruchy socializace u dětí a dospívajících. Prevence životních selhání a krizová intervence*. Praha: Grada, s. 11 – 142. ISBN 978-80-247-5447-5

Liessmann, Konrad Paul (2010) *Teorie nevzdělanosti. Omyly společnosti vědění*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-1677-5

Liessmann, Konrad Paul (2015) *Hodina duchů. Praxe nevzdělanosti. Polemický spis*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2530-2

Liessmann, Konrad Paul (2018) *Vzdělání jako provokace*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2875-4

Lukášová, Růžena (2010). *Organizační kultura a její změna*. Praha: Grada, 238 s. ISBN 978-80-247-2951-0.

Luhmann, Niklas (2014) *Realita masmédií*. Praha: Academia, ISBN 978-80-200-2333-9

Matějů, Petr - Vlachová, Klára [et al.] (2000) *Nerovnost, spravedlnost, politika*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 402 s. ISBN 80-85850-82-6.

Matoušek, Oldřich (1997) *Rodina jako instituce a vztahová síť*. (2. rozšíření a přepracované vydání) Praha: Slon. ISBN 80-85850-24-9

McQuail, Denis (2009). *Úvod do teorie masové komunikace*. 4. rozšířené a přepracované vydání. Praha: Portál, 639 s. ISBN 978-80-7367-574-5.

Morrish, Ivor (1972) *The Sociology of Education. An Introduction*. London: George Allen and Unwin Ltd. ISBN 0-04-301046-6

Možný, Ivo (2008). *Rodina a společnost*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 323 s. ISBN 978-80-86429-87-8.

Novotná, Eliška (2010) *Sociologie sociálních skupin*. Praha: Grada, 120 s. ISBN 978-80-247-2957-2.

Nešpor, Karel (2000). *Návykové chování a závislost*. Praha: Portál, 150 s. ISBN 80-7178-432-X.

Ondrejko, Peter (1997) *Socializácia mládeže jako východisková kategória sociologie výchovy a sociologie mládeže*. Bratislava: v. SAV. ISBN 80-224-0476-4

Osborne, Richard - Loon, van Borin (2002) *Sociologie*. Praha: Portál. 177 s. ISBN 80-7178-610-1.

- Parelius, Ann Parker – Parelius, Robert, J. (1978) *The Sociology of Education*. London-Sydney-Toronto etc.: Prentice-Hall. ISBN0-13-821173-6
- Parsons, Talcott – Platt, Gerald, M. (1975) *The American University*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. SBN 674-02920-8
- Petrusek, Milan a kol. (1999) *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-104-1.
- Prochovnick, Štěpán - Papřoková, Anna - Premusová, Jarmila (1991). *Obecná sociologie*. Ostrava: VŠB – Technická univerzita Ostrava, 158 s. ISBN 80-7078-090-8.
- Řeháková, Věra (2006). *Sociologie*. Ostrava: VŠB – Technická univerzita Ostrava, 182 s. ISBN 80-248-1074-3.
- Sociologické pojmosloví. Sociologické školy, směry, paradigmata*. (1996) Praha: Sociologické nakladatelství + nakl. ČSAV.
- Sorokin, Pitirim (1936) *Sociologické nauky přítomnosti*. Prah: nakl. Jan Leichter.
- Strouhal, Martin – Štech, Stanislav (2016) (Edit.) *Vzdělání a dnešek*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-3558-3
- Šubrt, Jiří /Redakce) (2000) *Společenské procesy a jejich aktéři*. AUC Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 4 - 1997. Studia sociologica XII. Praha: Karolinum.
- Šubrt, Jiří (Redakce) (2003) *Aktér, instituce, společnost. K 65. narozeninám Miloslava Petruska*. AUC Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 1 – 2001. Studia sociologica XIII. Praha: Karolinum.
- Toffler, Alvin (1992). *Šok z budoucnosti*. Praha: Práce, 284 s. ISBN 80-208-0160- X.
- Tuček, Milan [et al.] (2003). *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: Sociologické nakladatelství. 428 s. ISBN 80- 86429-22-9.
- Vzdělání a sociální spravedlnost v zemích OECD*. Praha: ÚŠI, 1997
- Walterová, Eliška (Edit.) (2001) *Učitelé jako profesní skupina, jejich vzdělávání a podpůrný systém*. (Sborník z celostátní konference). Praha: SPN I. a II. díl.
- Wiatr, Jerzy J. (1970) *Angažovaná sociologie (črty o sociologii a politice)*. Praha: Mladá fronta. 23-136-70

Poznámky ke studiu základů sociologie: